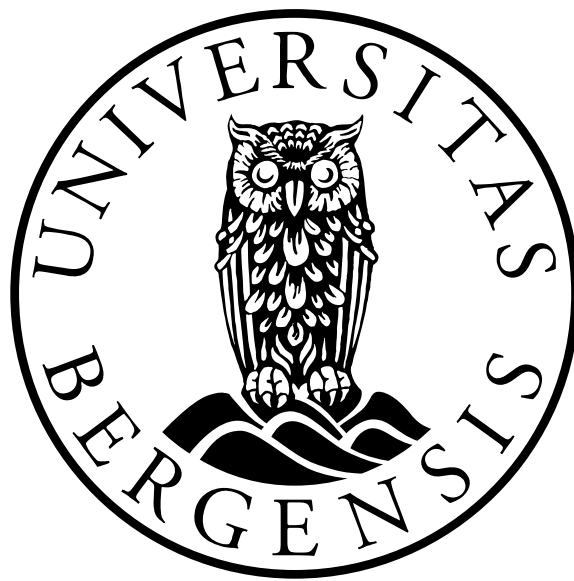

Skattemoral i en global kontekst:

Hvilke faktorer bidrar til høy vilje til å betale skatt? En
flernivåanalyse fra 1994-2014.

Masteroppgave

Institutt for sammenliknende politikk

Universitetet i Bergen

Våren 2016

Kandidatnummer: 198663

Sammendrag

Denne studien undersøker hva som påvirker skattemoral i en rekke land fra 1994 til 2014. Majoriteten av studier innen skatteetterlevelse og moral benytter en adferds-økonomisk tilnærming. Disse tar gjerne utgangspunkt i økonomiske modeller som bygger på rasjonalitet, nyttemaksimering og prospektteori, når de skal forklare menneskelig adferd og holdninger. Denne studien derimot, tar i større grad høyde for at klassiske skremselsverktøy som høy kontrollvirksomhet og strenge straffer ikke nødvendigvis medfører økt moral og etterlevelse. I denne oppgaven blir heller betydningen av variabler som økonomiske svingninger, politiske institusjoner og kvaliteten på disse, samt tillit – både horisontal og vertikal – undersøkt.

Flernivåanalysen har flere interessante funn. Den foreslår blant andre at skattyteres skattemoral blir bedre både når arbeidsledighetsraten og omfanget av den uformelle, svarte økonomien øker. Dette indikerer at skattytere er mer altruistiske og solidariske enn tradisjonell økonomisk forskning på området tilsier. Samtidig har god kvalitet på myndighetene en sterk positiv effekt på individers skattemoral, og det er derfor naturlig at resultatene viser at god holdning til demokratiet og tillit til myndighetene er to nøkkelfaktorer for god skattemoral. Implikasjonene er dermed at selv om skattytere utviser høyere grad av skattemoral i økonomiske nedgangstider, så må ulike lands myndigheter gjøre en genuin innsats for å bedre situasjonen for at innbyggernes gode skattemoral skal vedvare. Desto mer overraskende er det derimot, sett fra et teoretisk perspektiv, at sosial tillit har negativ påvirkning på skattemoral.

Forord

Arbeidet med masteroppgaven har vært meget givende og lærerikt, men også til tider svært frustrerende. Dette har vært et stort prosjekt, og det er mange som fortjener en takk.

Først og fremst vil jeg gi en stor takk til min veileder Jonas Linde. Terskelen for å be om hjelp har bestandig vært lav, og du har alltid vært et lite tastetrykk unna. Dine råd og konstruktive tilbakemeldinger har fått meg til å tenke positivt og fått meg til å tro på prosjektet når det har gått tungt.

Jeg vil også rette en spesiell takk til Marit, Silje og resten av gjengen i Analyseseksjonen på Skattedirektoratet. Takk for at jeg fikk skriveplass hos dere, og takk for at dere alltid var åpne for spørsmål og kommentarer. Dere ga meg virkelig verdifull hjelp underveis i prosessen med oppgaven. Takk også til dere andre som har vist interesse for oppgaven. Tenker da spesielt på Sigrid Jacobsen i Tax Justice Network Norge, som tok seg tid til å møtes for å dele sine tanker om temaet, og postdoktor ved Universitetet i Bergen, Cornelius Cappelen, som ga meg mange nyttige tips og råd innledningsvis i arbeidet. Takk også til min kollega Ole Petter i Epinion som har vist interesse for oppgaven og fått meg til å øke bevisstheten rundt oppgavens metodikk, og gjort at jeg har sett muligheter for å bruke metoden i andre kontekster. Også min gode venn Mats, som med kort frist tok seg bryet med å lese gjennom og kommentere oppgaven, fortjener en hjertelig takk.

Ikke minst vil jeg takke min kjære samboer Tina som har vært usannsynlig tålmodig og hjelpsom. Du har vært en glimrende motivator, støttespiller og kjæreste. Takk også til mine foreldre som har bidratt med positive ord i perioder hvor arbeidet har gått i motbakke.

Innhold

Sammendrag	II
Forord.....	III
Innhold	IV
Liste over figurer.....	VI
Liste over tabeller.....	VII
1. Innledning	1
1.1. Hvorfor er skattemoral interessant?.....	2
2. Teori.....	5
2.1. Litteraturgjennomgang.....	5
2.2. En modell for økonomisk rasjonalitet.....	9
2.2.1. Allmenningens tragedie.....	11
2.2.2. Fangenes dilemma.....	12
2.3. Skattemoral: Hvorfor opptre økonomisk urasjonelt?	14
2.3.1. Begrensninger ved den økonomiske rasjonalitetsmodellen	14
2.3.2. Eksempel på at aktører ikke opptre økonomisk rasjonelt	15
2.3.3. Moralsk påminnelse har sterk positiv effekt på adferd	16
2.3.4. Kollektivism og gratispassasjerproblematikken.....	17
2.3.5. Institusjoner	19
2.3.6. Sosiale normer	23
2.3.7. Kulturens påvirkning	25
2.3.8. Tillit – en viktig faktor for god skattebetalingsvilje	26
2.3.9. Holdningen til det politiske systemet – innvirkning på skattemoral?	32
2.4. Hvorfor delta i det svarte arbeidsmarkedet – to konkurrerende paradigmer	34
2.4.1. Strukturalistisk forklaring	35
2.4.2. Neo-liberalisme	35
2.4.3. Svart økonomi og sosiale aspekter.....	36
3. Forskningsdesign og data	39
3.1. Den kvantitative metoden	39
3.2. Data.....	40
3.3. "Pooled Time Series Cross-Sectional"-analyse (TSCS).....	41
3.4. Flernivåanalyse	42
3.4.1. Forutsetninger for flernivåanalyse	44
3.5. Regresjonsanalysen.....	45

3.5.1.	Ikke-normalfordelt avhengig variabel	46
3.5.2.	Modellsammenlikning: OLS versus logistisk regresjon	47
3.5.3.	Andre statistiske mål	51
3.5.4.	Forutsetninger: OLS regresjon	51
3.5.5.	Forutsetninger: logistisk regresjon.....	52
3.5.6.	Analysens begrensinger.....	53
4.	Variabler og operasjonalisering.....	54
4.1.	Avhengig variabel.....	54
4.2.	Kontekstuelle variabler	56
4.3.	Variabler på individnivå	59
5.	Empirisk analyse	63
5.1.	Deskriptive funn	63
5.2.	Modellutvikling	69
5.3.	Resultater	70
5.3.1.	Hva påvirker skattemoral (og hvordan)?	70
5.3.2.	Regresjonsanalyse OLS.....	72
5.3.3.	Logistisk regresjon	77
6.	Diskusjon.....	86
6.1.	Økonomiske nedgangstider fører til høyere skattemoral.....	86
6.2.	Myndigheter og institusjoner av høy kvalitet, samt god tillit til disse, gir god skattemoral.	87
6.3.	Forskjeller mellom land	89
6.4.	Forskjeller mellom individer	91
7.	Konklusjon.....	96
7.1.	Funn	96
7.2.	Begrensninger og videre forskning	98
8.	Litteraturliste.....	100
9.	Vedlegg.....	106

Liste over figurer

Figur 1. Betydningen av preferanser, tro og informasjon på adferd	10
Figur 2. Skattemoral og gratispassasjerer (snitt på landnivå). Kilde: Daude, Gutierrez og Melguizo (2012: 17).	19
Figur 3. "Slippery slope" rammeverket: påtvungen og frivillig etterlevelse av skatt avhenger av henholdsvis maktbruken og tilliten til myndighetene.....	30
Figur 4. Resultatet av et demokratisk underskudd, der myndighetene ikke presterer i henhold til innbyggerne sine forventninger (Norris, 2011: 6).	33
Figur 5. Vertikal hierarkisk struktur, med observasjoner gruppert i land-år, som igjen gruppert innen land (Huber, 2013).	42
Figur 6. Illustrasjon av respondenters avvik fra gjennomsnittlig skattemoral i landåret (Huber, 2013).	42
Figur 7. Ulik gjennomsnittlig skattemoral i forskjellige landår, som igjen varierer med landets overordnede gjennomsnittsmoral (Huber, 2013).	43
Figur 8. Forskjellige lands avvik (blått) fra "Grand Mean" - totale gjennomsnitt (Huber, 2013).....	43
Figur 9. Ikke-lineær (S-kurve) regresjonskurve typisk for dikotom avhengig variabel (Tuftes, 2000: 17).	49
Figur 10. Gjennomsnittlig skattemoral (aggregert) over tid verden over, fra bølge 3-6 (1994-2014). (år under bølge)	64
Figur 11. Gjennomsnittlig skattemoral over tid (årlig) verden over, 1994-2014.....	65
Figur 12. Gjennomsnittlig skattemoral i land som er medlem av OECD og land som ikke er OECD-medlem.....	66
Figur 13. Skattemoral over tid (1994-2014) blant landene i utvalget.....	67
Figur 14. Skattemoral i utvalgte OECD-land, fra bølge 3 til 6.....	68

Liste over tabeller

Tabell 1. Sammendrag av hypotesene.	38
Tabell 2. Deskriptiv statistikk for SKATTEMORAL	56
Tabell 3. Deskriptiv statistikk for uavhengige variabler på landår-nivå (nivå 2).	59
Tabell 4. Deskriptiv statistikk for uavhengige variabler på individnivå (nivå 1).	62
Tabell 5. <i>Random intercept</i> modell, estimert ved OLS-regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Regresjonskoeffisienter med standardfeil i parentes.	72
Tabell 6. <i>Random intercept</i> modell, estimert ved logistisk regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Oddsrate med standardfeil i parentes.	77
Tabell 7. Ordinær logistisk regresjon i utvalgte landområder. Oddsrate med standardfeil i parentes. ..	82
Tabell 8. Oppsummert: endelig modell (3) som OLS og logistisk regresjon.	84
Tabell 9. Sammendrag av hypotesene.	95

1. Innledning

Temaet i denne oppgaven er skattemoral. Jeg er interessert i å undersøke hvilke faktorer som påvirker individers skattemoral, på tvers av landegrenser og over tid. Særlig interessert er jeg i *forholdet mellom skattemoral, altså viljen til å betale korrekt skatt, og økonomiske svingninger*. Hensikten med oppgaven er hovedsakelig å undersøke hvordan myndighetenes kvalitet og innbyggernes tillit til myndighetene påvirker skattyternes skattemoral, sett i lys av at økonomiske opp- og nedgangstider. Det kontrolleres også for andre teoretisk interessante variabler som blant andre villigheten til å motta ytelser man ikke har krav på, oppfattelsen av hvorvidt skattleggingen er rettferdig, omfanget av svart økonomi og landets skattenivå. Oppgaven tester eksisterende hypoteser og teorier, og det argumenteres for at skattyternes vilje til å betale skatt i positiv forstand påvirkes av tillit til myndighetene, holdninger til demokratiet, arbeidsledighet og myndighetenes kvalitet, mens skattemoralen påvirkes negativt av sosial tillit, ansettelse i privat sektor og høy vilje til å være gratispassasjer.

Dette argumenteres det for ved å utføre statistiske analyser ved bruk av intervjudata fra World Values Survey (WVS)¹ i kombinasjon med data på landnivå fra *Quality of Government*, World Governance Indicator Project, Schneider, Buehn og Montenegro (2010) og Schneider (2000). Analysen dekker tidsperioden 1994-2014, og går over totalt fire runder.

Innen statsvitenskapen er forskningen om skattemoral noe begrenset. Tradisjonelt har temaet vært mer vanlig innen økonomi og psykologi, men nyere litteratur fremhever kritiske svakheter ved teoriene som disse disiplinene har fremlagt. Mitt bidrag til den eksisterende litteraturen er derfor å utforske et noe ubeskrevet område (innen statsvitenskapen) som er aktuelt i alle dagens samfunn. Særlig fordi problemstillinger rundt skatteomgåelser og skatteunndragelser stadig får økt fokus. Panama-saken fra våren 2016 er et av de seneste eksemplene på dette. Hvorvidt en har god eller dårlig skattemoral er, som oppgaven forsøker å vise, i stor grad påvirket av andre variabler enn straffenivå og rasjonalitet, slik som tillit, institusjoner og kontekst.

Det skal legges til at avhengig variabel, skattemoral², ikke nødvendigvis trenger å begrenses til arbeid i den svarte økonomien eller underrapportering av inntekt. Sistnevnte er spesielt viktig å understreke, da Kleven m. fl. (2011) poengterer at det er vanskelig å unndra

¹ www.worldvaluessurvey.org

² Forskere referer ofte til begrepet "skattemoral" som en samlebetegnelse for ikke-økonomiske variabler som potensielt kan forklare hvorfor aktører ikke opptrer rasjonelt. Eksempel på slike variabler er tillit, sosiale normer, institusjoner, følelser og kollektiv adferd.

skatt av tredjepartsinntekt. Unndragelse av skatt er ikke uventet en vanskeligere operasjon for offentlig ansatte enn ansatte i privat sektor, da spesielt selvstendig næringsdrivende. Definisjonen av skattemoral gjelder derfor også kjøp av svart arbeid, som er veldig utbredt spesielt i Norge, hvor det er vanlig å betale svart for blant andre håndverkertjenester.

Et annet viktig poeng er at denne studien undersøker *skattemoral*, og ikke faktisk adferd eller skatteinnbetaling. Man kan ha lav skattemoral, men likevel betale inn sin del av skatten. Økonomisk teori på skatteetterlevelse trenger derfor ikke nødvendigvis gjelde for skattemoral. Økt kontrollvirksomhet kan således gi samme grad av etterlevelse, men skattemoralen kan avta likevel. Eller omvendt; kontroller kan avta, men moralen gå opp, samtidig som etterlevelsen både kan gå opp og ned.

1.1. Hvorfor er skattemoral interessant?

Konseptet skattemoral er svært viktig og interessant av flere grunner. Det viktigste fundamentet for Norges velferdsstat er *skattesystemet*. Det er som kjent mørke skyer på oljehorisonen med lave oljepriser og mangel på andre energialternativer. For å opprettholde et høyt statlig konsum vil skattesystemet, med relativt høyt skattenivå, bli *enda* viktigere for velferdsstaten vår. For til tross for at staten har store utgiftsposter oppleves finanspolitikken stram på mange områder, og det krangles ofte åpenlyst om hvilke deler av budsjettet som burde fått mer penger. For eksempel mener mange at det vies for lite til infrastruktur, utdanning og helse. Samtidig uteblir flere titalls milliarder kroner fra statskassen. Dette er penger som skulle vært betalt inn av skattytere, både personlige (individer) og upersonlige (bedrifter), og som kunne vært brukt på nettopp infrastruktur, utdanning, helse m.m. Basert på teoretiske antakelser (som blir presentert videre i denne skissen) og skattegapsestimeringer, er det all mulig grunn til å anta at bildet er likt i andre land også.

Forskjellen mellom faktiske og reelle skatteinntekter og skatteinntekter som egentlig burde vært betalt inn omtales som “skattegap”. Det er umulig å beregne et nøyaktig skattegap. For hadde vi kunnet gjøre det hadde vi også visst hvem som unndro skatt og hvor mye de unndro. Forsøk er likevel gjort, blant annet i Sverige. I følge en rapport fra det svenske Skatteverket (2008: 7/68) var det teoretiske skattenivået estimert til 1450 milliarder SEK i 2005, mens utliknet skatt lå på 1300 milliarder SEK. Kontrollvirksomhet førte til at 22 milliarder SEK ble etterberegnet, noe som gir et totalt skattegap på ca. 133 milliarder SEK. Svart økonomi/svart arbeid utgjør omtrent halvparten av skattegapet, 66 milliarder SEK, noe arbeidsinnvandring kan antas å ha bidra sterkt til (Andersen, Eldring og Steen, 2014).

Liknende beregninger er gjort i USA. IRS (2007) estimerte brutto skattegap i 2001 til å være 345 milliarder dollar. Netto skattegap lå på 290 milliarder dollar etter at kontrolltiltak og for sent innbetalt skatt på til sammen 55 milliarder dollar var registrert. Med bakgrunn i beregningene og gjennomførte kontrolltiltak og etterbetaling, anslo IRS likevel at bare 86 % av skatteforpliktelsene var kommet inn, slik at manglende skatt totalt utgjorde 14 % av teoretisk korrekt skatteinntekt, hovedsakelig på grunn av underrapportering av personlig inntekt (IRS, 2007: 451). IRS bevilger stadig mer til kontrollvirksomhet, men innser nå at *frivillig* etterlevelse er nøkkelen til å redusere skattegapet.

Det er med andre ord snakk om enorme summer som stater ikke får inn i skatteinntekter, men som burde vært betalt inn. Antar vi at tallene og andelene er nokså like for Norge og andre demokratiske land, kan vi altså slå fast at skattegapet er betydelig. Dette bidrar til urettferdig fordeling av skattebyrdene. Dette går på bekostning av lojale skattytere som i tillegg til å betale sin egen andel til fellesskapet også må finansiere den delen av velferdsgodene som i utgangspunktet skulle vært betalt inn av dem som velger å unndra skatt. Noen vanlige måter å unndra skatt på er skatteparadiser, kjøp/salg av svart arbeid, manipulering av selskapstall, internprising og/eller hemmelighold av selskapsstrukturer. Det er med andre ord mye å hente på å forstå befolkningens holdninger til skatteunndragelser og skatte- og avgiftskriminalitet.³

Mange, som for eksempel IMF-sjef Christine Lagarde, trekker også frem at manglende skattemoral er en viktig årsak til problemene som mange av de søreuropeiske landene har (DN, 2015). For eksempel unnlot mange grekere å betale inn skatt i forkant av årets valg i påvente av ny skattepolitikk og eventuell endring i skattenivå. Motsatt kan det riktig nok også tenkes at finanskrisen er en viktig årsak til den manglende skattemoralen i Sør-Europa. Analysen i denne studien vil forhåpentligvis belyse dette mer.

Strukturen videre i oppgaven går som følger: I neste seksjon presenteres relevant teori. Det blir først foretatt en litteraturgjennomgang hvor relevant litteratur på området trekkes fram. Deretter blir en vanlig modell for økonomisk rasjonalitet, som ofte blir brukt i forskningen om etterlevelse av skatt, vist. Denne oppgaven bygger ikke på økonomiske modeller, men disse trekkes kort frem for å trekke parallellen til hvordan eksisterende forskning ofte går frem for å undersøke individers holdning til skatt. Deretter blir teorier innen

³ Fun fact: Google Norway AS hadde i 2013 en omsetning på 1.5 milliarder kroner. Selskapet skattet samtidig 742 469 kroner (Eckblad, 2014).

skattemoral som heller ønskes vektlagt presentert: kollektivism, institusjoner, sosiale normer og kultur, tillit, og alternative forklaringer på deltakelse i det svarte arbeidsmarkedet. Her blir hypoteser også lagt fram. I seksjon 3 legges det fram styrker og svakheter ved forskningsdesignet som brukes i denne oppgaven, etterfulgt av en nærmere introduksjon av datagrunnlaget. Seksjon 4 introduserer og operasjonaliserer variablene som brukes i analysen, etterfulgt av den empiriske analysen i seksjon 5. Her blir deskriptive funn lagt frem, samt modellutvikling og ikke minst regresjonsresultatene. Deretter følger seksjon 6 som er en diskusjon av seksjon 5. Seksjon 7 avslutter og konkluderer, samt angir oppgavens svakheter og forslag til videre forskning.

2. Teori

Dette avsnittet er i grove trekk delt inn i fire deler. Først gjennomgås eksisterende litteratur, etterfulgt av vanlige modeller og utgangspunkt som den eksisterende litteraturen benytter. Disse modellene er økonomiske, og vektlegges ikke i denne studien, men er relevant å trekke frem som en form for motvekt til teoriene som blir prioritert i denne oppgaven. Den tredje bolken i teoridelen tar for seg teorier knyttet til moral og holdninger til skatt. Mange av underavsnittene henger sammen og har en intern logikk. Derfor er ikke samtlige avsnitt etterfulgt av en hypotese. Noen hypoteser tar altså for seg flere underavsnitt, da avsnittene sammen kan lede fram til en relevant hypotese. For øvrig kan teoriene om skattemoral ses på som teoretiske antakelser. Det er begrenset mulighet for empirisk å teste samtlige, samtidig som empiriske data som foreligger er nokså brede, og tester sånn sett en stor del av teoriene som finnes om skattemoral.

2.1. Litteraturgjennomgang

Spørsmålet om hvorfor folk betaler skatten sin har fått økt fokus i skattelitteraturen de senere årene. Dette til tross for at forskningen på skatt for alvor startet allerede på 70-tallet. På denne tiden var antakelsene rundt årsakene til hvorfor folk betaler eller ikke betaler skatt en annen enn i dag. Mer spesifikt antok man at valget mellom etterlevelse eller unndragelse av skatt var bestemt av tradisjonelle økonomiske modeller. Bautaene for dette synet var professorene Allingham og Sandmo (1972). Deres tradisjonelle økonomiske etterlevelsmodell bygger på Becker (1968) sin mer generelle modell for rasjonelle valg. Mer rundt rasjonelle valg kommer senere i avhandlingen, men i korte trekk kan man konkludere med at den tradisjonelle økonomiske modellen for skatteetterlevelse baserer seg på at individer er rasjonelle aktører. Rettere sagt kalkulerer de til en hver tid forholdet mellom kostnad og nytte. Med andre ord vurderer de hvor mye de kan tjene på å unndra skatt opp mot kostnaden de vil få av å bli oppdaget og straffet. Denne formelle modellen antar derfor en positiv korrelasjon mellom omfanget av etterlevelse og oppdagelsesrisiko og straffenivå. Ønsker man derfor å minimere omfanget av skatteunndragelse og øke etterlevelsen, må man altså øke antall kontroller og skjerpe straffene.

De fleste empiriske studier støtter denne økonomiske standardmodellen. Blant annet viser Pommerehne og Weck-Hannemann (1992) til den samme positive effekten i sin aggregerte undersøkelse om skatteadferden til sveitsiske skattytere. Denne studien

sammenlikner de 25 kantonene i Sveits, og finner en signifikant høyere grad av etterlevelse i de kantonene som hadde flest antall kontroller i den aktuelle tidsperioden.

Samtidig støtter en rekke studier den positive effekten av bøter og straffer på skatteetterlevelsen. Alm, Jackson og McKee (1992) bruker data fra en rekke laboratorieeksperimenter til å estimere individuell respons på både straffer og kontroller, men resultatene bekrefter kun delvis de teoretiske antakelsene i standardmodellen til Allingham og Sandmo (1972), slik at effekten kun er svak positiv. Samtidig er det flere andre studier som finner sterke og tydelige sammenhenger mellom straff og etterlevelse (Friedland, Maital og Rutenberg, 1978; Park og Hyun, 2003). Disse hevder samtidig at straffer har større påvirkning på etterlevelsen enn kontrollvirksomhet. Riktig nok er det usikkerhet rundt hvorvidt straffer eller kontroller har størst effekt, og Friedland (1982) finner i en påfølgende studie at stor sannsynlighet for oppdagelse har større effekt på etterlevelsen enn straffenivå – en klar kontrast til hva han og hans kollegaer fant bare noen år tidligere. Alm, Sanchez og De Juan (1995) mener derfor at forholdet mellom de to variablene straff og kontroll er komplementært, og at de to variablene i interaksjon har en mye sterkere betydning enn de separate effektene. De hevder således at straffer bare er et effektivt verktøy i kombinasjon med høy sannsynlighet for å bli tatt, hvilket er helt i tråd med standardmodellen til Allingham og Sandmo (1972).

Lenge antok man at standardetterlevelseshodellen fanget opp all variasjon i viljen til å betale skatt. Men den banebrytende modellen har blitt kritisert av mange. En av de tilsynelatende største svakhetene ved modellen er at den ikke fanger opp hele virkelighetsbildet – den undervurderer folk sin moral og tar ikke høyde for at individer kan opptre i mot rasjonelle teorier. Faktisk viser empiri at skattytere har vist seg å ha høy grad av etterlevelse til tross for lav oppdagelsesrisiko, noe som tydelig strider mot Becker (1968) og Allingham og Sandmo (1972) sine økonomiske modeller.

Eksempelvis finner Kirchler m. fl. (2007) at det nettopp er klare empiriske bevis på at skattytere ikke alltid opptrer rasjonelt. I deres studie gjennomgås en rekke tidligere studier som undersøker fire parametere i standardmodellen for skatteunndragelse – inntekt, skattenivå, sannsynligheten for å bli oppdaget for skatteunndragelse og straffenivå ved eventuell dom. De peker på at tidligere surveyer og laboratorieeksperimenter viser tvetydige resultater for modellens implikasjoner, og hevder derfor at etterlevelse av skatt bare delvis kan forklares med rasjonell atferdsteori. Videre foreslår de at tillit, i såkalte "sosiale klimaer", kan påvirke graden av etterlevelse på to måter: I et klima med lav tillit, og spesielt mistillit, vil

høy maktbruk fra myndighetene sin side for å opprettholde høy etterlevelse av skatt, være et effektivt virkemiddel. På en annen side vil det i et klima der skattyterne har høy tillit til myndighetene, være andre variabler som er mer betydningsfulle. Kirchler m. fl. (2007) hevder videre at variabler som moral, tilfredshet, holdninger, rettferdighet, holdninger til systemet og demokratiet alle kan føre til frivillig etterlevelse av skatt, og at bøter og kontroll i et slikt klima vil kunne føre til uønskede og uheldige effekter som kan skade skattemoralen og dermed svekke statens skattegrunnlag.

De nevnte variablene moral, tillit, holdninger, tilfredshet og støtte blir gitt stadig mer fokus i den moderne skatteforskningen. I en nyere studie av Muehlbacher, Kirchler og Schwarzenberger (2011) blir nettopp tillit undersøkt nærmere. De finner i likhet med Kirchler m. fl. (2007) at tillit kan være viktigere for etterlevelsen enn vanlige skremselsverktøy. Spesielt for frivillig etterlevelse oppleves en positiv korrelasjon med tillit (Muehlbacher, Kirchler og Schwarzenberger, 2011).

Videre analyserer (Bobek, Hageman og Kelliher, 2012) effekten av sosiale normer på skatteetterlevelsen. Deres undersøkelse viser at fire variabler for sosiale normer påvirker etterlevelsen: 1) personlige normer – omfatter egen tro og personlige etiske retningslinjer, 2) subjektive normer – omhandler hvordan forventinger til andre mennesker påvirker egen adferd, 3) injunktive normer – de generelle forventninger til storsamfunnet, og 4) deskriptive normer – omhandler individets faktiske adferd. De to førstnevnte omtales som variabler med *direkte* påvirkning, mens de to sistnevnte har *indirekte* påvirkning, og resultatene av analysen indikerer at skatteetterlevelsen har både indirekte og direkte effekt fra sosiale normer (Bobek, Hageman og Kelliher, 2012). Modellen konkluderer videre med at personlige normer spiller en større rolle enn de andre normtypene.

Faktisk foreslo Andreoni, Erard og Feinstein (1998) over et tiår tidligere at forskjellige psykologiske, moralske og sosiale faktorer burde få mer oppmerksomhet i forskningen på skatteetterlevelse. Dette da de oppdaget at den økonomiske standardmodellen for etterlevelse hadde begrenset intern validitet, basert på daværende kontroll- og strafferater i USA. I tillegg til ovennevnte forfattere (Kirchler m. fl., 2007; Muehlbacher, Kirchler og Schwarzenberger, 2011; Bobek, Hageman og Kelliher, 2012) studerer en rekke andre forskere også den nye "arenaen" som forskningen av skatteetterlevelse har beveget seg mot de senere årene (Alm, McClelland og Schulze, 1999; Bobek og Hatfield, 2003; Wenzel, 2004; Wenzel, 2005; Torgler, 2007; Blanthorne og Kaplan, 2008).

Riktig nok har forskningen på dette området gjort av økonomer med fokus på sosiale normer (Pommerehne, Hart og Frey, 1994; Scholz og Pinney, 1995) ikke maktet å definere hva normer og moral faktisk *er*. Dette er en gjennomgående utfordring i etterlevelseshforskningen da moral og normer er uobserverbart, og vanskelig å tallfeste. Torgler (2002: 663-664) uttaler nokså treffende at "*når man forsker på sosiale normer er det alltid vanskelig å spesifisere dets eksakte mening/betydning*". Samtidig foreslår Cialdini og Trost (1998: 151-152) å definere sosiale normer som "*regler og standarder som er forstått av medlemmer av grupper, og som forbedrer eller begrenser sosial adferd uten påvirkning fra lover og regler*".

Her er det naturlig å trekke frem Cowell (1990) som har en mer pragmatisk holdning til sosiale normer i etterlevelsesspørsmålet. Han poengterer at sosial stigma, som et av flere mål på sosiale normer, øker etterlevelsen kun så lenge det er en viss grad av kontroll fra skattemyndighetene. For dersom kontrollvirksomheten er fraværende, vil skattejuks bli så lukrativt at hvem som helst er villig til å jukse til tross for opplevd sosial stigma ved skattejuks. I den forbindelse finner Korobow, Johnson og Axtell (2007) sin studie ut at når kontrollvirksomheten er lav, så vil omfanget av skatteunndragelser *øke* når skattytere deler informasjon om egen og naboer sin etterlevelseshadferd.

Av den grunn repeterer Porcano og Price (1993) Cowell (1990) sin holdning om at folk er mer villig til å etterleve dersom sosial sanksjon, i tillegg til vanlige kontrolltiltak, kan brukes som straff på skatteunndragelse. Eksempel på sosial sanksjon kan være en offentliggjøring av lister over hvem som unndrar skatt. Den internasjonale etterlevelseshlitteraturen omtaler slike lister som "Hall of Shame". Perez-Truglia og Troiano (2015) fant, i et felteksperiment med 34.344 skattytere tatt for skatteunndragelse i USA, ut at økt bruk av sosiale sanksjoner ("shaming") – eksempelvis ved å offentliggjøre lister over skattytere som har begått skattejuks – øker skatteetterlevelsen. Av den grunn har både lokale og nasjonale myndigheter over hele verden publisert shaming-lister på internett med navn, adresse og informasjon om den respektive lovovertrædelsen. Land som Canada, Italia, Irland og New Zealand har også publisert disse listene i aviser og andre medier (Perez-Truglia og Troiano, 2015).

Det stadige fokuset på sosiale normer og skattemoral baner også vei for etikk og kultur som forklaringsvariabler for skatteetterlevelse. Alm og Torgler (2011) gjennomgår i sin studie både teori, empiri og eksperimenter fra tidligere forskning, og konkluderer i korte trekk med

at individer sin etterlevelsbeslutning ikke kan tas uten en form for etisk påvirkning. De argumenterer med at etikk har en effekt både direkte og indirekte på tvers av individer. Med andre ord bestemmer historie og tradisjoner i stor grad skattyteres skattemoral. Men likevel påpekes det at det trengs et sammensatt pakke av etterlevelsstrategier for å bekjempe skattekriminalitet (Alm, Jackson og McKee, 1992). Dette inkluderer også neoklassiske verktøy og til tider en mindre service-preget skatteadministrasjon, og ikke minst et tillitsparadigme fundamentert i etikk, der skattemyndigheter er klar over at egne beslutninger har potensiale til å skade eller forbedre etikken.

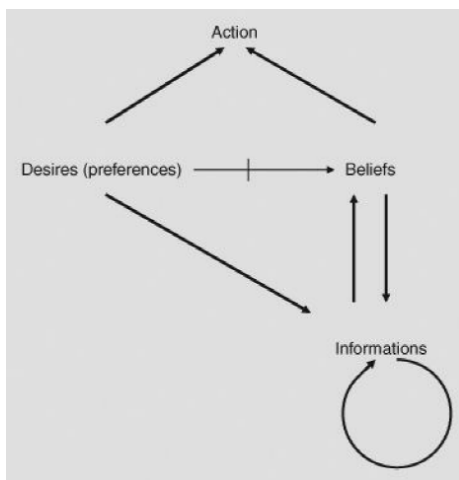
En som har forsket mye på etikk og kultur i forbindelse med skatteetterlevelse er Benno Torgler, professor i økonomi og finans ved QUT Business School. I en studie av kulturforskjeller og skattemoral i USA og Europa brukes – i likhet med denne avhandlingen – data fra World Value Survey [WVS] på tvers av land og over flere år (Alm og Torgler, 2005). Den multivariate regresjonen avslører, i tråd med studien til Alm, Sanchez og De Juan (1995), at amerikanere har relativt høy skattemoral sammenliknet med europeiske land som for eksempel Spania. Dette kan potensielt forklares med sosiale normer som nevnt før, noe Alm og Torgler (2005) understreker. Analysen finner videre en sterk korrelasjon mellom skattemoral og tillit, noe som tydelig impliserer at skattemyndighetene aktivt må dyrke frem tillit i befolkningen. Dette kan gjøres ved positiv "adferd" av myndighetene, velfungerende institusjoner og en atmosfære med positiv sosial kapital (Alm og Torgler, 2005). Studien finner dessuten at sterke demokratiske tradisjoner og muligheten for folk til å delta på den politiske arena gir god moral, trolig fordi man får mindre avstand mellom stat og befolkning, hvilket gjør at skattesystemet vil oppfattes rettfærdig. Dette stemmer overens med tidligere forskning (Torgler, 2005; Torgler, 2003). Aktiv involvering av innbyggerne i politikken på ulike nivå kan således være en fruktbar strategi for å øke skatteetterlevelsen.

2.2. En modell for økonomisk rasjonalitet

I økonomi baserer som sagt rasjonelle valg seg på antakelsen om at aktører maksimerer forventet nytte. På mange måter er økonomisk rasjonalitet et normativt begrep som forteller en aktør hva han eller hun bør foreta seg for å realisere hans eller hennes mål på best mulig måte. På en annen side kan rasjonalitet også *forklare* adferd. I følge Elster (2009) kan rasjonalitet forklare adferd i de tilfeller aktørens observerte adferd ikke sammenfaller med normativ, anbefalt adferd.

De alternative adferdsmodellene går alle inn under det som omtales som *adferdsøkonomi*, en gren som på 80-tallet for alvor økte i popularitet. Et av de viktigste bidragene på dette feltet står Kahneman og Tversky (1979) for med deres prospektteori. Denne dreier seg i korte trekk om at aktører har tapsaversjon og er risikosøkende. På dette feltet spiller for eksempel følelser en rolle, riktig nok en sekundær rolle sammenliknet med nyttemaksimeringsaksiomet Elster (2009).

For å illustrere den nokså standard modellen for rasjonelle valg benyttes Elster (2009) sin terminologi. Modellen består av fire elementer: adferd (action), preferanser, tro og informasjon.

Figur 1. Betydningen av preferanser, tro og informasjon på adferd.

I denne modellen betyr adferd den faktiske adferden som aktøren viser, for eksempel det endelige valget om å unndra skatt eller ikke. Preferanser viser til grunnleggende ønsker, for eksempel at man i utgangspunktet ønsker seg så mye velstand som mulig i form av økt rikdom. Tro henger tett sammen med informasjon, og refererer til hva slags viten og innsikt man har til for eksempel hvor sannsynlig det er at man blir tatt for eventuell skatteunndragelse, noe som avhenger av hvilken informasjon man får og hva man får opplyst. Tro viser også til hva aktørene mener er deres ulike alternativer, eksempelvis å unndra eller etterleve, og hvilke konsekvenser de ulike alternativene medfører (Elster, 2009). Pilene i diagrammet står for både kausalitet og optimalitet, og det antas at det faktiske utfall (adferden) avhenger av preferanser/ønsker og tro/viten. Grunnen til at ingen piler peker *mot* preferanser er at dette er en uavhengig variabel som ikke lar seg påvirke av andre variabler.

Dette betyr riktig nok ikke at preferanser ikke kan endres, men at de ikke er et resultat av noen optimeringsoperasjon (Elster, 2009). Den blokkerte pilen fra preferanser til tro viser på sin side til det faktum at ønsker og preferanser ikke har noen direkte effekt på tro og viten. Ellers ville simpelthen viten i en rasjonell sammenheng være basert på ønsketenkning.

Den nevnte *troen* (viten) angir altså aktørens ulike valgalternativer og hans/hennes subjektive antakelser om konsekvensen av de ulike valgmulighetene. Elster (2009) refererer til dette som "minimal" rasjonalitet. Inkluderer man *informasjon* kommer man nærmere "full rasjonalitet" da det på to måter innebærer en kostnad å innhente informasjon: den direkte kostnad, for eksempel ved å kjøpe en katalog, og en "sannsynlighetskostnad", for eksempel risikoen for å bli bitt av en slange mens man prøver å finne ut av om det er en slange eller en pinne. Med dette i minne er derfor rasjonalitet veldig ulikt fra eksempelvis intelligens eller visdom. Dette da rasjonalitet på sin side innebærer å gjøre kognitive *feil*, mens intelligens på en annen side er en evne til å gjøre få kognitive feilvurderinger.

2.2.1. Allmenningens tragedie

Uttrykket "allmenningens tragedie" har blitt symbol for en degradering og overforbruk av miljøet. Spesielt gjelder dette i situasjoner der man har knapp tilgang til felles naturressurser. Eksempler på dette kan være fiske i en sjø eller et vann, jakt eller beite. Også i forbindelse med forurensing av miljøet er dette en høyaktuell problemstilling. Fellestrekket er at den felles ressursen skal være åpen for alle. Hardin (1968) illustrerer dette med et beite som flere rasjonelle gjeterer bruker: Hver gjeter oppnår nytte og gevinst med hans egne dyr, men opplever kostnader ved at de andre gjeterens dyr bruker det samme beitet. Alle gjeterne er derfor motiverte for å plassere flere dyr på beitet da de nå vil oppnå en økt direkte fordel, og samtidig lik kostnad som opprinnelig. Det er nettopp her kjernen til problemet ligger. "*Each man is locked into a system that compels him to increase his herd without limit – in a world that is limited. Ruin is the destination toward which all men rush, each pursuing his own best interest in a society that believes in the freedom of the commons*" (Hardin, 1968).

Denne problematikken har vært velkjent også før Hardin. Et tiår tidligere uttrykte Gordon (1954) den samme logikken, illustrert med fiskeindustrien. Han mente at fisken i sjøen er verdiløs for fiskeren, da det ikke er noen garanti for at fisken vil være der i morgen dersom den ikke fiskes i dag. Dette leder fiskeren til å intensivere virksomheten sin, hvilket

stemmer godt overens med Aristoteles' utsagn om at "*alle hovedsakelig tenker på seg selv, og knapt nok på felles interesser*" (*Politics*, bok II, kap. 3).

Fremdeles er knapphet på naturressurser kjernen i tematikken. Riktignok har debatten i nyere tid forplantet seg til miljødiskusjonen og særlig de globale klimaendringene. Her er det ikke snakk om å trekke ut noe fra en felles ressurs, men å putte noe inn – kloakk, kjemikalier, radioaktivt avfall eller utslipp av karbondioksid (Stavins, 2010). På samme måte beregner aktører forventet nytte av virksomheten. Den rasjonelle aktør vil kalkulere at kostnaden av å forurense litt til er mindre enn nytten av å gjøre nøytralisere utslippet eller fortsette med det ordinære utslippet. I og med at denne situasjonen er lik for alle aktørene, vil man ende opp med å være "låst i et system hvor vi har ødelagt vårt eget rede" som Hardin (1968) uttaler.

Dette er altså et tema som oftest omhandler bruken og utnyttelsen av naturressurser. Skatteetterlevelseshetsproblematikken er åpenbart ikke knyttet til en naturressurs, men folk og arbeidere er en ressurs, og skatten som staten får fra beskatning må derfor ses på som en ressurs. Til forskjell fra for eksempel en innsjø med fisk, så kan ikke skattytere "hente ut" penger fra statskassen. Likevel vil det å avstå fra å betale egen skatt kunne sammenliknes med å ta et utbytte fra en pott – slik som en innsjø med fisk. Dersom en skattyter ikke betaler inn sin pliktige skatt, går det dermed utover andre skattytere som da vil oppleve – indirekte gjennom staten – å få færre penger til rådighet. Dette vil gå utover hele samfunnet som får bevilget færre midler til eksempelvis infrastruktur, utdanning og helse. I verste fall må også ærlige skattytere betale mer i skatt enn det de i utgangspunktet skulle gjort.

2.2.2. Fangenes dilemma

Hardins modell kan formaliseres i et "fangenes dilemma"-spill (PD). Om vi holder oss til Hardins illustrasjon som nevnt over, så vil beitet ha en øvre naturlig grense for hvor mange dyr som kan beite på engen og samtidig være velfødd ved slutten av sesongen. For ordens skyld kan dette antallet kalles L , i henhold til Ostrom (2011). I et spill med kun to aktører vil samarbeidsstrategien være å dele dette antallet i to, slik at begge aktørene får like premisser. En "defekt" strategi vil derimot være at den enkelte bonden beiter med flere dyr enn halvparten av maks antall mulige dyr på beitet, altså et antall som er større enn $L/2$. Dersom begge holder seg til $L/2$ vil begge få 10 enheter i profitt, men dersom begge følger den defekte strategien vil ingen få profitt. Skulle derimot den ene bonden begrense hans dyr til $L/2$, mens den andre beiter med så mange dyr han kan, så vil avhopperen tjene 11 enheter (+1) og den

"ærlige" bonden bare tjene 9 enheter (-1). Dersom de to bøndene tar uavhengige valg uten en bindende kontrakt, vil begge velge den mest dominante og rasjonelle strategien som er å beite med flere dyr enn $L/2$.

Når begge aktørene velger deres mest dominante og rasjonelle strategi oppnås en likevekt som er tredje best for begge. Dermed er utfallet av aktørenes "beste" strategi ikke Pareto-optimalt. For at utfallet skal være Pareto-optimalt kan det ikke velges noe bedre utfall for en av aktørene, uten at det går på bekostning av de andre (Ostrom, 2011). I dilemmaet over – med to "fanger" - vil begge derfor foretrekke å velge samarbeidsstrategien fremfor den defekte strategien. Dermed oppnås et utfall som er Pareto-inferiørt (optimalt for alle).

Dette spillet vil ha overført betydning for etterlevelsen av skatt. Som sagt innebærer skattelegging å betale noe *inn* og ikke trekke noe *ut* som i tradisjonell fangenes dilemma-teori. Likevel kan mange paralleller trekkes. Da aktørers valg om å unndra skatt fører til en merkostnad for pliktoppfyllende skattytere, vil situasjonen ikke være Pareto-effektiv. Det at noen aktører unndrar skatt fører til at andre må betale mer da de må kompensere for manglende innbetalt skatt av andre, som kollektivt er lite optimalt. Dette er i henhold til spill-teorien. Likevel unndras som nevnt utallige milliarder i skatt. I etterlevelsesproblematikken er det derfor tilsynelatende noen mekanismer som mangler for å oppnå Pareto-effektivitet.

Spill-teorien, representert ved fangenes dilemma, viser at en bindende kontrakt vil løse mye av problemet. Aktørene vil da ha lik og fullstendig informasjon. Dette kan dog ikke direkte overføres til skattearenaen. Det blir en vanskelig oppgave å få alle skattytere til å underskrive på at de skal innbetale korrekt skatt til riktig tid. Likevel, ved å skrive en bindende kontrakt i fangenes dilemma, vil et brudd på kontrakten medføre en sanksjon eller annen ulempe. På dette punktet kan man naturlig nok gjøre tiltak, som å straffe eller bøtelegge skattesnytere for brudd på borgerlige plikter, i henhold til standardmodellen til Allingham og Sandmo (1972).

Som nevnt er kontrollvirksomhet i skattearenaen ikke alltid tilstrekkelig for å sikre god etterlevelse. I henhold til spillet over kan det derfor antas at skattytere må innse at det er mer optimalt kollektivt å yte fremfor å snyte. Spørsmålet som gjenstår er trolig hvordan man kan få skattytere til å forstå hvorfor det er sub-optimalt å unndra skatt, altså hvorfor dette utfallet ikke er det beste for alle parter dersom alle gjør det. Likevel er det viktig å understreke at de færreste unndrar skatt., og nettopp dette endrer noen av forutsetningene for spill-modellen.

Dermed blir det, sammenliknet med spillet over, mindre problematisk for en rasjonell skattyter å unndra skatt, etter som flesteparten av skattyterne faktisk betaler sin skatt.

Det nevnte spill-dilemmaet (PD) er et spill basert på et non-kooperativt samarbeid der alle spillerne har fullstendig informasjon. I forbindelse med etterlevelse av skatt innebærer dette at den enkelte skattyter er klar over sine alternativer, hvilken nytte dette har for en selv, og hva dette innebærer for de andre partene. Spillerne i spillet kan enten vite eller ikke vite hva andre spillere foretar seg, avhengig av om trekkene deres er observerbare eller ikke. I "etterlevelsesspillet" vet spilleren (skattyteren) sjelden hva alle andre spillere har foretatt seg, annet enn det han hører om i nyhetsbildet eller fra venner og bekjente. Riktig nok er direkte kommunikasjon i det teoretiske fangenes dilemma-spillet forbudt eller umulig. På sin side er dette gjort, eller i det minste forsøkt, i den "virkelige" verden, eksempelvis ved Kyotoavtalen. Avtalen innebar at 37 i-land skulle redusere sine utslipp med 5,2 % i forhold til 1990-nivået i perioden 2008-2012, men de store "utslippslandene" begynte tidlig å kjøpe klimakvoter av land som ønsket å selge utslippstillatelser. Den samlede utslippsvirkningen var derfor svært liten (Holtmark, 2005: 55-62).

2.3. Skattemoral: Hvorfor opptre økonomisk urasjonelt?

Som sagt har tradisjonell økonomisk teori på skatteetterlevelse tidvis vist seg å være mangelfull. Modellen er ikke direkte feil, for den er i mange tilfeller gjeldende, men den viser seg ofte å ha begrenset validitet. Hvis aktører er fullstendig økonomisk rasjonelle i henhold til økonomisk nytteteori, hvorfor er det da eksempelvis slik at nordmenn har så stor givervilje ovenfor hjelpeorganisasjoner i forhold til mange andre land? Og hvorfor nøler man gjerne en god stund før man tar opp paraplyen for eksempel på en utendørs konsert eller på et fotballstadion? I tillegg bekrefter eksperimentell forskning at individer slett ikke alltid opptrer slik som tradisjonell nytteteori tilsier.

2.3.1. Begrensninger ved den økonomiske rasjonalitetsmodellen

Aggregert empiri viser i følge Green og Shapiro (1994, referert i Anderson (2000: 178)) at politisk handling ikke kan forklares på bakgrunn av økonomiske insentiver som drivkraften for handling. Eksempler på slike bevis er det såkalte stemmeparadokset som problematiserer at folk i så stor grad velger å stemme ved valg, til tross for at det ikke har noen konkret

nytteverdi for individene å stemme. For å sitere Morris Fiorina (referert i Mansbridge (1990)): "stemmeparadokset spiste rational choice teori". Dette da det er høye kostnader knyttet til kollektiv handling, noe som med andre ord betyr at det er få – om noen – grunner for selvsentrerte og nyttemaksimerende individer til å bidra til å ta noen av disse kostnadene (Bicchieri, 1993; Lichbach, 1994). Likevel er det ofte nettopp dette folk faktisk gjør i en rekke tilsvarende situasjoner. Flere følger lover og regelverk enn det utvalgte insentiver tilsier. De fleste løper ikke over en stor trafikkert vei selv om de sparer tid på det, de fleste betaler sin skatt, og langt flere verver seg i militæret enn det teorien skulle tilsi (Levi, 1990).

Samtidig er det enkelte som sverger til å bevare sin egeninteresse og sin nyttemaksimerende bevissthet. I følge Rothstein (1998: 124-125) er en mulig måte å løse dette dilemmaet å bygge altruistisk holdning inn i rasjonalitetsmodellene. For eksempel, om A finner glede i B sitt konsum, så er det rasjonelt for A å tilby B den aktuelle ressursen. Det er riktig nok visse problemer med å utvide konsepter og modeller. Fra et metodologisk ståsted vil en "all-inclusive"-tilnærming av et konsept bryte med reglene for god konseptualisering. I det et konsept omfavner alle tilfeller i en gitt kategori klarer ikke konseptet lenger å forklare et fenomen (Etzioni, 1988: 27). Det er derfor problematisk å inkludere variabler som institusjoner eller samarbeidsvillighet i økonomiske modeller, da det medfører langt strengere krav til den teoretiske forklaringen utover kun den rasjonelle aktøren.

2.3.2. Eksempel på at aktører ikke opptrer økonomisk rasjonelt

Laboratorieeksperimentene til Ariely (2013) viser tydelig at aktørers adferd er noe mer komplisert enn økonomisk teori tilsier. Gjennom en rekke eksperimenter blir det foreslått hva det er som kan forklare hvorfor individene i eksperimentene opptrer urasjonelt. Et viktig poeng som trekkes frem, er at individer faktisk har evnen til å avveie kostnad og nytte, og det vises i denne sammenheng Becker (1968) sin "*Simple model of rational choice*" (SMORC) som AS-modellen bygger på. For eksempel kalkulerer individer kostnaden, i denne sammenheng boten, av å komme for sent til henting i barnehagen, versus nytten av å komme for sent. Det kan ha større gevinst enn kostnad å komme for sent, dersom dette medfører at man gjør et stort salg eller signerer en stor kontrakt på jobben. Den samme kalkylen kan gjøres når man vurderer om man skal ta kostnaden av å feilparkere og få bot, mot nytten av å rekke et viktig møte. Er kostnaden lav nok, øker sannsynligheten for at man begår det

"ulovlige". I følge Ariely (2013) kan da samfunnet svare med å øke sannsynligheten for å bli tatt, eksempelvis ved mer politi i gatene, eller ha strengere straffer.

Denne tradisjonelle modellen, SMORC, er likevel ikke perfekt. For å illustrere dette har Ariely (2013) gjort et eksperiment på en skole i USA. Der ble studentene vist et ark med 20 matriser med tall i hver boks. Oppgaven var simpelthen å legge sammen to tall, så mange som mulig, som totalt skulle bli tallet 10. Med kontrollmekanismer (sjekk av matriser) klarte studentene ca. fire bokser. Dette er altså "fasiten". Mens uten kontroll, det vil si når studentene kunne kaste arket og komme tilbake å si hvor mange man klarte, oppgav studentene i snitt seks bokser klart. De fleste løy altså litt.

Eksperimentet ble gjort på nytt, men denne gang ved å gi studentene penger for hver riktige boks de klarte. Mengden penger varierte for å se om omfanget av juks varierte korrelerte med antall penger de fikk. I henhold til SMORC (Becker, 1968) burde juksingen nå øke med hvor mye penger de får. Til tross for dette viste det seg at nivået av juks var lavere for de studentene som ble lovet høyest betaling (10 dollar), og sett under ett la deltakerne på to "riktige" bokser ekstra uavhengig av hvor mye mer de ville tjene. Omfanget av juks var også konstant når studentene fikk opplyst at gjennomsnittlig antall løste bokser var både fire og åtte stykker. Det samme var det i de tilfeller studentene kunne kaste halve arket i søpla, slik at det var spor etter eventuell juks, eller kaste hele arket, samt kaste alle matrisene og selv forsyne seg fra en pengebøsse uten omsyn. Omfanget av juks var uansett konstant, altså i snitt to ekstra klarte bokser.

Dette viser derfor at uærlighet ikke er et resultat av kost-nytte-modellen. Dessuten viser det også at man er interessert i å beholde et godt selvbilde, men likevel ikke lyve i for stor grad. Dermed kan man anta at juksing ikke er et resultat av et ønske om å skille seg ut, heller det motsatte. Dette fenomenet kaller Ariely (2013) "the fudge factor theory", noe som viser til den kognitive evnen mennesker har til å veie opp juks mot et vedvarende godt selvbilde. Altså er litt juks greit for å beholde et godt selvbilde, hvilket "alle" gjør.

2.3.3. Moralsk påminnelse har sterk positiv effekt på adferd

Men hvordan kan man forhindre juks fullstendig? Trolig er det umulig å fjerne all juks, men i påfølgende matriseeksperimenter viste det seg at det å få folk til å tenke på moralske koder og standarder, som for eksempel de Ti Bud eller ærekodeksen på studentenes universitet, hadde

en utrolig effekt på omfanget av juks: de sluttet å jukse. Juksing avtok også når man signerte på en moralkodeks *før* utfylling av et skjema, for eksempel et skjema for kostnader og lønn. En moralsk påminnelse kan dermed føre til langt mindre juks og kriminalitet.

Dette virkemiddelet har hatt stor effekt også for innbetaling av skatt. Skatteetaten har i samarbeid med Norges Handelshøyskole (NHH) gjort et felteksperiment som viste at å påvirke skattyterne med brev gir effekt (Bott m. fl., 2014). Eksperimentet gikk ut på å teste åtte ulike brevttekster rettet mot skattytere som trolig hadde feilrapportert utenlandsk formue og inntekt. Det viste seg at brev som appellerte til moral ga en signifikant positiv effekt på etterlevelsen. Mer presist ble gjennomsnittlig innrapportert utenlandsk inntekt nesten doblet som følge av den moralske appellen, sammenliknet med året før. Denne effekten viste seg faktisk å være nesten like stor som effekten av å inkludere en setning som øker individets oppfatning av sannsynligheten for å bli oppdaget for underrapportering.

Dette viser at moralsk appell og oppdagelsesrisiko påvirker etterlevelsen på to forskjellige måter: Den moralske påminnelsen har på sin side en *intensiv* margin, i den forstand at den øker rapportert inntekt. Oppdagelsesrisiko har på en annen side en *ekstensiv* margin. Det vil si at økt sannsynlighet for å bli kontrollert vil føre til at flere vil rapportere sin utenlandske inntekt og formue.

2.3.4. Kollektivism og gratispassasjerproblematikken

Aller helst skulle det ikke være noe behov for å gi skattyterne slike moralske påminnelser for å øke etterlevelsen. For aller helst skulle skattyterne rapportert inn korrekt inntekt og betalt riktig skatt til å begynne med. For de fleste av oss er dette tilfellet. Folk flest betaler sin skatt og er pliktoppfyllende. Dette til tross for at de fleste av oss ikke kjenner til oppdagelsesrisiko eller straffenivå dersom man blir oppdaget. Uansett kan etterlevelsen og skattemoralen som sagt være god tross lav oppdagelsesrisiko og straff.

Det at de fleste betaler sin skatt korrekt er noe merkelig, om man skal tro etablerte teorier om kollektiv handling. Disse går ut på at en som ikke kan ekskluderes fra fordelene av kollektive goder vil ha få insentiver til å bidra til fellesskapet for å fremstille det respektive godet. Olson (1965: 2) hevder at "*unless the number of individuals is quite small, or unless there is coercion or some other special device to make individuals act in their common interest, rational, self-interested individuals will not act to achieve their common or group*

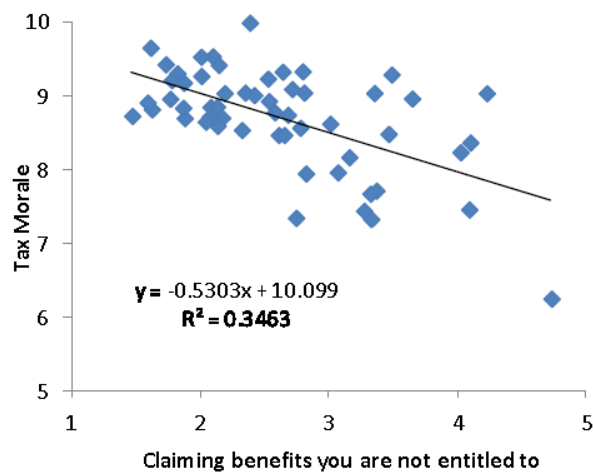
interests". På grunnlag av dette er det mye som tyder på at den enkelte skattyter vil ha få insentiver til å betale skatten sin, i og med at felles og offentlige goder som trafikklys, transport, renholdere, politi og sykehus vil være operative uansett om den enkelte unndrar skatt eller ikke.

På sin side utfordrer Ostrom (2011) den etablerte teorien om kollektiv adferd. Den kollektive adferden i seg selv forklarer hvorfor skattytere betaler sin skatt korrekt, til tross for at forventet nytte er langt større enn forventet kostnad ved å unndra. I henhold til gruppeteori er det derimot enklere for individer med felles interesser å bidra kollektivt med det formål å fremme de felles interessene. Ostrom (2011) argumenterer videre med at individer i alle grupper vil ha insentiver til å lure seg unna sine plikter dersom gruppens formål er å produsere *felles* goder, men at de ikke vil forsøke å snike seg unna hvis gruppen de er en del av bare produserer goder til aktive deltakere, altså kun de som bidrar (Olson, 1965: 5-7). Med dette betyr det at man bør ha insentiver for å motivere til å bidra.

Denne problematikken er hovedgrunnlaget for gratispassasjertematikken. Det kan være fristende å være gratispassasjer, altså å dra nytte av godene, men ikke bidra til å skape godene. Dette er med andre ord en svært individualistisk tankegang. Men skulle derimot alle være gratispassasjer vil ikke kollektive goder bli produsert. Dermed kan alle ende opp der de i utgangspunktet ikke ønsket å havne. Alternativt vil enkelte individer eller grupper yte til fellesskapet, mens andre blir gratispassasjerer. Dette skaper riktig nok mindre optimale kollektive goder (Ostrom, 2011). Dette kan bidra til å forklare hvorfor rasjonelle aktører ikke er fullt så rasjonelle sett fra et økonomisk perspektiv, men på en annen side nokså rasjonelle sett fra et kollektivt perspektiv. Ser man tilbake på gjetereksempelet som nevnt tidligere (Hardin, 1968), så kan den kollektive adferden forklare hvorfor bøndene ikke overbeiter beitet, men heller modererer seg, etter som overbeite vil gi mindre velferd for alle parter. På samme måte kan denne kollektivismen forklare hvorfor skattytere flest betaler sin skatt.

I "skatteetterlevelsesspillet" vil de som unndrar skatt kunne omtales som *gratispassasjerer*. Skattemoral er derfor sterkt positivt korrelert med juks, altså det å "free ride". Studier viser for eksempel at det er en tydelig positiv korrelasjon mellom skattemoral og de som er villig til å motta offentlige ytelser som de ikke har krav på (Daude, Gutierrez og Melguizo, 2012: 17). Figuren under viser denne samvariasjonen. Denne sammenhengen underbygger det tette forholdet mellom det å betale skatt, og forventningene man har til

eventuell bruk av disse skattepengene. Derfor kan det tenkes at skattytere som føler de får noe igjen for skattepengene de betaler vil utvise høyere skattemoral.

Figur 2. Skattemoral og gratispassasjerer (snitt på landnivå). Kilde: Daude, Gutierrez og Melguizo (2012: 17).

H₁: Gratispassasjer, i dette eksemplet de som er åpen for å motta ytelser man ikke har krav på, har dårligere skattemoral enn de som ikke "free rider".

2.3.5. Institusjoner

For å få skattytere til å innse viktigheten av kollektiv adferd, er det derfor avgjørende med kunnskap og innsikt, forståelse og refleksjon. Her kan institusjoner være en viktig aktør, da institusjoner har stor påvirkningskraft på mennesker. I den forbindelse kan institusjoner sakte men sikkert institusjonalisere en "positiv" kultur og gode sosiale normer.

I den forbindelse er politisk legitimitet en nøkkelfaktor. Politisk legitimitet er i stor grad avhengig av tillit til statlige institusjoner. Her er *substans* og *prosess* to viktige elementer (Rothstein, 1998: 72-87). Førstnevnte dreier seg om politisk innhold, og hvordan målene til politikken kan endres når aktører forsøker å endre implementeringen. Prosessen viser derimot til dynamikken til et program og hvordan ulike nivåer i det politiske systemet opererer, og for eksempel hvor sentralisert eller desentralisert programmet bør være. Dersom politikken har høy teoretisk usikkerhet eller møter mye skepsis blant folket, øker kravet om legitimitet, mens det på sin side blir lettere å få legitimitet dersom programmet er robust (Rothstein, 1998: 72-87). I følge Rawls (1971: 261) må riktig nok et politisk system skape sin egen støtte. Videre må det være et balansert forhold mellom institusjonene som utgjør det politiske systemet på

den ene siden, og normer om rettferdighet og justis på den andre siden. Dette vil effektivt skape et *ønske* om å oppføre seg i henhold til lover og regler, da de virker riktige og rettferdige. Det er derfor opp til institusjonene å oppmuntre til å følge lover og bestemmelser, slik at stabilitet, rettferdighet og legitimitet oppnås.

Fortellingen om "The Pale Rider" er et godt eksempel på hvordan institusjonene kan påvirke folk sin moral (Rothstein, 1998: 116-123). Fortellingen handler om en gruppe med gruvearbeidere som blir trakassert av den rike og mektige eieren av gruva arbeiderne jobber i. Grunnen til trakasseringen er at arbeiderne har påberopt seg et stykke land ikke langt fra gruveområdet som de bor i, men som gruveeieren er avhengig av for å ekspandere virksomheten. Den første strategien gruveeieren prøver er vold, ved at eierens hjelpere rir til arbeidernes tilholdssted og blant annet brenner ned bygninger, slipper løs større dyr og dreper barnas kjæledyr. Strategien viser seg derimot å være mislykket. I stedet for at arbeiderne skremmes bort blir de mer sammensveiset, og samtidig mer motiverte for å stå opp mot gruveeieren.

Som en reaksjon på dette bytter eieren nå taktikk – fra straff til premiering. Hver arbeider tilbys en respektabel sum penger, mot at gruveeieren får arbeiderens konsesjon til å bruke hans del av området. Arbeiderne har ikke mye penger i utgangspunktet, og er derfor veldig fristet til å godta tilbudet. Det ligger simpelthen i deres egeninteresse å godta tilbudet av økonomiske årsaker. På en annen side er de klar over at dersom de avviser tilbudet, så risikerer de ytterligere voldshandlinger mot seg, i verste fall med døden til følge. Det enkleste er altså tilsynelatende å godta eierens tilbud. Problemet er riktig nok at arbeiderne må ta avgjørelsen kollektivt. Betingelsen er nemlig at tilbudet kun gjelder dersom alle arbeiderne selger sine andeler, ettersom det vil være meningsløst for gruveeieren å kjøpe annenhver arbeider sin andel. Med andre ord må arbeiderne komme frem til en enighet rundt beslutningen, og individuelle preferanser kan ikke lenger ligge til grunn for avgjørelsen. Av den grunn samles arbeiderne for diskusjon og debatt, der den enkelte arbeider kan ytre sin mening og forsvare den overfor de andre.

Utover i debatten blir det stadig klarere at hver arbeider har økonomisk interesse av å godta tilbudet. Utfordringen er at ingen *ønsker* å godta det. Dette skyldes blant annet at mange av arbeiderne får en dårlig følelse av å "selge ut" vennene sine. Samtidig kan det skyldes en motvilje for å bukke under og akseptere den onde gruveeierens tilbud, til tross for hvor mye makt han måtte ha. Arbeiderne føler derfor kollektivt at å godta tilbudet ikke blir riktig. Til

tross for at de innser at de har små sjanser til å overleve og samtidig beholde området sitt, så ønsker arbeiderne heller å gi det et forsøk enn å la vennene i stikken og vike fra sine frihetsidealer. De velger derfor å bli og slåss.

Poenget med historien er at demokratiet ikke primært handler om å telle opp antall stemmer og aggregere individuelle preferanser. Demokratiske prosesser er *diskursive*. Det vil si at representanter fra grupper med ulike meninger møtes i et forsøk på å komme frem til felles prinsipper og løsninger av sosial og politisk orden for å lede samfunnet videre, gjennom debatt og forhandlinger (Rothstein, 1998: 122). Institusjonene, som parlamentet eller andre arenaer for åpen debatt, tvinger deltakerne til åpent å forsvare meningene sine og rettfærdiggjøre sine handlinger rent moralsk. Demokratiet har dermed en særegen moralsk logikk som skiller seg fra logikken blant andre institusjoner – eksempelvis markedet. I "Pale Rider"-historien var det ikke en endring i arbeidernes individuelle preferanser som fikk gruppen til å avslå tilbudet, men heller en *institusjonell* faktor som utgjorde konteksten for beslutningsgrunnlaget deres (Rothstein, 1998: 123). For til tross for at det ville være økonomisk nyttemaksimerende å akseptere tilbudet anså arbeiderne situasjonen til å være så urettferdig og moralsk uriktig. Det institusjonelle rammeverket forsikret alle arbeiderne om at de kunne stole på at alle de andre også ville bli, slik at et fåtall ikke ville risikere å bli igjen mens resten av gruppen dro. Denne institusjonelle formen skaper et forum for beslutninger, hvilket oppfordret deltakerne til å verdsette fellesskapets interesser fremfor sin egen snever selvinteresse. Med andre ord ble de individuelle preferansene påvirket av sosiale normer som eksempelvis solidaritet og tillit.

2.3.5.1. Staten i markedet

Selv om Kyoto-avtalen, som nevnt avslutningsvis i avsnitt 2.2, er en avtale på toppnivå mellom stater, så illustrer avtalen noen av problemene knyttet til reguleringen av "spillet", altså markedet. For hvor mye bør staten involveres i markedet, hvor tungt skal staten skattlegge, og i hvilken grad bør staten sette rammene i markedet ved å ilegge reguleringer? Eller bør staten trekke seg ut fra markedet, deregulere og la private krefter føre de naturlige mekanismene i markedet?

Hayek og andre Chicago-school-teoretikere mener det sistnevnte. Dette da statlig regulering åpner for monopolmarkeder, noe som gir høyere priser og dermed mindre nytte for samfunnet (Steigum, 2004). Konsekvensen av dette kan være at nye aktører vil slite med å

etablere seg i visse markeder, og at kapitalen vil havne hos få bedrifter, hvilket igjen potensielt kan skape forskjeller og klasseskille. Derfor bør markedet, i henhold Dunleavy og O'Leary (2009), i størst mulig grad fredes fra statlig styring, ved såkalt laissez faire. Argumentet er at kapitalisme gir høyest økonomisk og politisk frihet, noe som fører til størst velferd for alle. Staten skal ikke favorisere eller verdsette enkeltindivider eller grupper høyere enn andre, ressurser skal fordeles likt. Som Kymlicka (1990) skriver: "*nøytralitet fra staten trengs for å respektere folks rett til å bestemme selv*". Staten skal altså ikke intervensjonere og regulere fra et normativt perspektiv.

Dette står i sterk kontrast til marxistisk tankegang. Hovedårsaken til at de var kritiske til kapitalismen var at de mente at arbeidere også er en svært viktig konsumentgruppe. Marxistene mener at middelklassen er motoren i økonomien og gir muligheter for vekst og nye investeringer, som igjen skaper arbeidsplasser. Dette ville de forbedre ved å styrke arbeider- og middelklassen som ble grovt utnyttet i den tradisjonelle markedsøkonomien. Måter å gjøre dette på er å innføre basisrettigheter, minstelønn og ikke minst muligheten for arbeidere til å organisere seg, slik at disse gruppene kan få et bedre utgangspunkt for å bedre sine arbeids- og samfunnsvilkår (Dunleavy og O'Leary, 2009). Basert på marxistenes argument om at markedsøkonomien fører til tøffere konkurranse, lavere lønninger, flere konkurser og større klasseskille, foreslås følgende hypotese:

H₂: Individuer som ønsker mer økonomisk likhet og mindre klasseskille, herunder mer rettferdig skattlegging, har høyere skattemoral enn andre.

2.3.5.2. Universalisme = good governance?

Solidaritet og tillit, som eksempelvis ble illustrert i Pale Rider-fortellingen, påvirkes i stor grad av institusjonenes grad av universalisme. Institusjonene avgjør grad av likhet, upartiskhet og objektivitet, noe som gir utslag i folks verdier. Dette påvirker videre sosiale normer og sosial kapital som vil presenteres nærmere i avsnitt 2.3.6. Veksten i for eksempel Hong Kong og Singapore skyldes innføringen av universalismen, der det ble fokusert på å bekjempe 70-tallets utstrakte korrupsjon (Root, 1996: 129-130). Korrupsjonsbekjempingen har også gitt tydelig utslag på Transparency Indeksen (TI). Det at nærliggende land som Kina og Malaysia har høy grad av korrupsjon tyder derfor på at korrupsjon *ikke* er kulturelt betinget, men heller at institusjonene spiller en viktigere rolle (Hodess, Banfield og Wolf, 2001).

For å skape et godt økonomisk miljø som Hong Kong og Singapore har gjort, med liten korrupsjon, peker mange på viktigheten av såkalt *good governance*. Ikke bare må institusjonene se bra ut rent formelt, men folk må kunne stole på at informasjon som myndighetene gir kan anses som tillitsverdig (Rothstein, 2005). Adferden og de konkrete erfaringene som institusjonene og politikerne har hatt må også samsvare med informasjonen som myndighetene gir. Åpenheten til staten må med andre ord stemme med virkeligheten. Det hjelper ikke om ledere egentlig er korrupte.

Det er imidlertid flere svakheter ved universelle institusjoner. Den største, som sammenfaller med teorien om rasjonalisme, er i følge Hardin (1998) at aktører ikke har noen grunn til å forsvare dem. De fleste aktører ønsker institusjoner som kun forsvarer dem selv. For eksempel ønsker aktører i et konkurrerende marked å begrense konkurransen, for å få mer profitt selv. Dessuten er det ofte tvil om universalismens praksis, særlig når det gjelder makten som autoritetene utøver overfor individer (Rothstein, 2005).

På bakgrunn av institusjonenes potensielle betydning og universalismens effekt på *good governance* i avsnitt (2.3.5), presenteres følgende hypotese om forholdet mellom myndighetene/regjering/institusjoner og skattemoral:

H₃: Høy institusjonell kvalitet/kvalitet blant myndighetene er forbundet med høy grad av skattemoral.

2.3.6. Sosiale normer

Den nevnte fortellingen om "The Pale Rider" illustrerer viktigheten av politiske institusjoner for utviklingen av sosiale normer som solidaritet og tillit. I avsnitt 2.2 om allmenningens tragedie ble det trukket frem flere eksempler på kollektive ressurser som en aktør hadde stor egeninteresse av å utnytte så raskt som mulig. Dette var altså et motiv for å handle ikke-solidarisk. Problemet var at alle aktørene i det samme markedet hadde den samme interessen, noe som ville skape en tragedie for allmennheten. Når aktørene derimot settes i en situasjon som tvinger dem til å diskutere og forsvare sin adferd åpenlyst, så begynner sosiale normer å få en avgjørende og viktig rolle, der resultatet, i følge Rothstein (1998), er ulike typer kollektive og solidariske løsninger. Som Hermansson (1990, referert i Rothstein (1998: 119)) skriver: "*in a market-like, non-cooperative decision making situation, there is no reason to*

consider the consequences for anyone but oneself; a collective decision-making situation, by contrast, gives cause to consider the consequences both for oneself and for others."

Mer statlig involvering i et gitt marked kan derfor tenkes å være viktig for å stimulere og oppfordre til samarbeid og kollektivt bærekraftige valg. Ikke bare fordi statlig involvering medfører direkte reguleringer, men fordi det som vist kan skape åpne forumer for debatt og diskusjon, hvor sosiale normer vil vise seg. Dette betyr likevel ikke at de respektive aktørene plutselig forvandles fra å være egoistiske nyttemaksimerende aktører til å bli rene altruister, men heller at de redefinerer sin egeninteresse ved å ta høyde for kollektive interesser (Rothstein, 1998: 120).

Lichbach (1994: 23) understreker også dette. Individuer er rasjonelle, men er på en annen side også *strategiske* i den forstand at det vi gjør avhenger av hva andre vil gjøre. "Vil andre skattytere betale deres del av skattebyrden?". I følge Rothstein (1998: 126-127) skaper dette et "mentalt kart" over hvem vi tror de "andre" er og hva de vil gjøre (for eksempel om de kommer til å samarbeide eller ikke). Rettere sagt utgjør dette mentale kartet det som kalles "sosiale normer".

Her er Elster (1989) sin metafor om at "sosiale normer er sementen i samfunnet" passende. Han understreker stadig viktigheten av sosiale normer, selv om han tidvis har et noe negativt syn på sosiale normer. Blant annet har han gjennom sine analyser betegnet sosiale normer som en slags residualkategori som man kan dumpe alt som ikke kan forklares med bakgrunn i økonomiske nyttemodeller. For eksempel skriver han i sin studie av lønnsforhandlinger i Sverige at kompleksiteten i forhandlingene "trosser" vanlig økonomisk modellering. Det vil si at adferden i forhandlingene ikke kan fanges opp i en modell som kun er basert på antakelsen om nyttemaksimerende kalkuleringer hos rasjonelle aktører, blant andre fordi aktører har forskjellig oppfattelse av nyttemaksimering (Rothstein, 1998). Lønnsforhandlingene viser altså at aktørenes preferanser er forskjellige og mer kompliserte enn først antatt. Elster godtar derfor sosiale normer er en viktig forklaringsvariabel.

Normer kan derimot forklare adferd på tre nivåer: individuelt, sosialt og nasjonalt nivå. På individnivå utgjør normer standarder for hvordan man oppfører seg, relatert til egoisme, verdier og normavhengighet. På sosialt nivå, defineres normer som den grad av aksept for unndragelser blant en referansegruppe – for eksempel venner, familie, kolleger (Kirchler og Wahl, 2008: 218). Tror man at resten av samfunnet, eller resten av den sosiale gruppen, ikke betaler skatt, så er det mye større risiko for at man selv heller ikke gjør det. På

nasjonalt nivå, så utgjør normer kulturelle standarder, ofte reflektert i loven. Mange (Pommerehne og Frey, 1992; Torgler, 2005; Tyler, 2001a; Tyler, 2001b; Fjeldstad, 2004) hevder at tillit til myndigheter og ledelse vil gi frivillig etterlevelse kun når visse nasjonale normer er etablert, for eksempel gjennom lover. Normer generelt gir dermed både tillit og makt. Makt gjennom at normer gjenspeiles i lover, og tillit til myndighetene gjennom en norm som forteller at alle yter sin del til fellesskapet.

2.3.7. Kulturens påvirkning

I forbindelse med adferd som ikke kan forklares med økonomiske modeller, slik som Elster som nevnt kaller residualkategorier, kan kulturteori hjelpe oss. Denne går i korte trekk ut på at kulturelle faktorer former oss og avgjør hvem vi er. Dermed kan kulturelle faktorer forklare hvorfor aktører opptrer irrasjonelt. Wildavsky (1991: 305-312) hevder for eksempel at normer kommer fra ulike sosiokulturelle bånd, som hvordan vi deltar – frivillig eller ikke – i sosiale forhold. De er "socially constituted". Rothstein (1998: 129-130) illustrerer irrasjonell adferd grunnet kulturelle betingelser med filmen *"The Crying Game"* fra 1992 der en britisk soldat er tatt til fange av IRA. Gisselet får etter hvert en vennlig tone med kidnapperen og uttrykker at han er overbevist om hvor stygt han tror situasjonen vil ende for hans egen del. IRA-soldaten prøver å trøste fangen ved å si at det er en god sjans for at overlever – alt som trengs er at alle opptrer rasjonelt.

Soldaten trekker så parallellen til historien om frosken og skorpionen som begge ønsker å krysse elven over til den andre siden. Skorpionen kan ikke svømme, og spør derfor frosken om å få sitte på froskens rygg. Frosken er naturligvis klar over skorpionens dødelige kraft, og er svært tvilsom til forslaget. Likevel klarer skorpionen å overtale frosken om at det ikke er noe å bekymre seg for. Tross alt vil jo skorpionen drukne dersom han skulle stikke frosken, noe frosken anser som et rasjonelt argument. Frosken, med skorpionen på ryggen, begynner derfor svømmeturen over elven. Halvveis over kjenner elven kjenner frosken et dødelig stikk i kroppen sin. Rett før frosken dør roper han "Hvorfor gjorde du dette? Nå vil vi jo begge dø!" Skorpionen svarer "Jeg kunne ikke noe for det. Det ligger i min natur." Med andre ord ikke rart at soldaten frykter for sin egen fremtid. Er disse normene så forankret i vår historie og kultur at de trumfer vår rasjonalitet?

Forskjellene i normer blant samfunn og land kan spores tilbake til hvordan politiske institusjoner er bygd opp (Rothstein, 1998: 131). Dersom vi for et lite øyeblikk overser

kulturvariablenes betydning for sosiale normer og heller vektlegger institusjonenes betydning, så har innbyggere en kritisk rolle å spille. Vi kan til en viss grad velge hvordan vi skal forme våres politiske institusjoner. Dermed kan vi også eksponere en hel generasjon for visse sosiale normer og interesser (Tilton, 1990: 34). Her kan holdninger, verdier, interesser, preferanser og ideologi påvirke institusjoner, samtidig som institusjonene også kan påvirke nevnte variabler andre veien.

2.3.8. Tillit – en viktig faktor for god skattebetalingsvilje

På bakgrunn av institusjonenes ulike rolle på tvers av tid og rom, er det logisk å anta at tillit som forklaringsvariabel er viktig for god etterlevelse. Tillit kan her tenkes å være resultatet av institusjoner og kultur, altså en variabel som både bestemmes av institusjonenes "prestasjoner" og av kultur som en underliggende variabel som former aktørenes opprinnelige syn på institusjonene. Tillit er derfor en variabel som er mindre rigid enn kultur og institusjoner. Likevel, et land som lenge har vært preget av dårlige institusjonelle prestasjoner vil for eksempel ikke automatisk få høy tillit blant befolkningen så snart institusjonene reformeres til det bedre. Som Rothstein (2005: 131) uttrykker er det lett å miste befolkningens tillit, men svært vanskelig og tidkrevende å skape tillit – derav uttrykket "the problem of credible commitments".

2.3.8.1. Instrumentell og sosial tillit

Flere studier foreslår at tillit er en viktig variabel for god skattebetalingsvilje. Murphy (2004) undersøker i sin studie om dårlig behandling fra skattemyndighetene skaper lav tillit til myndighetene, og om dette påvirker viljen til å betale skatt. Studien, gjennomført blant skattytere beskyldt for skatteunndragelse, skiller mellom *instrumentell* og *sosial* tillit.

Førstnevnte går ut på om individenes oppfatning av sannsynligheten for en positiv opplevelse og et positivt utfall ved å samarbeide med skattemyndighetene. Her vil skattyteren utsettes for en umiddelbar kostnad ved å betale sin skatt. Samtidig gjør skattyterne vurderinger av hvor gode de kollektive godene i fremtiden vil fremstå. Er den enkelte skattyteren i tvil om andre skattytere vil bidra i samme grad, så øker troen på at de materielle kollektive godene blir dårligere. Dermed vil egen skattemoral også bli dårligere. Dette samspillet kalles i litteraturen ofte for nettverks- eller naboeffekt. Scholz og Lubell (1998) er

opptatt av dette aspektet, og argumenterer for at et positivt syn på kollektive goder finansiert av skattelegging vil øke tilliten til myndighetene og dermed også sannsynligheten for at den enkelte skattyter betaler sin skatt. Et negativt syn vil derimot skape mindre tillit.

Sosial tillit, som Murphy (2004) fokuserer mest på, er tillit som er basert på sosiale relasjoner og rettferdig behandling. Dette er trolig vel så viktig som instrumentell tillit. Eksempelvis uttaler Braithwaite og Makkai (1994) at slik tillit "dyrker" god etterlevelse. Dersom skattyteren føler seg dårlig behandlet av skattemyndighetene som følge av suspekt adferd – med overlegg eller ei – så kan dette føre til lavere tillit til myndighetene. Denne mistilliten kan påvirke skattyternes vilje til å betale skatt på en negativ måte, og kan også skape en generell skepsis og motstand mot myndighetenes politikk og beslutninger (Murphy, 2004). Dette er en potensiell forklaring på hvorfor empiri har vist – som nevnt i litteraturgjennomgangen – at viljen til å betale skatt har falt når skattemyndighetene har intensivert kontrollregimet sitt. En offentlig strategi basert på tillit kan derfor være gunstig, gjerne mer gunstig enn å belage seg på sanksjoner. Dette vil skape en genuin aksept for både politiske reguleringer og regler (skattereglement), hvilket vil føre til at skattyterne oppfører seg lovlydig (Murphy, 2004).

2.3.8.2. Tillit på individnivå

Det faktum at tillit skaper høyere grad av etterlevelse passer overens med det Rothstein (2005) omtaler som *sosial kapital*. Når den spesifikke formen for etterlevelse dreier seg om skatt, så vil faktisk sluttresultatet av sosial kapital – i dette tilfellet tillit⁴ – være økt skatteinngang for staten, og videre et bredere grunnlag for bedre kollektive goder. Her vil altså sosial kapital generere økonomisk kapital. Forskning på feltet viser at høy sosial tillit og gode sosial nettverk er vanligst blant høyt utdannede mennesker med relativt høy inntekt. Samfunnets "vinnere" er med andre ord de som viser høyest grad av tillit, mens "taperne" i samfunnet på sin side er på motsatt ende av skalaen (Rothstein, 2005: 93-97). Som Putnam (1993, referert i Rothstein (2005: 94)) sa det: "*The 'haves' are high trusters and the 'have-nots' are low trusters*". Altså korrelerer tillit med høy sosial status, optimisme og kunnskap. Det åpne spørsmålet blir derfor om sosial kapital skaper velstand og lykke, eller om suksess i livet fremmer høy tillit. Men andre variabler enn suksess må vel korrelere med tillit?

⁴ Sosial kapital består i følge Rothstein (2005) av "elementer i sosial organisering som kan forbedre samfunnets effektivitet ved å gjennomføre koordinerte tiltak". Tillit er et eksempel på et slikt element. Normer og nettverk er to andre eksempler.

En som mener dette er Yamagishi (2001). Han forsker på tillit blant *individer*, og påstår at det er et forhold mellom sosial intelligens og sosial tillit. Han definerer sosial intelligens som evnen til å oppdage og oppfatte signaler fra mennesker man omgås med, for å avgjøre om de kan stoles på eller ikke. Videre antar han at folk med lav sosial tillit i liten grad lar seg lure av andre, og er et skeptisk vesen av natur. Derfor mener han at suksessfulle og smarte mennesker tilhører eliten da de sjelden stoler blindt på andre. De med høy tillit, altså de naive, er dømt til å bli samfunnets "tapere" og er derfor sjelden en del av eliten (Yamagishi, 2001: 139). På bakgrunn av Rothstein (2005) sin teori om sosial kapital, utformes følgende hypotese:

H₄: Sosial tillit er en form for sosial kapital, og høy sosial tillit vil derfor medføre høy etterlevelse/ høy skattemoral, da man kan stole på at andre yter på samme måte som seg selv.

2.3.8.3. Tillit til myndighetene

En annen forklaringsvariabel for tillit er *staten*, som består av summen av alle dens institusjoner. Høy sosial tillit er assosiert med stabile demokratier (Inglehart, 1997), lav grad av korrupsjon (della Porta, 2000) og små økonomiske ulikheter (Uslaner, 1999). Dette er alle faktorer som staten og dens institusjoner kan påvirke. Ønsker staten å øke den sosiale kapitalen kan den derfor jobbe for å tilrettelegge for nettopp et stabilt demokrati, mindre korrupsjon og mindre økonomiske ulikheter.

Scholz og Lubell (1998: 399) gjør her et distinkt skille mellom *vertikal* og *horisontal* tillit. Tilliten som eksisterer eller ikke eksisterer mellom stat og innbygger oppfattes som vertikal tillit. Horisontal tillit eksisterer derimot mellom innbyggere, og svarer til tilliten mellom individer som Rothstein (2005) og Yamagishi (2001) fokuserer på. I følge Scholz og Lubell (1998: 399) er horisontal tillit den formen for tillit som må utvikles om staten skal redusere sine kontrollkostnader. Dess mer tillit i et samfunn, uavhengig av om den er vertikal eller horisontal, dess mindre behov for kostbar overvåking og kontroll. Altså vil tillit øke den sosiale kapitalen ved at kostnadene ved å opprettholde samarbeid og etterlevelse mellom stat og innbygger går ned, hvilket eksempelvis Coleman (1990) også hevder.

Det er flere måter å forbedre de to typene tillit på. For eksempel kan oljerike Nigeria forbedre den vertikale tilliten ved å etablere de samme politiske institusjonene som i like

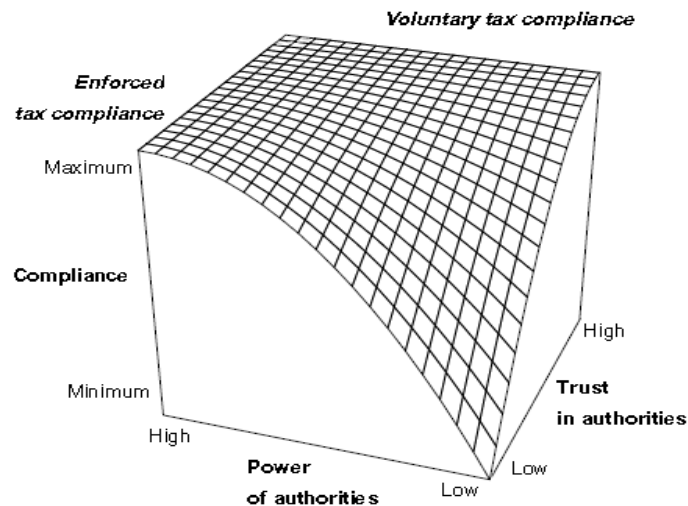
oljerike Norge (Rothstein, 2005: 107). Andre land, som mange Sør-amerikanske land, kan jobbe for å bekjempe korrupsjon. Det er ikke spesielt rart at folk ikke stoler på myndighetene, når mange politimenn er korrupte ved å eksempelvis la seg bestikke og samarbeide med kriminelle. Hvis samfunnet ellers også er korrupt, så vil ikke en i utgangspunktet ærlig aktør handle ærlig, da det antas at alle andre er korrupte. Den ærlige personen har derfor ikke tro på at hans ærlige handlinger vil skape forandringer verken på systemet eller sosialt (Schiemann, 2000: 1-16).

Ofte henger dessuten vertikal og horisontal tillit tett sammen. Tenk for eksempel på medlemmer av en golfklubb som betaler årsavgift for å bruke anlegget. Dette gjør de, foruten at de har glede av å spille golf, fordi de har tillit til at ledelsen (vertikalt) og andre medlemmer (horisontalt) bidrar til å produsere godene som er forventet ved et medlemskap, måtte det være golfbiler, utleie av utstyr, vedlikehold på banen eller garderober (Scholz og Lubell, 1998: 400). Den samme logikken gjelder for skatteetterlevelse av skatt og produksjon av kollektive goder: Et viktig premiss for de fleste skattytere er at de kollektive godene blir produsert på en god måte. Dersom skattyteren ikke forventer at staten vil gjøre nettopp det, eller dersom skattyteren ikke tror at andre skattytere overholder sin del av avtalen, vil skattemorale avta (Scholz og Lubell, 1998). En skattyter som ikke tror andre skattytere vil bidra til fellesskapet, eller som ikke har tro på at myndighetene vil fremstille de kollektive godene, ønsker derfor ikke å betale sin del av skatten. Uten tillitt vil altså produksjonen av kollektive goder være helt avhengig av kontrollmekanismer.

2.3.8.4. "Slippery slope"-rammeverket: En modell for tillit og frivillig etterlevelse

Med bakgrunn i samspillet mellom staten og institusjoner (skattemyndigheter) på den ene siden, og mennesker (skattytere) på den andre siden, har Kirchler og Wahl (2008) lansert et "slippery slope framework". Dette er et rammeverk for påtvungen og frivillig skatteetterlevelse. Rammeverket tar utgangspunkt i at det er et dynamisk forhold mellom tillit og bruk av makt, noe som fremgår av figuren under. Det dynamiske forholdet mellom tillit og makt kan ha en effekt på etterlevelsen av skatt, nærmere bestemt på to ulike måter: tillit vil skape frivillig etterlevelse, mens makt i form av eksempelvis skjerpet kontroll av selvangivelsen eller strengere straffer, medfører tvungen etterlevelse. Det vil si at skattyteren betaler sin skatt etter å ha blitt pålagt å betale den av staten, altså i ettertid og ikke fortløpende slik som frivillige skattytere gjør (Kirchler og Wahl, 2008: 211-214). Poenget er her at i

samfunn med høy tillit til myndighetene, vil det ikke være særlig behov for myndighetene å opprettholde et strengt kontrollregime. Etterlevelsen vil, i et tillitsfullt samfunn, være naturlig høy. Er tilliten på en annen side lav, vil bruk av makt være et godt hjelpemiddel for å opprettholde høy etterlevelse, men da vil etterlevelsen som sagt være tvungen. Med andre ord knytter denne modellen sammen de tradisjonelle teoretiske antakelsene om skatteetterlevelse med nyere perspektiver på skatteinnbetalingsviljen.

Figur 3. "Slippery slope" rammeverket: påtvungen og frivillig etterlevelse av skatt avhenger av henholdsvis maktbruken og tilliten til myndighetene.

Rammeverket bygger på et skatteklimate som kan variere fra å være "antagonistisk" til "synergistisk". Ved førstnevnte jobber myndigheter og skattytere *mot* hverandre. Myndighetene anser her skattytere som "tyver" som prøver å unngå å betale skatt til enhver tid (når de kan), slik at de må kontrolleres hyppig. Skattyterne på sin side føler seg stadig forfulgt av skattemyndighetene, og føler det er rettferdig å unndra/omgå skatt (Braithwaite, 2003: 15-39). I følge Bogardus (1928) er den sosiale avstanden stor i et slikt klima. Folkets respekt overfor myndighetene vil her være lav, og det vil være få positive følelser mot regulatoriske myndigheter. Dette svarer til lav tillit i figuren, slik at frivillig innbetaling av skatt vil være nærmest fraværende da aktører konstant vurderer den relative kostnaden og nytten av å unndra skatt. I dette klimaet ønsker aktørene altså ikke å oppfylle sin plikt.

Ostrom (2011) omtaler overnevnte maktstrategi som "Levithan". Hardin (1978) hevder at vi er avhengig av en sosial og politisk forandring som må være forankret i en "hvilken som helst makt som trengs for å få endringer til å vare" for å unngå den nevnte allmenningen tragedie. Folk skal respondere på en sterk makt utenfor deres individuelle psyke, en "Leviathan"⁵ (Hardin, 1978). Flere (Heilbroner, 1974; Carruthers og Stoner, 1981) anbefaler derfor at sentrale myndigheter bør kontrollere ressursene. For skatt som ressurs er det liten tvil om at staten styrer og kontrollerer systemet. Spørsmålet blir da i hvilken grad staten skal fremstå som et mektig "monster" ("Leviathan") for å sikre at alle betaler sin skatt.

Dersom skatteklimaet derimot er *synergistisk* oppfatter skattyterne at skattemyndighetene gjør samfunnet en tjeneste. Her er myndighetene en del av samfunnet som skattyterne befinner seg i. Myndighetenes spiller derfor en servicerolle, mens innbyggerne er klienter. Dette er en tilnærming som reflekteres i New Public Management (Kirchler og Wahl, 2008: 211). Viktige verdier er i dette tilfellet åpenhet og respekt, og den sosiale avstanden er i motsetning til i det antagonistiske klimaet kort. Faktisk er den korte sosiale avstanden i følge Feld og Frey (2005) hovedårsaken til at etterlevelsen av skatt er så høy i Sveits.

I figuren over vil aktører tenke rasjonelt når myndighetene har liten makt, og tilliten til myndighetene er lav. Når myndighetenes makt øker, vil etterlevelsen også øke, siden tvunget etterlevelse nå blir mer mulig (blant annet bevilges mer penger til kontroll). Når derimot tilliten øker, vil frivillig etterlevelse også øke, slik at tvungen etterlevelse ikke blir like avgjørende (Kirchler og Wahl, 2008: 213). God etterlevelse kan altså oppstå av begge årsaker, men begge dimensjonene fyller hverandre ut: Tillit er veldig viktig når graden av makt er lav, mens når makten er høy spiller ikke tillit like stor rolle, siden etterlevelsen vil være høy. Samtidig er makt kritisk når tilliten er lavest. Når tilliten er høy, er det lite behov for streng og stor makt. Riktig nok overser modellen det faktum at makt kan oppstå i to former, enten legitim eller påtvungen (Turner, 2005). Makt må altså ikke nødvendigvis være negativt assosiert.

"Slippery slope"-rammeverket trekker altså parallellen, og belyser forskjellen, mellom det antagonistiske og synergistiske klimaet. Myndighetene må finne en balansegang her, siden *for* mye makt/kontroll (for eksempel overvåking og kontroller) kan tilsi at myndighetene ikke

⁵ "Leviathan" er et sjømonster i jødisk-kristen mytologi

stoler på skattyterne, og dermed vil ikke skattyterne heller stole på myndighetene, og man kan risikere at makten gir motsatt effekt (Cialdini, 1996; Frey, 2003). Likevel kan kontroll og makt være et godt verktøy når overvåkingen er imperfekt, og skattyterne tror de kan komme unna med unndragelser. Med utgangspunkt i avsnitt 2.3.8.3 og 2.3.8.4 som omhandler tillit til myndighetene, og myndighetenes rolle for å skape sosial tillit, presenteres følgende hypotese:

H₃: Høyere tillit til myndighetene, gir høyere skattemoral.

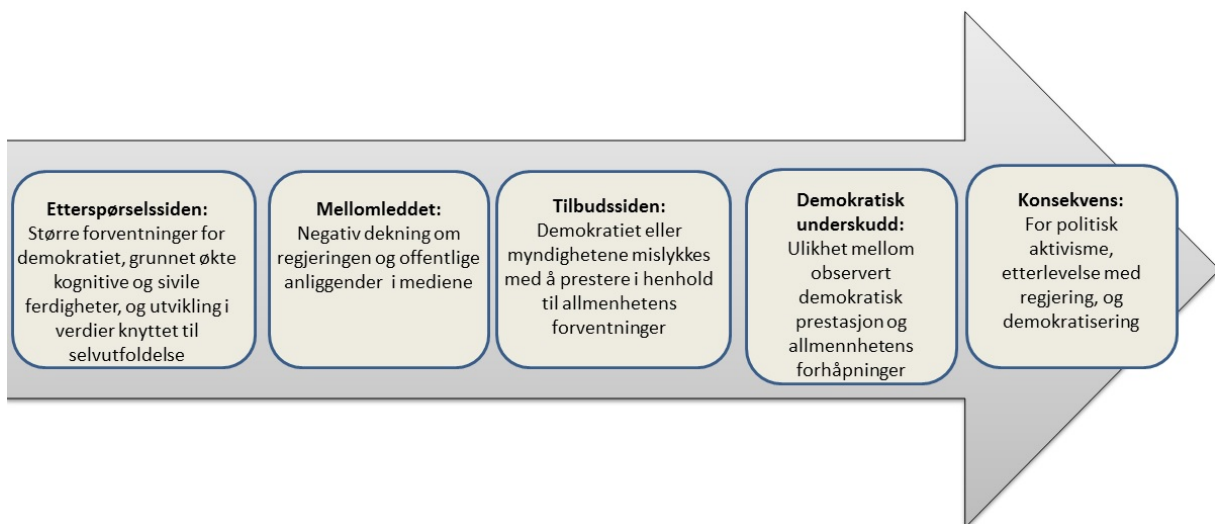
2.3.9. Holdningen til det politiske systemet – innvirkning på skattemoral?

Den nevnte studien til Murphy (2004) indikerer at tillit til myndighetene og støtten til det politiske systemet henger tett sammen. Hun trekker frem at studiens svakhet er at data er innhentet etter selve tvisten mellom skattyter og skattemyndighet, da man ikke vet noe om skattyterens tillit før de ble anklaget for unndragelse av skatt. Forslaget om å forske mer på skattyternes holdning over tid, og særlig om holdningen endres dramatisk etter at man opplever noe som subjektivt virker urettferdig, passer derfor godt inn i denne oppgaven. Finanskrisen er utvilsomt et eksogent sjokk som oppleves svært urettferdig for svært mange mennesker.

Imidlertid påvirkes tillit til myndighetene og støtten til det politiske systemet i stor grad av innbyggernes tilfredshet. Med tilfredshet menes tilfredshet til elementer som eksempelvis demokratiske prosesser, jobbsikkerhet og økonomiske utsikter. Altså elementer som politikerne og statlige institusjoner jobber for å optimere eller produsere. På denne måten etterspør innbyggere, mens staten tilbyr. Staten klarer derimot ikke alltid å innfri det innbyggerne etterspør og ønsker, hvilket skaper et såkalt "demokratisk underskudd" – gapet mellom ambisjoner/forhåpninger og tilfredshet (Norris, 2011: 3-5). Lipset (1959) hevder også at politiske institusjoner påvirker innbyggernes holdninger. Svake politiske institusjoner kan skape protester og dermed politisk ustabilitet, som Norris (2011) viser. Den nå universelle hypotesen om at dårlig holdning til det demokratiske systemet vil skape problemer, henger naturligvis sammen med hva folk mener om demokratiske styresett, og ikke minst hva disse institusjonene er i stand til å produsere/tilby. Huntington (1974) og Brittan (1975) konkluderte allerede på 70-tallet med det samme som Norris (2011), nemlig at de demokratiske institusjonene ikke er i stand til å imøtekomme den høye etterspørselen som innbyggerne har. Konsekvensen er legitimitetskriser og stor misnøye.

Et tydelig eksempel på legitimitetskrise og misnøye kan relateres økonomiske nedgangstider, eksempelvis den siste finanskrisen. For når de utsatte landene utsettes for usikre jobbutsikter, stor grad av oppsigelser og utbredt arbeidsledighet, så gis gjerne de respektive myndighetene i de utsatte landene skylden for situasjonen. Mange skylder på staten, som nærmest blir ansvarliggjort for de økonomiske nedgangstidene som har gitt rekordstor arbeidsledighet. Når landene så innfører innstrammingspolitikk, er det ikke unaturlig at skattyterne vil protestere mot manglende statlig tilbud, enten i form av for få jobber eller i form av for små velferdsoverføringer (ledighetstrygd m.m). Mange skattytere tenker derfor "hvorfor skatte når jeg ikke får noe igjen for det?". En form for latent protest kan dermed være å unndra skatt, noe som på et aggregert nivå bare forverrer den økonomiske krisen.

Det ovennevnte spesifikke eksempelet på et demokratisk underskudd passer godt med det mer generelle bildet. Norris (2011: 5) skriver at "*The most plausible potential explanations for the democratic deficit suggest that this phenomenon arises from some combination of growing public expectations, negative news, and/or failing government performance*". Det er mange årsaker til det skjeve forholdet mellom innbyggernes ambisjoner og statens prestasjoner. For eksempel førte Vietnamkrigen til urbane opprør, misnøye og stagflasjon. Felles for dem alle er at de er potensielle årsaker og forklaringer på hvorfor tilfredsheten med den demokratiske "prestasjonen" i et hvilket som helst regime divergerer fra offentlighetens forventninger. Dette illustreres i figuren under.

Figur 4. Resultatet av et demokratisk underskudd, der myndighetene ikke presterer i henhold til innbyggerne sine forventninger (Norris, 2011: 6).

Det skal riktig nok sies at selv om det er en negativ skjevhet i forholdet mellom etterspørsels- og tilbudssiden i figuren over, så kan det tenkes at man likevel har en god holdning til demokratiske systemer. Basert på dette foreslås følgende hypotese:

H₆: Desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man.

Enhver holdningsstudie om det politiske system og etterlevelsen av lovverket som det politiske systemet setter, vil være ufullstendig om man ikke inkluderer individers evaluering av systemets produksjon (*output*). Myndighetenes arbeid med å få så mange som mulig ut i arbeid er en form for produksjon, og er noe som er tett knyttet til Eastons studier (Easton, 1965; Easton, 1975) som tar for seg produksjon generert av det politiske systemet. Det kan her tenkes at "myndighetene har både verktøyene og kapasiteten til å løse sosiale problemer" (Weatherford, 1984: 189). Individers evaluering av systemets produksjon vil derfor være med på å forme de politiske institusjonene og det politiske systemet i sin helhet sitt rykte, noe som får utslag for individenes moral. En rekke studier, riktig nok rettet mot holdning til systemet, foreslår at økonomiske forhold, både på individnivå (egosentrisk) og nasjonalt nivå (sosiotropisk), er sterkt relatert til systemholdninger (Clarke, Dutt og Kornberg, 1993; Listhaug og Wiberg, 1995). Derfor foreslås følgende hypotese om myndighetenes produksjon på et nasjonalt nivå sin effekt på individers skattemoral (hypotese om effekten av egosentrisk økonomisk evaluering på skattemoral kommer i 2.4.1.):

H₇: Desto høyere arbeidsledigheten i et land er, desto lavere aggregerte nivåer av skattemoral.

2.4. Hvorfor delta i det svarte arbeidsmarkedet – to konkurrerende paradigmer

Videre blir det trukket fram to konkurrerende paradigmer (strukturalisme og neo-liberalisme) på hvorfor enkelte unndrar skatt og/eller involverer seg i svart arbeid. I tillegg presenteres et tredje – noe mindre – paradigme (post-strukturalisme), som nå begynner å få stadig mer oppmerksomhet. De to førstnevnte bygger i stor grad på to hypoteser om forholdet mellom

inntekt og grad av unndragelse, mens sistnevnte har en mer sosial tilnærming til årsaken til at enkelte velger å unndra skatt.

2.4.1. Strukturalistisk forklaring

Det første paradigmet, strukturalismen, kan forklare hvorfor økonomisk utvikling – eller fraværet av økonomisk utvikling – kan påvirke folks skattemoral. Et lands økonomiske prestasjon påvirker i stor grad nivået av arbeidsledighet, noe som kanskje er den mest direkte effekten av økonomisk prestasjon. Paradigmet innebærer i følge Williams og Round (2010: 393-394) at skattemoral bestemmes av individets framtidutsikter, altså hvorvidt individet er i stand til å “overleve”. Denne teorien tilsier at marginaliserte mennesker med få midler, for eksempel dersom de er utsatt for arbeidsledighet, vil ha lavere skattemoral og være mer åpne for å unndra skatt. Dette er rett og slett fordi de “må”, da de ønsker å unngå ekstrem fattigdom, noe Pfau-Effinger (2009: 84-89) refererer til med termen "poverty escape".

Ekspansjonen av svart arbeid skyldes, av mange strukturalistiske akademikere, den stadige voksende, åpne og uregulerte verdensøkonomien, som preges av lave og marginaliserte lønninger og usikre jobbutsikter. Av den grunn mener mange strukturalister at mange er nødt til å unndra skatt, da de ikke har andre muligheter (Sassen, 1997; Hudson, 2005). Fremveksten av urapportert arbeid, og dermed fremveksten av dårlig skattemoral, kan faktisk også være en direkte konsekvens av at arbeidsgivere forsøker å redusere kostnader ved å tilby kontrakter til billige aktører som opererer på det svarte arbeidsmarkedet. Dette gjør naturligvis ikke situasjonen noe bedre aggregert sett. Basert på det strukturalistiske paradigmet, presenteres følgende hypotese knyttet til effekten av evaluering av personlig økonomisk tilstand (egosentrisk) på skattemoral:

H₃: Økt tilfredshet med egen økonomi er forbundet med gode framtidutsikter, noe som medfører høy skattemoral.

2.4.2. Neo-liberalisme

På den andre siden kan svart arbeid forklares med såkalt neo-liberal teori. Denne hevder i motsetning til det strukturalistiske perspektivet at individer som unndrar skatt gjør det av helt frivillige årsaker. Altså ikke fordi de må, men fordi de kan. Dette er typisk nyttemaksimerende individer som ønsker å få så stor inntekt som mulig. I følge Gerxhani

(2004: 274) velger neo-liberale skattesnytere å unndra skatt da de ønsker full økonomisk frihet, autonomi og fleksibilitet. Involveringen i den svarte økonomien legitimerer de ved at de yter og beskattes normalt i sitt primærarbeid/hovedarbeid, noe som gjør det mindre tabubelagt å drive med svart arbeid på egen fritid, ettersom de allerede har bidratt med sitt til fellesskapet. Enheter i studier som betrakter skattesnytere som neo-liberale er oftest selvstendig næringsdrivende og arbeidstakere med selvrapportert inntekt, gjerne snekkere, elektrikere og liknende (Pfau-Effinger, 2009; Kleven m. fl., 2011).

Bransjene over preges av en form for dynamisk entreprenørskap der selvstendig næringsdrivende utvikler egne, individuelle preferanser på grunn av fleksible arbeidstider, muligheter for økonomisk uavhengighet, bedre lønn og muligheten for omgåelse av skatter på bakgrunn av ineffektive lover og reguleringer (Williams og Round, 2010: 394-395). For de neoliberales blir det ansett som heroisk og riktig å omgå eller unndra skatt fra en myndighet som oppleves som tyngende, komplisert og ineffektiv. Svart arbeid blir her betraktet som et direkte resultat av overregulering av markedet, og komplekse systemer kan øke risikoen for å gjøre ubevisste rapporteringsfeil (Kopczuk, 2006). Og som De Soto (1989: 255) sier: "*the real problem is not so much informality as formality*", og svart arbeid gjøres av mange for å "beskytte" entreprenørskapskulturen fra politiske føringer og reguleringer i det økonomiske markedet. Dette gir også støtte til den tidligere nevnte hypotesen om forholdet mellom myndighetenes kvalitet og skattemoral. I den forbindelse anses skatter og avgifter i seg selv som en statlig regulering av det økonomiske markedet. Høyt skattenivå gir lavere inntekt (relativt sett), og fører til at skattyterne vil bli mer tilbøyelig for ulovlige aktiviteter som maksimerer deres nytte. Basert på det neo-liberalistiske paradigmet presenteres følgende hypotese knyttet til skattenivåets effekt på skattemoral:

H₉: Desto høyere et lands skattenivå er, desto dårligere skattemoral utviser skattyterne.

2.4.3. Svart økonomi og sosiale aspekter

De fleste studier om svart økonomi antar at svart økonomi skyldes det generelle skattenivået i et land (Lippert og Walker, 1997; Giles og Tedds, 2002). Dette fordi skattenivået avgjør hvor stor byrde den sosiale sikkerheten er for skattyterne. I følge Schneider, Buehn og Montenegro (2010: 7) har gjerne transition countries mange statlige reguleringer som skaper bestikkelser og korrupsjon. Dette gir et høyt effektivt skattenivå på lovlige og offisielle aktiviteter, noe som resulterer i en større skyggeøkonomi.

På den andre siden hevder Williams og Round (2010: 395-396) at beslutningen om å tre ut av den offisielle økonomien er av andre grunner enn at aktører er rasjonelle og kostnad-nytte-orienterte. De mener isteden at beslutningen baserer seg på hvor mye svart arbeid som venner, naboer, kolleger og familie gjør, og er derfor mer begrunnet i sosiale aspekter bygget på normative idéer om redistribusjon. Videre hevdes det at individer som arbeider eller benytter svart arbeid gjør det som en form for protest mot utnyttelsen av arbeidere i et stadig mer neo-liberalt, globalt økonomisk system – poststrukturalisme (Whitson, 2007a; Whitson, 2007b; Biles, 2008; Biles, 2009). Jo mer utbredt unndragelser er, jo mer sosialt akseptert fremstår det, og dermed blir også oppdagelsesrisikoen lavere (Sandmo, 2004; Alm og Torgler, 2005). Eksempelvis viser en kartlegging utført av EU-kommisjonen at kun 20 prosent av de som arbeider svart hadde et firma som oppdragsgiver (Kili, Thorstensen og Aastvedt, 2008: 14). Det er altså hovedsakelig husholdningene som etterspør svart arbeid. Basert på dette foreslås følgende hypotese om forholdet mellom svart økonomi og skattemoral:

H₁₀: Dess mer utbredt den svarte økonomien er, dess lavere skattemoral har man.

Tabell 1. Sammendrag av hypotesene.

H1: Gratispassasjer, i dette eksempelet de som er åpen for å motta ytelser man ikke har krav på, har dårligere skattemoral enn de som ikke "free rider".

H2: Individer som ønsker mer økonomisk likhet og mindre klasseskille, herunder mer rettferdig skattlegging, har høyere skattemoral enn andre.

H3: Høy institusjonell kvalitet/kvalitet blant myndighetene er forbundet med høy grad av skattemoral.

H4: Sosial tillit er en form for sosial kapital, og høy sosial tillit vil derfor medføre høy etterlevelse/ høy skattemoral, da man kan stole på at andre yter på samme måte som seg selv.

H5: Høyere tillit til myndighetene, gir høyere skattemoral.

H6: Desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man.

H7: Desto høyere arbeidsledigheten i et land er, desto lavere aggregerte nivåer av skattemoral.

H8: Økt tilfredshet med egen økonomi er forbundet med gode framtidssikter, noe som medfører høy skattemoral.

H9: Desto høyere et lands skattenivå er, desto dårligere skattemoral utviser skattyterne.

H10: Dess mer utbredt den svarte økonomien er, dess lavere skattemoral har man.

3. Forskningsdesign og data

3.1. Den kvantitative metoden

Målet med oppgaven er som sagt ikke bare å undersøke hvordan skattemoral utvikler seg over tid på tvers av land, men også om det er enkelte faktorer som kan forklare hvorfor skattemoral varierer. I denne analysen blir kontekstuelle variabler inkludert i modellen, dette for å undersøke om kontekstuelle faktorer også kan bidra til å forme individers skattemoral. For å kunne gjøre dette er det valgt et kvantitativt opplegg.

I utgangspunktet er det å innrømme at man er villig til å snyte på skatten, tilsvarende lav skattemoral, noe som er vanskelig for mange. Det kan oppfattes som et følsomt tema, da det både kan innebære skam å innrømme det, men også en redsel for at en innrømmelse vil få konsekvenser for den som innrømmer det. Dette er forhold som på mange måter argumenterer for et kvalitativt opplegg, for å forstå *hvorfor* folk har lav skattemoral. Likevel vil det være meget fruktbart å benytte seg av kvantitative data om det finnes, da kvantitative metoder i større grad besvarer *hva*-spørsmålene som avdekker sammenhenger og eventuelle kausaliteter.

I debatten om valget mellom kvalitativt eller kvantitativt undersøkelsesopplegg, har mange akademikere personlige preferanser. Lijphart (1971: 685) har for eksempel uttalt at statistiske analyser er å foretrekke dersom man har tilgjengelige data. Brady og Collier (2010) hevder på samme måte at kvantitative metoder har bedre verktøy for å løse mange problemstillinger, men de ønsker å gjøre disse verktøyene tilgjengelig også for kvalitative forskere, da kvantitative metoder gir større grunnlag for inferens og generalisering. I praksis har de to oppleggene sine svakheter og styrker, og valget av benyttet metode må bunne i problemstillingsformuleringen (George og Bennett, 2005: 17).

En av de største fordelene med kvantitative studier er at man kan måle retningen og styrken som uavhengige variabler har på avhengig variabel (George og Bennett, 2005: 25). Dette er elementer som kvalitative metoder ikke er i stand til å vurdere på samme måte. Kvalitative metoder har på sin side styrker som kvantitative metoder ikke har. Blant andre er kvalitative opplegg egnet til å avdekke komplekse kausale forhold, eksempelvis ved å vurdere hvilke forhold som må være til stede for at et gitt utfall skal oppstå (George og Bennett, 2005: 20). I og med at målet med denne oppgaven er å generalisere og si noe om effekten av

uavhengige variabler på avhengig variabel (skattemoral), er dog det kvantitative opplegget å foretrekke for å besvare problemstillingen.

3.2. Data

Dette er en flernivåanalyse som består av tre nivåer: individnivå, landår-nivå og landnivå. På individnivå brukes et representativt utvalg av populasjonen fra forskjellige land. Data på landår-nivå består av de ulike tidsperioder *innenfor* forskjellige land. Individdata baserer seg på fire bølger fra World Values Survey (WVS), som strekker seg fra 1994 til 2014. Totalt består det opprinnelige datasettet av 201 694 respondenter fra over 46 land⁶. Antall respondenter i det endelige datasettet er 59 440. Dette skyldes at ikke alle land har stilt alle spørsmål, deriblant det kritiske spørsmålet om skatteunndragelse som utgjør fundamentet for avhengig variabel i denne studien. Andre årsaker til at antall respondenter i det endelige datasettet er færre, er at enkelte respondenter ikke svarer på andre spørsmål/variabler som er med i denne oppgaven (missing values), noe som gjør at de ikke inkluderes i den endelige analysen.

WVS samler data fra hele verden om mennesker forandring (eller fravær av forandring) i verdier, motivasjon og tro, og er en av få aktører som utfører komparative surveyer med land verden over. Dette gjør at man får mulighet til å studere forskjellige politiske og sosiokulturelle endringer på tvers av tid og rom (Norris, 2011). Spørsmålene i WVS er standardiserte og oversatt på ulike språk, slik at spørreskjemaene kan benyttes på de nasjonale representative utvalgene i de forskjellige landene i undersøkelsen. I tillegg til nivå 1-variablene fra WVS, er det på landår-nivået (nivå 2) fire metriske variabler: Arbeidsledighet fra *Quality of Government* (QoG) (Teorell m. fl., 2015), skatteinntekt som % av BNP fra QOG (Teorell m. fl., 2015), svart økonomi (Schneider, Buehn og Montenegro, 2010; Schneider, 2000) og myndighetenes kvalitet fra The World Governance Indicators Project (WGI, 2014). Ingen av de eksterne datakildene, verken WVS eller de andre, er ansvarlig for resultatene og analysene i denne studien⁷.

⁶ De 46 landene i analysen inkluderer: Argentina, Armenia, Australia, Azerbaijan, Brasil, Bulgaria, Canada, Chile, Colombia, Ecuador, Egypt, Finland, Georgia, Hong Kong, Hviterusland, India, Japan, Jordan, Kina, Kypros, Malaysia, Marokko, Mexico, Moldova, Nederland, New Zealand, Norge, Peru, Polen, Romania, Russland, Slovenia, Spania, Sverige, Sør-Afrika, Sør-Korea, Taiwan, Thailand, Tyrkia, Tyskland, Ukraina, Ungarn, Uruguay og USA.

⁷ World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org)

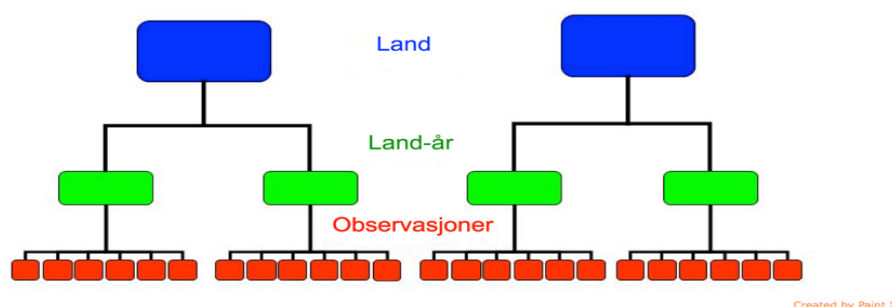
Den empiriske analysen er gjort etter en grundig vurdering av datasettets variabler, og studien inneholder derfor en rekke uavhengige variabler som bør kunne belyse fenomenet som forskes på. Disse variablene kan i hovedsak kategoriseres som sosioøkonomiske (demografiske) og institusjonelle variabler. Førstnevnte omfatter variabler som kjønn, alder, klasse og utdanning. Sistnevnte har mer å gjøre med generelle aspekter og meninger om myndighetene, som holdning til demokratiet og tillit til myndighetene. Dessuten er det som nevnt i avsnittet over, fire variabler på nivå 2 som er hentet fra andre kilder og integrert i datasettet. Alle variablene er kodet slik at høye verdier indikerer en sterkere preferanse ("more is better"), eventuelt et større omfang eller en større grad for nivå 2-variablene. En nærmere introduksjon til de respektive variablene kommer i avsnitt 4.

3.3. "Pooled Time Series Cross-Sectional"-analyse (TSCS)

Oppgavens enheter består av respondenter fra ulike land. Respondentene er fordelt på til sammen fire "bølger" som surveyen har blitt gjennomført i. Første bølge går fra 1994-1999, andre bølge fra 2000-2004, tredje bølge fra 2005-2009 og fjerde, og siste bølge foreløpig, fra 2010-2014. Respondentene fra eksempelvis Norge er et utvalg som skal representere hele Norges populasjon. Utvalget byttes fra runde til runde i de ulike landene, da respondenter gjerne ikke ønsker å delta i videre spørreundersøkelser, har flyttet, dødd eller liknende. Like fullt er representativiteten den samme. Av den grunn kan denne undersøkelsen betegnes som såkalt "pooled time series cross-sectional"-analyse.

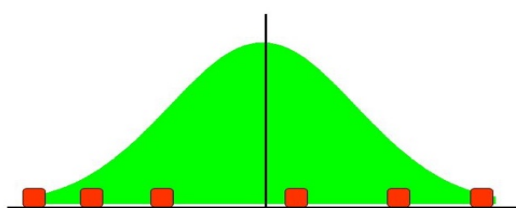
TSCS er sannsynligvis den beste måten å undersøke de to dimensjonene *tid* og *rom* simultant. Den minner veldig om panelanalysen, men begrepet må ikke forveksles når det er snakk om panelforskning i surveyundersøkelser. I følge Podesta (2002: 6-9) er "pooled" data karakterisert ved gjentakende observasjoner, oftest år, på "fixed units". I denne oppgaven er fixed units representert ved respondenter. Dersom det er flere cross-sections enn tidsenheter (mange land, men få tidsobservasjoner eksempelvis), konseptualiseres poolen som "cross-sectional dominant" ($N > T$). Hvis det på den andre siden er færre cross-sections enn tidsenheter (få land, mange tidsobservasjoner) kalles poolen "temporaldominant" (Stimson, 1985). Denne studien inkluderer 46 land over fire bølger (totalt 132 landår-observasjoner), som spenner over fire perioder. Studien må derfor sies å være cross sectional dominant.

3.4. Flernivåanalyse

Figur 5. Vertikal hierarkisk struktur, med observasjoner gruppert i land-år, som igjen gruppert innen land (Huber, 2013).

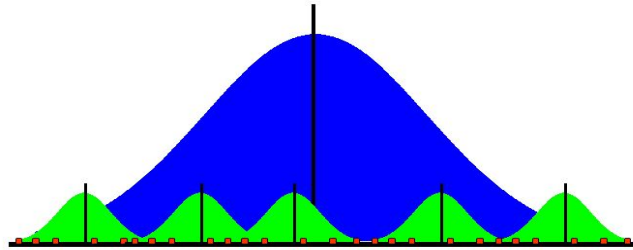
I flernivåanalysen er det flere komponenter av varians. Dette da det er en hierarkisk struktur, med ulike nivåer, i dataene. I modellen over er respondenter representert ved de røde boksene, som ligger på nivå 1. Pasienter eller forsikringstakere kan være et annet eksempel på nivå 1-enheter. Respondentene er igjen flettet ("nested") i landår, som ligger på nivå 2, representert ved de grønne boksene. Andre grupper på nivå 2 kan være fastlege eller forsikringstype (bil, innbo, ulykke m.m). Land-årene er igjen gruppert etter land. En rekke land-år på nivå 2 vil for eksempel være gruppert i samme land, eksempelvis Norge, som ligger på nivå 3. Andre eksempler på nivå 3-variabler kan være legekantor eller forsikringselskap.

Figur 6. Illustrasjon av respondenters avvik fra gjennomsnittlig skattemoral i landåret (Huber, 2013).

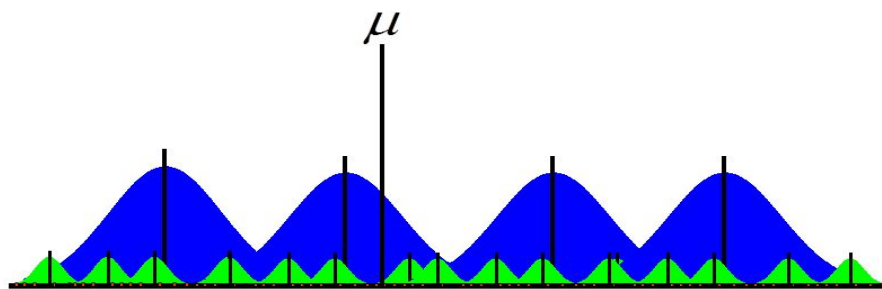
Figuren over viser en gitt normalfordeling, i dette tilfellet en tenkt normalfordeling av skattemoral. Respondenter i et gitt land-år, la oss si fra Norge i 1998, vil ha en gjennomsnittsmoral som respondentene i ulik grad avviker fra. Noen ligger nokså nært gjennomsnittet, mens andre ligger lenger unna – både i negativ og positiv forstand. Man kan

her regne ut variansen eller standardavviket innenfor land-året. Det samme kan man gjøre for alle andre respondenter og land-år i studien.

Figur 7. Ulik gjennomsnittlig skattemoral i forskjellige landår, som igjen varierer med landets overordnede gjennomsnittsmoral (Huber, 2013).

På samme måte vil snittmoralen til de forskjellige land-årene variere med den overordnede gjennomsnittlige skattemoralen til et gitt land. I figuren over vil de grønne normalfordelingene representere ulike land-år-gjennomsnitt, som varierer både negativt og positivt fra landets overordnede gjennomsnitt.

Figur 8. Forskjellige lands avvik (blått) fra "Grand Mean" - totale gjennomsnitt (Huber, 2013).

Til slutt (gitt at det er 3 nivåer til sammen) vil også landenes overordnede gjennomsnittsmoral variere med det totale gjennomsnittet, alle respondenter og land i hele undersøkelsen tatt i betraktning. Dette ser man av at de blå normalfordelingene (landene) varierer med GrandMean, μ .

3.4.1. Forutsetninger for flernivåanalyse

Som for alle andre statistiske analyser, er flernivåanalyse basert på flere forutsetninger som må være oppfylt for å sikre korrekt modellering. Om forutsetningene brytes kan estimeringsprosedyrene og testingen av koeffisientene bli både ugyldige og ukorrekte. Den viktigste forutsetningen, som legitimerer bruken av flernivåanalyse, er en hierarkisk struktur. Dette er en forutsetning som denne studien oppfyller.

En annen forutsetning for flernivåanalysen er i følge Strabac (2007) og Rabe-Hesketh og Skrondal (2012: 392-393) at ICC (*Intra Class Correlation Coefficient*)⁸ for de høyere nivåene av standardmodellen bør være over 5 prosent. Bruken av flernivåanalyse kan altså vanskeligere rettferdiggjøres om ikke fenomenet som studeres varierer på tvers av nivåene. Dog er ikke dette en avgjørende og kritisk forutsetning, og den fungerer mer som en retningslinje. Uansett, ICC i standardmodellen er høyere enn 5 prosent for både landår- og landnivået.

Skal ICC-nivåene være på et signifikant nivå, ligger det implisitt at studiens utvalgsstørrelse må være av en vesentlig størrelse om man ønsker å generalisere resultatene. I følge Hox (2010: 233) vil flere enn 30 grupper på nivå 2 gi tilfredsstillende estimater. Ved eventuelle interaksjonsledd mellom nivå-1 og nivå-2 variabler bør antall nivå-2 enheter være større, rundt 50 enheter. Forutsetningen, eller kravet, om antall enheter er viktig – særlig i flernivåstudier – da høyere utvalgsstørrelse medfører mer presise estimater og standardfeil. Denne analysen inkluderer 132 enheter på nivå 2 (landår). Dermed tilfredsstilles forutsetningen om minimum antall enheter på nivå 2, hvor makro- eller kontekstvariablene inkluderes.

En annen forutsetning, som gjelder for statistiske analyser generelt, er fravær av multikollinearitet (Hox, 2010). Multikollinearitet betyr at én eller flere uavhengige variabler korrelerer. Er korrelasjonen eller samvariasjonen for stor blir det vanskelig å skille variablenes effekter fra hverandre, hvilket fører til upresise estimater og ikke-signifikante verdier. En vanlig tommelfingerregel er å se spesielt opp for korrelasjonskoeffisienter som

⁸ ICC kalkuleres fra variansen av residualene på de ulike nivåene i analysen, og viser hvor stor varians man kan finne på de forskjellige nivåene. Dette er testet på en tom modell, dvs. uten X-variabler, slik at man kan si noe om hvor mye av variansen i Y som kan forklares på de ulike nivåene. ICC kan kalkuleres slik for nivå-2 variansen: $ICC = S_u^2 / (S_e^2 + S_u^2 + S_v^2)$. Og for nivå-3 variansen: $ICC = S_u^2 / (S_e^2 + S_u^2 + S_v^2)$.

overstiger 0.8, da verdier over dette vil medføre problemer knyttet til faretruende høy kollinearitet (Gujarati og Porter, 2010: 254). Dette kan føre til type I eller type II-feil. Dog hevder Gujarati og Porter (2010: 250) at så lenge kollineariteten ikke er perfekt (1), så kan regresjonsestimatet likevel være såkalt "BLUE" (Best Linear Unbiased Estimator), selv om én eller flere variabler i modellen viser seg ikke å være statistisk signifikant. En annen toleransetest for dette kan gjøres ved en såkalt VIF-test. Her vil verdier over 10 på enkeltvariabler avsløre problemer knyttet til multikollinearitet (Midtbø, 2012: 129). Ingen av enkeltvariablene i denne analysen har faretruende VIF-nivåer.

For øvrig er den kanskje viktigste, og vanskeligste, forutsetningen at alle relevante variabler bør være inkludert i modellen og at alle irrelevante variabler bør være ekskludert. Dette er en forutsetning som er vanskelig å oppfylle ved alle typer regresjonsanalyser, men er spesielt vanskelig å tilfredsstillere ved flernivåanalyse da det er få enheter på de høyere nivåene. Dette er noe som gjør det vanskelig å kontrollere for alle relevante variabler. Jeg har derimot inkludert de variablene som er mest relevante med utgangspunkt i anvendt teori og tidligere forskning på området. Utover dette bør avhengig variabel være normalfordelt. Mer om dette, og om forutsetningen tilfredsstilles, kommer i avsnitt 3.5.1.

3.5. Regresjonsanalysen

Resultatene i denne oppgaven er, i tillegg til bruk av deskriptiv statistikk, basert på multippel regresjonsanalyse. Til forskjell fra korrelasjonsanalyser, som tar for seg det bivariate forholdet mellom to variabler, skiller regresjonsanalysen mellom variabler som forklarer (uavhengige variabler) og variabler som blir forklart (avhengig variabel). Samtidig har regresjonsanalysen den styrken at den kan si noe om styrken på årsakssammenhengen, foruten retningen på effekten (Midtbø, 2007: 73). Den multivariate (regresjons)analysen skiller seg videre fra bivariat analyse ved at modellen inkluderer mer enn én forklaringsvariabel. For øvrig er overgangen mellom bivariat og multippel regresjonsanalyse nokså liten. Grunnprinsippene er ofte de samme, og det er ofte utregningene og de statistiske målene som avviker. Eksempelvis kan den multiple regresjonsanalysen vanligvis si noe om modellens samlede forklaringskraft representert ved såkalt "forklart varians" eller justert forklart varians, R^2 (Midtbø, 2007: 98).

Som nevnt tar regresjonsmodellen hensyn til flere forklaringsvariabler (uavhengige variabler), slik som i denne oppgaven. Fordelen med dette er god oversikt og innsikt over fenomenene som studeres, samt presise og troverdige beskrivelser av årsakssammenhengene

(Midtbø, 2007: 97). Et viktig poeng er at opprinnelige bivariate sammenhenger som er avdekket potensielt kan endres i både retning, styrke og signifikans når sammenhengen analyseres på nytt med flere uavhengige variabler i modellen. Den multiple regresjonsanalysen sier derfor noe om variablenes relative betydning i forhold til andre potensielle forklaringsvariabler. Det som er særlig interessant er at den multivariate regresjonsanalysen kan måle grupper av variabler opp mot hverandre, slik at man kan måle bolker/grupper av variabler sin effekt på et gitt fenomen (Midtbø, 2007: 97). Slike bolker kan settes opp ved å samle eksempelvis demografiske variabler i én gruppe og holdningsvariabler i en annen gruppe. I denne analysen vil riktig nok de ulike hierarkiske nivåene i analysen erstatte de nevnte bolkene.

3.5.1. Ikke-normalfordelt avhengig variabel

Avhengig variabel er ikke normalfordelt, slik det fremgår av vedlegg 1. Skjevheten kan simpelthen skyldes at de fleste har meget god skattemoral, men det kan også skyldes andre ting. Blant annet er det i seg selv problematisk at temaet i oppgaven for mange er kontroversielt eller avvikende i forhold til sosiale normer. Dette kan føre til at respondenten gir feilaktige opplysninger om egne meninger og holdninger, fordi de ønsker å fremstille seg selv i et godt lys (Grønmo, 2004: 165). Skjevheten som ses i denne oppgaven trenger derfor nødvendigvis ikke være så stor i virkeligheten. Med tanke på denne formen for bias er det ikke er umulig, kanskje snarere tvert i mot, at respondentene har en tendens til å pynte på sannheten når de blir konfrontert om skattemoral og unndragelse. Den særskilte skjevheten i avhengig variabel kan være en indikasjon på dette. Problemet kan man ikke gjøre noe med, og er generelt en utfordring for mange surveyspørsmål.

Dette er uheldig, da det generelt er en forutsetning for flernivåanalysen at avhengig variabel er normalfordelt. Det er gjort tester for å avdekke om noen av de mest kjente transformeringsteknikkene kan benyttes for å gjøre avhengig variabel normalfordelt, men få eller ingen teknikker har hjulpet på nevneverdig måte. Skjevhetene har ikke blitt nevneverdig forbedret, samtidig som retningen koeffisientene og signifikansen på sammenhengene vedvarte. Av den grunn ble det ikke gjort noen tiltak for å minimere skjevheten på avhengig variabel.

Alternativt bør man vurdere å bruke robuste standardfeil. I så tilfelle kreves enheter på minst 100 på analysens høyeste nivå. Dette kravet tilfredsstilles ikke i denne analysen, men

siden utvalget er såpass høyt er ikke en skjev normalfordeling noe stort problem. Årsaken er det såkalte sentralgrenseteoremet som sier går ut på at når utvalgsstørrelsen øker, vil utvalgsdistribusjonen av gjennomsnittet bli tilnærmet normal, uavhengig av formen på variabelens frekvensdistribusjon (Gujarati og Porter, 2010: 472-473).

3.5.2. Modellsammenlikning: OLS versus logistisk regresjon

Etter som avhengig variabel ikke er gjennomgått noen form for transformering, kjøres to separate regresjonsmodeller. Først kjøres en ordinær OLS-regresjons. Denne tar utgangspunkt i å finne den rette linjen i spredningsdiagrammet som er best mulig tilpasset alle enhetene. Denne rette linjen kalles *regresjonslinjen* (Grønmo, 2004: 315). Plasseringen av regresjonslinjen bestemmes av den såkalte *regresjonslikningen*, som i all enkelhet ser slik ut:

$$y = a + bx \tag{3.1}$$

Sammenhengen mellom en avhengig variabel og fire uavhengige variabler ville videre sett slik ut:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + b_4x_4 \tag{3.2}$$

Her er y den avhengige variabelen (skattemoral), mens x representerer en uavhengig variabel, og a er konstantleddet og b stigningskoeffisienten(e) - også kalt regresjonskoeffisient. Konstantleddet a forteller hvor skjæringspunktet mellom regresjonslinjen og den vertikale y -aksen ligger (Grønmo, 2004: 315). Sagt på en annen måte sier konstantleddet hva den sannsynlige verdien på avhengig variabel er, dersom alle $x = 0$ i regresjonslikningen. Da vil $y = a$. Stigningskoeffisienten b viser hvor bratt regresjonslinjen øker eller faller. Er b positiv, stiger linjen ut fra konstantleddet, og sammenhengen er positiv. Er b derimot negativ, faller linjen fra ut fra konstantleddet, og sammenhengen er negativ. Verdien på stigningskoeffisienten viser hvor mye denne økningen eller fallet er, når verdien på den uavhengige variabelen øker med én måleenhet. Regresjonskoeffisienten for hver variabel i likning 3.2 er et uttrykk for sammenhengen mellom den respektive uavhengige variabel og avhengig variabel, kontrollert for de øvrige uavhengige variablene i modellen (Grønmo, 2004: 318).

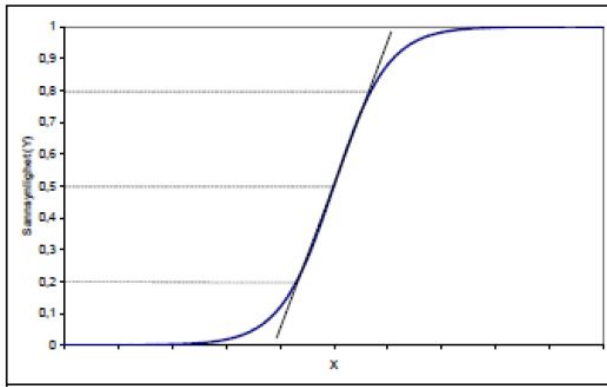
I tillegg til den ordinære OLS-regresjonen, er avhengig variabel også gjort dikotom. Det vil si at skattemoral også har blitt undersøkt i en modell der skattemoral ikke går gradvis

fra 1 til 10, men fra lav (0) til høy (1). Altså et enten-eller forhold. I dette tilfellet er alle som er tilbøyelige – i ulik grad – til å unndra skatt, gitt verdien 0 for lav skattemoral. Det er dermed ikke gjort noe skille på de som kun er svakt villig til å snyte på skatten, og de som er sterkt, men ikke fullt ut, villig til å unndra skatt. De som derimot mener at det å unndra skatt aldri er akseptabelt, det vil si de som har verdien 10 på den opprinnelige skattemoralvariabelen, er gitt verdien 1 i dummy-varianten. Modellen med den dikotome avhengige variabelen blir kjørt ved logistisk regresjon. Grunnen, og fordelene, ved å gjøre dette i tillegg til OLS-regresjonen, er at flere modeller gir større støtte til funnene, dersom funnene er like på tvers av modellene. Og med tanke på skjevheten i normalfordelingen til den opprinnelige skattemoralvariabelen, så er den logistiske regresjonen ment for å undersøke robustheten til resultatene fra OLS-modellen.

I en avhengig variabel med bare to mulige utfall, slik som høy eller lav skattemoral, er det i følge Skog (2010: 352) vanligst å bruke logistisk regresjon. Eventuelt kan man bruke en annen teknikk, den såkalte probitmodellen, som også er et godt alternativ ved dikotom avhengig variabel. Forskjellen mellom de to modellene er nokså små, men probitmodellen har en regresjonskurve som skiller seg litt fra logistiske modeller. Like fullt er de to teknikkene veldig like, og analyseresultatene vil være meget like uavhengig av hvilken teknikk man bruker (Skog, 2010: 390).

Utfordringen med å benytte logistisk regresjon med dikotom avhengig variabel, er at den vil bryte med forutsetningene fra den vanlige OLS-regresjonen. Blant andre forutsetter den vanlige OLS-regresjonen at feilleddene er homoskedastiske, altså at residualene er de samme uavhengig av variasjonen i verdier på de uavhengige variablene. Med andre ord at avstanden mellom predikerte og observerte verdier stort sett er konstant. Ved logistisk regresjon med dikotom avhengig variabel vil feilleddene derimot være fordelt heteroskedastisk, hvilket gjør det verre å gjøre presise slutninger fra regresjonsanalysen (Tuft, 2000: 10-11).

Til forskjell fra OLS-regresjonen er vanligvis ikke den logistiske regresjonslinjen lineær (Skog, 2010: 354). Dette siden dikotome variabler kun har to utfall, enten 0 eller 1. Figur 9 illustrerer en hypotetisk sammenheng mellom avhengig og uavhengige variabler i en logistisk regresjon.

Figur 9. Ikke-lineær (S-kurve) regresjonskurve typisk for dikotom avhengig variabel (Tuftte, 2000: 17).

Den S-formede kurven i figuren over er typisk for avhengige variabler som er dikotome. Av figuren fremgår det at sammenhengen mellom avhengig og uavhengige variabler er svak når avhengig variabel har lav verdi. Når verdien på én eller flere uavhengige variabler (i dette tilfelle den ene uavhengige variabelen x) øker marginalt fra sin laveste verdi, øker den avhengige dikotome variabelen bare marginalt. Derimot, når uavhengig variabel når et bestemt tipping-point blir sammenhengen sterkere fram til et nytt gitt punkt, før sammenhengen igjen avtar. Ved lave og høye verdier vil naturligvis kurven "bøye av", da man aldri – ved binær avhengig variabel - kan ha verdier verken under 0 eller over 1 (Hair, Black, Babin, Anderson og Tatham, 2006: 356-357).

For å gjennomføre meningsfulle tolkninger av analysen transformeres gjerne avhengig variabel fra dikotom til metrisk variabel. Det er vanlig å transformere avhengig variabel til et forholdstall kalt *odds*, noe som medfører at grensen for hvor store positive og negative verdier variabelen kan ha, fjernes. Oddsen viser sannsynligheten (p) for at noe inntreffer mot sannsynligheten for at det ikke gjør det ($1-p$) (Tuftte, 2000: 19). Uttrykt på en annen måte:

$$\text{Odds} = \frac{p}{1-p}$$

I en studie med 10 personer kan det tenkes at noen av respondentene har høyere utdanning, mens andre ikke har det. Gitt at åtte respondenter har høyere utdanning (positivt utfall), må det være to negative utfall. I dette tilfellet blir oddsen:

$$\text{Odds} = \frac{0,8}{1-0,8} = 4$$

Her er altså oddsen 4. Det vil si at det er fire ganger større sannsynlighet for et positivt utfall enn et negativt utfall. Odds større enn 1 betyr større sannsynlighet for et positivt utfall, mens odds under 1 betyr mindre sannsynlighet for at utfallet forekommer. Oddsen kan i teorien bli uendelig stor, men har en nedre grense på null. For å fjerne den nedre grensen er man nødt til å ta logaritmen av oddsen:

$$L = \ln\left(\frac{p}{1-p}\right)$$

Ved å gjøre dette blir den dikotome avhengige variabelen nå metrisk. Om oddsen nå er over 1 er logaritmen positiv, mens verdier under 1 medfører negativ logaritme. Er oddsen derimot lik 1, er det like stor sjanse for at utfallet forekommer, som at det ikke gjør det, slik at logaritmen blir lik 0 (Tufte, 2000: 20-21).

Når det gjelder tolkningen av koeffisientene, er tolkningen altså noe mer komplisert i en logistisk regresjon sammenliknet med OLS-regresjon. Dette skyldes blant andre at avhengig variabel ikke øker med samme verdi for hver økning i uavhengig variabel, noe som figur 9 også forteller. For å holde styr på koeffisientene er det vanlig å fokusere på fortegnene til de uavhengige variablene. Da vil man kunne se retningen på sammenhengene, på samme måte som i den lineære regresjonsmodellen der man ser etter positive og negative fortegn. Dette vil indikere om oddsen for et positivt utfall øker eller synker med høyere verdi på den uavhengige variabelen (Tufte, 2000: 27).

For å få frem størrelsen på sammenhengene i modellen mener Demaris (1993: 1063) og Skog (2010: 363) at oddsen og oddsraten gir det beste utgangspunktet for å trekke slutninger om variablenes effekter. Oddsraten forteller hvor mye større eller mindre oddsen blir når verdien på uavhengig variabel øker med én enhet. Oddsraten beregnes i følge Tufte (2000: 27) ved å dele oddsen til en uavhengig variabel med en bestemt verdi på den tilsvarende oddsen når den uavhengige variabelen har en lavere verdi. Dette kan settes opp slik:

$$\frac{\frac{P_1}{1-P_1}}{\frac{P_0}{1-P_0}}$$

Er sammenhengen positiv vil oddsen stige når verdiene på uavhengig variabel stiger. Oddsraten blir derfor større enn 1. Er oddsraten eksempelvis 1,25, betyr dette at oddsen blir

1,25 ganger større når uavhengig variabel øker med én enhet. Rettere sagt betyr dette at det er 25 % større odds når uavhengig variabel øker med én enhet (Skog, 2010: 366). En oddsrate på 1 betyr derimot at det ikke er noen sammenheng mellom oddsen og den uavhengige variabelen.

3.5.3. Andre statistiske mål

I regresjonsanalysen er det vanlig å teste om det er en sammenheng mellom avhengig variabel og ulike sett med forklaringsvariabler. I denne oppgaven vil likelihood-ratio-testen benyttes (-2LL). Denne sammenlikner den estimerte modellen mot en modell basert på nullhypotesen, der alle forklaringsvariabler er satt til null. Dette gjøres ved hjelp av Maximum likelihood-metoden⁹. -2LL for denne modellen vil fortelle hvor godt nullhypotesens modell skildrer data, og sammenliknes med tilsvarende størrelse for den modellen som skal testes (Skog, 2010: 375). Denne testen forteller derfor om det skjer en signifikant endring i log likelihood når nye variabler legges til i modellen (Tuft, 2000: 37).

3.5.4. Forutsetninger: OLS regresjon

Den klassiske lineære regresjonsmodellen (CLRM) har i følge Gujarati og Porter (2010: 97-98) visse forutsetninger. Den første (1) er at regresjonsmodellen har lineære parametere og er riktig spesifisert. Den andre (2) er at uavhengige variabler (x_2 og x_3) ikke korrelerer med residualleddet u . Med mindre x_2 og x_3 er stokastiske (ikke tilfeldige), er denne forutsetningen automatisk oppfylt. Men hvis de er stokastiske (tilfeldige), må de være uavhengige av residualleddet u . Ellers vil man risikere å få feilaktige estimater av regresjonskoeffisientene. Den tredje forutsetningen (3) er at residualene u har en gjennomsnittsverdi på null, altså at:

$$E(u_i) = 0.$$

Den fjerde forutsetningen (4) er fravær av heteroskedastisitet. Residualenes varians, u , skal være konstant, altså homoskedastisk:

$$\text{var}(u_i) = \sigma^2$$

⁹ Maximum Likelihood beregner estimatene som gjør det mest sannsynlig å få de observerte y-verdiene (0 og 1). For den logistiske regresjonen betyr dette at man maksimerer sannsynligheten for at observerte X og Y-verdier opptrer sammen, mens i den lineære regresjonen minimeres den gjennomsnittlige feilprediksjonen (Tuft, 2000: 24).

Femte forutsetning (5) er at det ikke skal være autokorrelasjon mellom residualene u_i og u_j :

$$\text{cov}(u_i, u_j) = 0 \quad i \neq j$$

I praksis innebærer forutsetningen at observerte verdier ikke har noen avhengighet fra én tid til en annen. Med andre ord skal det ikke være et systematisk forhold mellom to error-termer, der variansen i avhengig variabel påvirkes av forhold ved tidligere observasjoner. Eksempel på slik avhengighet (autokorrelasjon) kan være arbeidsledighet eller inflasjon, som til en viss grad er avhengig av $t - 1$. Sjette forutsetning (6) dreier seg om kollinearitet. Det skal ikke være eksakt kollinearitet mellom x_2 og x_3 . Det skal altså ikke være et perfekt lineært forhold mellom to forklaringsvariabler. Det er også en forutsetning (7) å ikke utelate relevante variabler. Dette er ikke en absolutt forutsetning, men dersom relevante variabler blir utelatt, vil dette påvirke modellens interne validitet (Skog, 2010: 88).

3.5.5. Forutsetninger: logistisk regresjon

I motsetning til den lineære regresjonen, er ikke den logistiske regresjonen avhengig av restriktive forutsetninger om restleddets fordeling. Riktig nok er det flere ulike forutsetninger en må ta hensyn til i den logistiske regresjonen. Først og fremst skal sammenhengen mellom variablene S-formet (Skog, 2010: 380). Hosmer Lemeshow (HL)-testen vil avsløre formen på regresjonskurven. En signifikant test tilsier at det er signifikante forskjeller mellom faktiske og predikerte verdier, hvilket betyr at modellen ikke er S-formet. En ikke-signifikant test vil derfor indikere at modellen er akseptabel (Hair m. fl., 2006: 372).

En annen forutsetning er, i likhet til OLS-regresjon og flernivåanalyse, at det bør være fravær av multikollinearitet. Da vil det som sagt bli vanskelig å skille effektene fra variablene fra hverandre, noe som fører til upresise estimater og høye signifikansverdier (Eikemo og Clausen, 2007: 125). Tester for bivariat korrelasjon i mitt datasett viser at det ikke er problemer knyttet til multikollinearitet.

Dessuten er det en forutsetning at det ikke skal være bakenforliggende variabler som forårsaker den avhengige variabelen, og som ellers er korrelert med uavhengig variabel. I praksis er det likevel vanskelig å kontrollere for denne forutsetningen, da den er vanskelig å underbygge. I tillegg er det en forutsetning at observasjonene er uavhengige av hverandre (Skog, 2010: 380).

3.5.6. Analysens begrensinger

Fordelen med kvantitativ metode er som sagt evnen til statistisk generalisering. Derimot er kausalitet et problem ved kvantitative forskningsdesign. Regresjonen kan bare si noe om ulike variabler er korrelerte, og ikke hvordan det kausale forholdet mellom variablene er. Kvalitative studier kan på sin side gi en dypere analytisk beskrivelse, med større grad av fleksibilitet, nærhet og relevans (Grønmo, 2004: 129). Spørsmålet som kvantitative opplegg ikke kan besvare er dermed: "Hvorfor bidrar X til å forklare Y?". Eksempelvis gir denne oppgaven i mindre grad svar på *hvorfor* folk har dårlig(ere) skattemoral. Det er derfor desto viktigere at den kvantitative fremgangsmåten er basert på et godt teoretisk rammeverk (Bay, 2000: 134-150).

En annen potensiell begrensning ved analysen, er at det lett kan oppstå feil i undersøkelser på tvers av land. Dette da det kreves meget stor grad av nøyaktighet i komparative landsurveyer, da det eksempelvis er vesentlig at spørsmålene blir likt formulert på forskjellige språk for å unngå uheldige feiltolkninger blant respondentene. Dette vil i verste fall kunne gi feilaktige antakelser og generaliseringer. Dette er faktorer som omhandler validiteten på det jeg måler, og som det absolutt kan stilles spørsmålsteget ved i denne studien. Det er derimot ingen umiddelbare farer knyttet til den tverrnasjonale nøyaktigheten. Det er dessuten viktig å understreke at WVS har lang erfaring med krysskulturell datainnsamling og baserer seg på én instrumentell standard som inkluderer land fra alle verdensdeler, som ofte er brukt i forskning og publikasjoner. På bakgrunn av dette har jeg stor tillit til at WVS har løst dette på en god måte.

Det kan likevel være problematisk at respondentene kan ha ulik oppfattelse av hva "skatteunndragelse" innebærer, som nevnt tidligere. Dette er et definisjonsspørsmål. Andre kan anse det som å unndra skatt av egen inntekt, mens for andre kan det også innebære å betale for svart arbeid. Dessverre er definisjonen av skatteunndragelse ikke opplyst ved datainnsamling. En uheldig konsekvens av dette – spesielt gjeldende for den logistiske regresjonen – er at enkelte respondenter klassifiseres feil. De kan stå oppført som 1 (god moral), mens de egentlig burde hatt verdien 0 (lav moral). Dette er noe man må ta høyde for i tolkningen av resultatene.

Videre kunne spørreskjemaet med fordel brukt en skala eksempelvis fra 1-5 fremfor 1-10. Det er lettere å lene seg mot god moral når skalaen er stor, enn om skalaen hadde gått fra 1-5. Dette ville dessuten legitimert å gjøre regresjonsanalysen som såkalt "ordered", eksempelvis

ordered logistisk regresjon, som igjen er en annen type regresjonsmetode hvor respondentene grupperes i ulike segmenter.

Utenom utfordringene knyttet til spørsmålsformuleringene i WVS, utgjør også utvalget av land et relevant spørsmål. Dersom utvalget av land er for heterogent vil det være verre å gjøre en meningsfull statistisk analyse. I denne analysen er det respondenter fra land fra forskjellige verdensdeler, noe som øker sjansen for problemer knyttet til krysskulturelle sammenlikninger. Et eksempel kan være er variablene utdanning og samfunnsklasse på individnivå. Førstnevnte skiller mellom lav og høy utdanning, mens sistnevnte skiller mellom overklassen og "resten". Det er sannsynlig at klassifiseringen av utdanningsnivå, både subjektivt og objektivt, er ulik i de forskjellige landene, særlig mellom industrialiserte land og utviklingsland. På samme måte kan det være forskjeller i subjektiv oppfatning av egen samfunnsklasse på tvers av land. Dette er et problem jeg er klar over i tolkningen av resultatene.

4. Variabler og operasjonalisering

4.1. Avhengig variabel

Avhengig variabel i denne studien er SKATTEMORAL. For deskriptiv statistikk, se tabell 2. Denne tar utgangspunkt i spørsmålet "Please tell me whether you think it can always be justified, never be justified, or something in between, to cheat on taxes if you have a chance". Svorskalaen går i utgangspunktet fra 1 (never justifiable) til 10 (always justifiable). 1 tilsvarer altså høyest skattemoral. For å gjøre avhengig moral mer intuitiv, er variabelens verdier snudd på hodet. I denne studien er derfor respondenter med høyest grad av skattemoral gitt verdien 10, mens de med lavest skattemoral (verdien 10 originalt) er gitt verdien 1. Dermed kan man lese avhengig variabel skattemoral som "the more the merrier". Dette vil også gi en enklere forståelse av regresjonskoeffisientene i resultatdelen. Regresjonskoeffisienter med positivt fortegn indikerer derfor "bedre skattemoral".

Den dikotome avhengige variabelen er basert på, og re-kodet med utgangspunkt i den avhengige variabelen beskrevet over, som altså den som går i en 10-punkts skala. Mer spesifikt er den dikotome avhengige variabelen kodet slik at alle verdier som er 9 eller lavere (<10) gitt verdien 0, mens observasjoner med verdi 10 er gitt verdien 1. Det er altså kun de som aldri kunne jukset på skatten (de med veldig høy skattemoral) som er gitt verdi 1, mens

de som er både marginalt eller meget villig til å jukse på skatten, er gitt verdien 0. Grunnen til at grensen er satt slik den er, er at frekvensfordelingen i den skattemoralvariabelen (som 10-punktsskala) viser at det er ca. like mange respondenter som har verdien 10, som alle de andre verdiene ($= < 9$) til sammen. Man kan også tenke på det som at "enten er man villig til å unndra skatt" – i liten eller høy grad – eller så er man, under en hver omstendighet, ikke villig til å gjøre det.

Avhengig variabel er videre basert på ett enkelt spørsmål. En fordel med dette er at man unngår problemer knyttet til kompleksitet som ofte er assosiert med indeksvariabler. Blant andre unngår man svakheter forbundet med prosedyren og konstruksjonen av indeksen, og man unngår lave korrelasjoner mellom delfaktorene i indeksen (Alm og Torgler, 2005: 229).

På en annen side er det noen fordeler ved å bruke en indeks, som avhengig variabel i denne analysen ikke kan dra nytte av. Skattemoral er mest sannsynlig et flerdimensjonalt konsept som trenger et måleverktøy med flere indikatorer. Det enlige spørsmålet i denne undersøkelsen kan for eksempel tenkes å ha vanskeligheter med å fange opp beslektede aspekter ved skattemoral. En uheldig konsekvens av dette kan være at random errors i denne modellen øker. En avhengig variabel basert på en indeks har derimot den fordel at disse feilkildene blir jevnet ut, og dermed gir et mer reliabelt mål på fenomenet. Dette da indekser samler sammen informasjon som fenomenet har til felles, noe som øker konseptets presisjon (Jackson og Milliron, 1986).

Et eksempel på utfordringer knyttet til ettspørsmåls-variabelen, finner man i land som henter skatteinntekter for å finansiere en diktator eller et politisk lederskap. Her kan det tenkes at skattemoralen er lav, og det kan til og med være en "moralisk plikt" til å unndra skatt. Befolkningen i autoritære politiske systemer har faktisk brukt denne strategien i søken etter en "stemme" eller "exit"-mekanisme for å vise deres preferanser (Torgler, 2001), hvilket støtter oppunder litteraturen som foreslår at lav tillit til myndighetene, samt urimelig bruk av kontrollmekanismer for å sikre skatteinntektene, gir lav skattemoral.

Man må videre være klar over at variabelen ikke fanger opp faktisk adferd. Respondenten kan gi uttrykk for å ha høy skattemoral, men likevel unndra skatt når det kommer til stykket. En konsekvens av dette kan være at det har en uheldig effekt på resultatet av analysen når det gjelder validitet. En variabel som er valid vil måle eksakt det vi tror den skal måle.

Tabell 2. Deskriptiv statistikk for SKATTEMORAL

	N	Min.	Maks.	Gjennomsnitt	Std.avvik
Skattemoral	187 669	1	10	8.769	2.173

4.2. Kontekstuelle variabler

Det kontrolleres i denne studien for fire variabler på landår-nivået: ARBEIDSLEDIGHETS RATE, SKATTENIVÅ, SVART ØKONOMI OG MYNDIGHETENES KVALITET. Disse variablene er valgt ut for å se om det er forskjeller på land med forskjellig sysselsetting, skatteinngang, omfang av svart økonomi og grad av kvalitet på myndighetene og deres institusjoner. Av disse variablene er det høyest forventning knyttet til effekten av arbeidsledighetsrate, da denne kan fortelle noe om hvordan finanskrisen sin effekt på skattyternes skattemoral.

ARBEIDSLEDIGHETS RATE

Dette er en økonomisk variabel som reflekterer økonomiens tilstand, og opptrer ofte som indikator økonomisk vekst. Årsaken er at ledighetsraten normalt avtar innen 6-12 måneder, mens den normalt øker få måneder etter at økonomisk avtar (Steigum, 2004). Variabelen er numerisk, og angir landenes arbeidsledighet i % av den totale arbeidsstokken. Andelen forteller hvor mange som er uten arbeid (prosentvis), men som er tilgjengelig for og søker jobb. Arbeidsledigheten varierer både på tvers av land og over tid, og årsakene kan deles inn i to brede kategorier: syklisk og naturlig.

Syklisk ledighet refererer til den nåværende tilstanden til økonomien. Når økonomien går inn i en resesjon, øker ledigheten da bedrifter nedbemanner. På en annen side avtar ledigheten når økonomien går godt da bedrifter igjen begynner å sysselsette arbeidere (Stortingsmelding, 2015-2016: pkt. 4.3).

Naturlig ledighet skyldes derimot ikke økonomiske sykluser i seg selv. Den skyldes enten at arbeidere eksempelvis bruker noe tid på å finne ny jobb dersom de skal bytte jobb (friksjonsledighet) (TheGlobalEconomy, 2016). Eller så skyldes den mer grunnleggende

problemer innen arbeidsmarkedet, altså problemer som forårsaker arbeidsledighet selv i høykonjunktur, kalt strukturell ledighet (Stortingsmelding, 2015-2016: pkt. 4.3).

Generelt er ledigheten høyere blant personer under 25 år. Når det gjelder kjønnsforskjeller knyttet til arbeidsledighet, er det i Norge små forskjeller. Når ledigheten er relativt lav pleier ledigheten å være høyere blant kvinner enn menn, og omvendt når ledigheten er høy. Årsaken er at kvinner i større grad enn menn jobber i offentlig sektor der sysselsettingen er mer stabil enn i privat sektor som eksempelvis industri-, bygg- og anleggsbransjen der menn er overrepresentert (Torp, Barth og Magnussen, 1994). Utover alder og kjønn, er det også en sterk sammenheng mellom arbeidsledighet og utdanningsnivå. Økende utdanningsnivå reduserer risikoen for arbeidsledighet. Data om arbeidsledighet er som nevnt hentet og merget fra Quality of Government (Teorell m. fl., 2015).

SKATTEINNTekt

Skatteinntekt viser til den obligatoriske innbetalingen av skattepenger til myndighetene. Disse pengene skal brukes på offentlige formål. I følge Verdensbanken (2016) er overføringer som bøter, straff og visse avgifter ekskludert fra beregningen. Refunderinger og korreksjoner av feilaktig innhentet skatt trekkes på sin side fra beregningen. Variabelen er numerisk og måler det relative skattenivået i forhold til BNP. Dette gjøres ved å kalkulere totalt innsamlet skatt som andel av BNP i det aktuelle året. Data for denne variabelen er i likhet med ledighetsvariabelen hentet fra QoG.

SVART ØKONOMI

Denne variabelen viser det kalkulerte omfanget av de "svarte økonomiene" i de ulike landene i utvalget, målt i prosent. Data er hentet fra Schneider, Buehn og Montenegro (2010) og Schneider (2000). Det eksisterer omfattende litteratur på svart eller skjult økonomi som tar for seg ulike måter å måle eller estimere omfanget av den¹⁰. Dette skyldes at tematikken fremdeles oppfattes som kontroversiell, og at det er stor uenighet om hvordan konseptet skal

¹⁰ Se for eksempel Frey og Pommerehne (1984), Thomas (1992) og Lippert og Walker (1997)

måles. Til tross for dette har skyggeøkonomienes¹¹ omfang i følge Schneider, Buehn og Montenegro (2010: 2-3) stadig økt, verden over.

Selv om det er mange måter å definere "svart økonomi" på, finnes det én generell bred definisjon som er mye brukt. Denne omfatter all uregistrert økonomisk aktivitet som bidrar til det kalkulerte (eller observerte) bruttonasjonalproduktet. Smith (1994: 18) definerer skyggeøkonomien som "markedsbasert produksjon av tjenester og produkter, ulovlig eller lovlig, som unngår de offisielle måleestimatene av BNP". Dette er en bred definisjon, som sagt på en annen måte inkluderer "*de økonomiske aktiviteter hvis inntekt unngår/omgår statlig regulering, skattlegging eller kontroll.*" (Schneider, Buehn og Montenegro, 2010: 4-5).

Dataene på skyggeøkonomienes størrelse som brukes i denne studien er riktig nok basert på en mer spesifikk definisjon. Her inkluderer svart økonomi all markedsbasert, lovlig produksjon av goder og tjenester som bevisst holdes skjult for myndighetene for én av disse fire årsakene (Schneider, Buehn og Montenegro, 2010: 5):

- 1) for å unngå å betale skatt – altså for å unngå at inntekten krymper,
- 2) for å slippe å bidra til velferdstjenester og felles goder,
- 3) for å slippe å tilfredsstille visse lovpålagte arbeidsmarkedslover og standarder, som minstelønn, maks antall arbeidstimer, sikkerhetsstandarder og liknende, og
- 4) for simpelthen å slippe ulike administrative prosedyrer som spørreskjemaer eller andre administrative skjemaer.

Dermed omfatter ikke svart økonomi, i denne oppgaven, tradisjonelle kriminelle aktiviteter som innbrudd, tyveri, smugling og narkotikahandel.

MYNDIGHETENES KVALITET

Denne variabelen (indeksen) måler myndighetenes "regulatoriske kvalitet". Variabelen går fra -2.5 (svak) til 2.5 (sterk), og er hentet fra The World Governance Indicators Project WGI (2014). Variabelen er basert på en indeks bestående av en rekke indikatorer. Variabelen måler i korte trekk myndighetene/regjeringen sin evne til å formulere og implementere god og bærekraftig politikk og reguleringer som fremmer utviklingen av privat sektor. Eksempel på dette kan være statlig priskontroll, urettferdig beskatning, privat investeringsfrihet og proteksjonisme. En fellesnevner er kontroll, og det er nettopp statlig kontroll som denne

¹¹ Andre kjente uttrykk inkluderer "underground", "informal", "second", "cash" eller "parallel".

variabelen er ment å indikere. Hensikten med denne variabelen er hovedsakelig å teste institusjoners betydning for skattemoral, men den er også tenkt å fungere som en proxy for de tradisjonelle forklaringsfaktorene (oppdagelsesrisiko og straffenivå) knyttet til skatteunndragelse. Det er en stor utfordring å innhente mer direkte informasjon om oppdagelsesrisiko og straffenivå, spesielt med tanke på det store antallet land og landår. Denne variabelen må derfor ses på som en indikator på straffenivå og oppdagelsesrisiko, derav proxy-stedfestelsen.

Tabell 3. Deskriptiv statistikk for uavhengige variabler på landår-nivå (nivå 2).

	N	Min.	Maks.	Gj.snitt	Std.avvik
Arbeidsledighetsrate (%)	132	.6	34.8	8.629	5.558
Skattenivå/inntekt (% av BNP)	132	5	47.7	16.42	6.157
Svart økonomi (% omfang)	132	8.3	67.9	29.717	14.108
Myndighetenes kvalitet	132	-1.64	1.97	.473	.780

4.3. Variabler på individnivå

På individnivå har jeg inkludert mål på DEMOKRATI HOLDNING (0-1), SOSIAL TILLIT (0-1), TILLIT TIL MYNDIGHETENE (0-1), GRATISPASSASJER (1-10), RETTFERDIG SKATTLEGGING (1-10) og TILFREDSHET MED PRIVATØKONOMI, samt disse demografiske variablene: ALDER (18-99), MANN (0-1), GIFT (0-1), HØY UTDANNING (0-1), OVERKLASSE (0-1) og PRIVAT SEKTOR (0-1). For deskriptiv statistikk, se tabell 4. Alle variablene er kodet etter "more is better"-prinsippet.

DEMOKRATI HOLDNING er en dikotom variabel, kodet basert på spørsmålet "Having a democratic political system: would you say it is a very good, fairly good, fairly bad or very bad way of governing this country?" Originalt gikk variabelen fra 1-4, men den er nå omkodet, slik at 0 = bad, 1 = good.

SOSIAL TILLIT er en dummyvariabel kodet fra den originale dikotome variabelen som er basert på spørsmålet "Generelt, vil du si at man kan stole på de fleste mennesker eller må man være forsiktig i forbindelse med andre mennesker?". Verdien 0 = "Man trenger å være veldig forsiktig", mens 1 = "Man kan stole på de fleste mennesker". Sosial tillit er tatt

med i analysen da den undersøker tillit som en form for mellommenneskelig og sosial kapital. Denne formen for tillit er lært tidlig i livet, og høy skattemoral og etterlevelse av skatt kan ses på som en forlengelse av denne formen for tillit (Putnam, 1993: 167).

På en annen side måler TILLIT TIL MYNDIGHETENE respondentenes tillit til myndighetene og offentlige institusjoner. Variabelen er dikotom (i utgangspunktet en firepunktsskala), og er basert på spørsmålet "Hvor mye tillit har du til myndighetene?". 0 = har ikke tillit, 1 = har tillit. Variabelen er inkludert for å teste den teoretiske antakelsen om at tillit til myndighetene er nødvendig for høy skattemoral.

GRATISSPASSASJER er en variabel på ordinalnivå. Hensikten med denne er å undersøke om personer som er villig til å motta ytelser som han eller hun ikke har krav på, har lavere skattemoral enn andre. Variabelen er basert på spørsmålet "Please tell me whether you think it can always be justified, never be justified or something in between, claiming government benefits to which you are not entitled". Skalaen går fra 1-10, og som tabell X under viser, er de fleste i liten grad villig til å være gratispassasjer. Her kan det naturlig nok tenkes at respondenter som er villig til å "snyte på staten", har lav skattemoral.

RETTFERDIG SKATTLÉGGING er inkludert for å finne ut om personer som ønsker mer rettferdig skattlegging har høyere eller lavere skattemoral enn andre (eventuelt likt nivå). Det kan antas at land der mange respondenter ønsker mer rettferdig skattlegging, er utsatt for større inntektsforskjeller og økonomisk ulikhet enn land der respondentene i mindre grad er opptatt av mer rettferdig skattlegging. Variabelen er på ordinalnivå, går fra 1-10 og baserer seg på spørsmålet "Please tell me how essential you think it is as a characteristic of democracy, having governments that tax the rich and subsidize the poor". Dette er altså ikke et direkte mål på økonomisk ulikhet. Respondenten kan for eksempel bo i et land med lave ulikheter, og samtidig svare høyt på dette spørsmålet. Det ble vurdert å inkludere GINI-indeksen på landår-nivå, men denne korrelerte kritisk høyt med de andre landår-variablene. Det ble derfor bestemt å bruke denne proxyvariabelen i stedet.

Variabelen TILFREDSHET MED PRIVATØKONOMI er en variabel basert på individenes persepsjon av egen økonomi. Den er på ordinalnivå, går fra 1-10, og er basert på spørsmålet "How satisfied are you with the financial situation of your household?". Denne er inkludert for å undersøke om den går i samme retning som arbeidsledighet, noe som eventuelt kan avsløre hvorvidt skattytere er mest opptatt av egen velferd eller samfunnets velferd. For persepsjon av økonomien kan være en forklarende faktor for politisk tillit, noe Norris (2011)

blant andre viser. En økonomi som ikke står til forventningene kan derfor tenkes å gi lavere politisk tillit, og dermed også lavere skattemoral. Likevel trenger det ikke være den faktiske makroøkonomiske tilstanden som fører til lav tillit og lav skattemoral, men individers persepsjon av økonomien. Dalton (2004) viser eksempelvis at individers persepsjon av økonomisk utvikling kan ha en direkte effekt på tilliten til myndighetene (og potensielt skattemoral), og at dette kan være viktigere enn faktiske økonomiske tall.

Variabelen HØY UTDANNING er dikotom, og er basert på en variabel som måler respondentens høyeste oppnådde utdanning. Den originale variabelen går fra 1-8, der 1 representerer de som ikke har fullført grunnskolen, og 8 representerer de som har universitetsutdannelse. Da utdanning måles forskjellige i flere land, og etter som den teoretiske avstanden mellom verdiene ikke er lik, variabelen manuelt omkodet. De som har verdien 0 representerer de som enten ikke har noen formell utdannelse, eller kun har grunnskole og eventuelt videregående utdannelse. Verdien 1 representerer respondenter som både har påbegynt eller fullført høyskole/universitetsutdannelse. Det forventes at de som har høyere utdanning tjener bedre, har høyere skattemoral da de har bedre "råd" til å betale skatt enn de som ikke har høyere utdanning og som dermed har lavere inntekt.

Variabelen for samfunnsklasse, OVERKLASSE, er en omkodet dikotom variabel som baserer seg på en subjektiv vurdering av hvilken samfunnsklasse man tilhører. 0 representerer de som anser seg selv som del av underklassen, arbeiderklassen eller nedre middelklasse, mens verdien 1 representerer de som vurderer seg selv som del av øvre middelklasse eller overklassen. Det antas at folk som ikke er del av overklassen har lavere skattemoral enn overklassen, da de relativt sett har lavere inntekt enn overklassen, og derfor er mer avhengig av å finne alternative måter (som skatteunndragelse) å maksimere inntekten sin på.

PRIVAT SEKTOR er en variabel for hvilken bransje respondenten er ansatt i. Den er dikotom, der referansekategori 0 representerer offentlig sektor. Verdien 1 representerer respondenter ansatt i privat sektor, privat ikke-profitabel organisasjon eller selvstendig næringsdrivende. Det kan forventes at individer sysselsatt i privat sektor har lavere skattemoral enn de som er ansatt i offentlig sektor. Kleven m. fl. (2011) mener at ansatte i offentlig sektor ikke vil ha de samme mulighetene til å unndra skatt, da inntekten deres rapporteres gjennom en tredjepart (gjennom arbeidsgiver). Ansatte i privat sektor kan i større grad påvirke rapporteringsarbeidet, noe som utgjør fundamentet for antakelsen om at skattemorale er lavere blant ansatte i privat sektor.

Variabelen for kjønn, MANN, er en omkodet dikotom variabel, der menn har verdien 1 og kvinner er referansekategorien. Den kontinuerlige variabelen ALDER går fra 18-99 år. I utvalget er det noe flere menn enn kvinner, og de fleste er i 30-50-årene (med et gjennomsnitt på ca. 42 år). Variabelen for sivilstatus, GIFT, er en omkodet dummyvariabel der 0 representerer de som ikke er gift, mens 1 representerer de som er gift eller bor sammen som om gift (samboere).

Tabell 4. Deskriptiv statistikk for uavhengige variabler på individnivå (nivå 1).

	N	Min.	Maks.	Gj.snitt	Std.avvik
Alder	199 820	18	99	42.549	16.397
Menn	201 547	0	1	.524	.499
Gift	198 091	0	1	.643	.478
Høy utdanning	189 526	0	1	.428	.494
Overklasse	185 532	0	1	.416	.492
Privat sektor	85 663	0	1	.730	.443
Tilfredshet med privatøkonomi	195 586	1	10	5.673	2.591
Demokratiholdning	181 745	0	1	.893	.308
Sosial tillit	192 580	0	1	.271	.444
Tillit til myndighetene	186 684	0	1	.455	.498
Gratispassasjerer	185 209	1	10	2.523	2.408
Rettferdig skattlegging	106 462	1	10	6.466	2.905

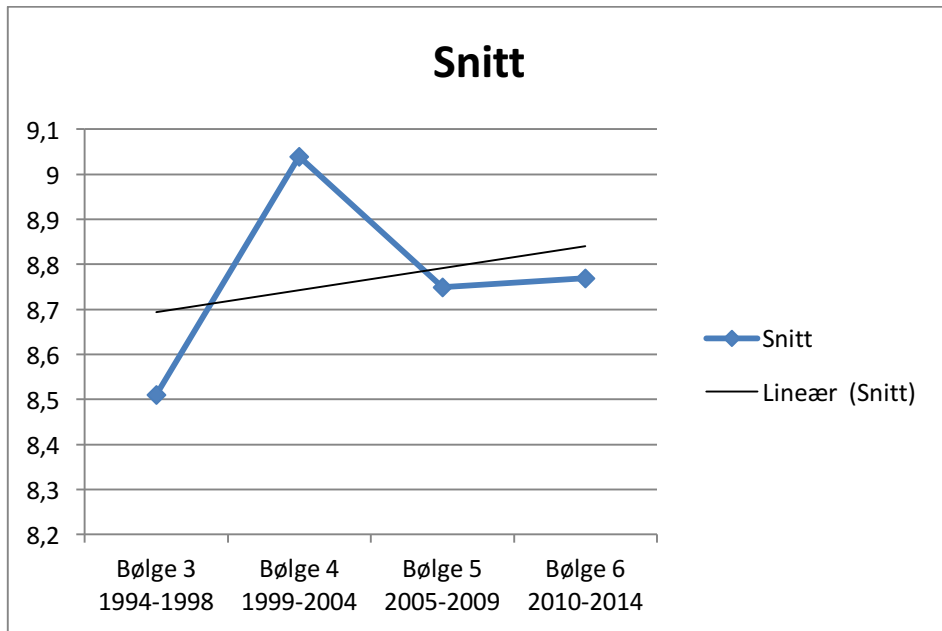
5. Empirisk analyse

I dette kapitlet presenteres resultatene av analysen. Først presenteres utvalgt deskriptiv statistikk. Deretter fortsetter jeg med å forklare hvordan regresjonsmodellene er utviklet. Etter dette tolkes resultatene for å se hvordan og hvorledes skattemoral påvirkes. Funnene blir så diskutert på bakgrunn av teori og tidligere forskning som er presentert i kapittel 2. Etter dette tilføres relevante sensitivitetstester for å undersøke om funnene i analysen er robuste.

5.1. Deskriptive funn

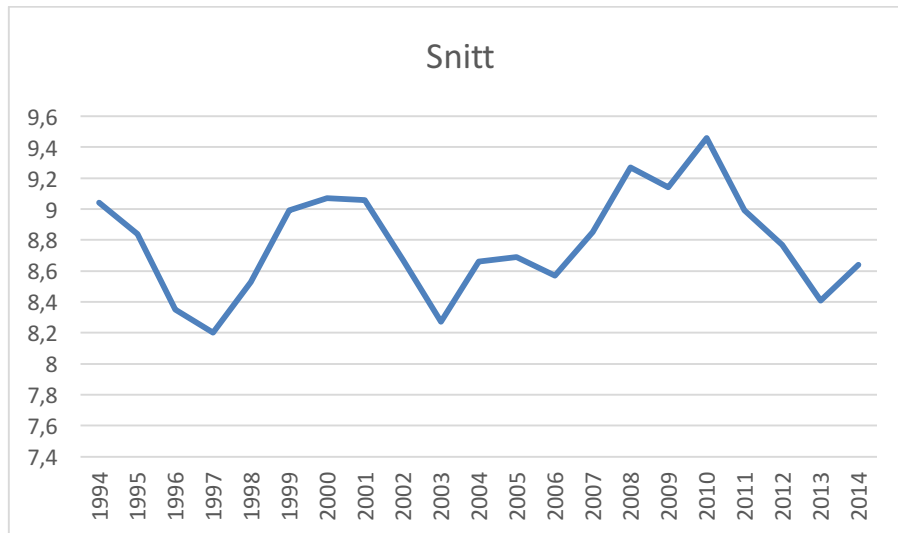
Blant de første spørsmålene som dukker opp når man skal undersøke skattemoral, er "Er det egentlig noen variasjon i skattemoral over tid, og eventuelt hvor mye varierer den?" Dette kan man få et inntrykk av ved å se på Figur 13. Denne viser variasjon i aggregert skattemoral over tid. Det aggregerte snittet inkluderer alle landene i analysen.

Fra figuren ser man at nivået av skattemoral varierer med tiden. Spesielt fra bølge 3 til bølge 4, og fra bølge 4 til bølge 5, varierer den stort. Fra bølge 4 til 5 øker skattemoralen med over et halvt poeng, noe som er en vesentlig økning med tanke på det høye antallet land. Fra bølge 4 til 5 faller den totale skattemoralen et godt stykke ned, mens den fra bølge 5 til 6 er på et stabilt nivå.

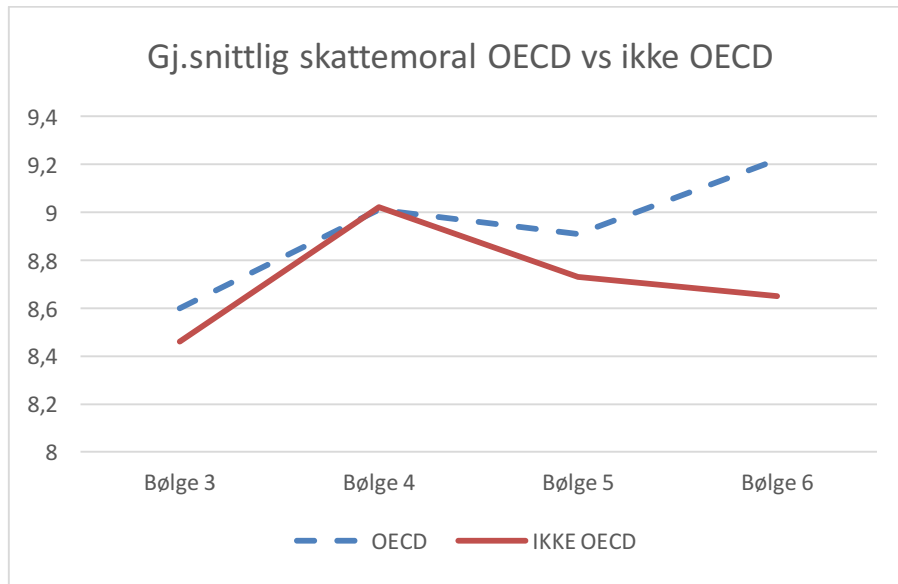
Figur 10. Gjennomsnittlig skattemoral (aggregert) over tid verden over, fra bølge 3-6 (1994-2014). (år under bølge)

Bryter man grafen over ned på år, så ser man at bildet blir mer nyansert. Toppen i bølge 4 er fortsatt tydelig og synlig, men det er her en ny topp som er enda større. Denne finner faktisk sted midt under finanskrisen (2008-2011). Dette er svært interessant, og kan indikere at lav skattemoral er en potensiell medvirkende årsak til at krisen ble utløst. Det virker derfor ikke til å være slik at krisen førte til lav skattemoral. Trendene må likevel tas med noe forbehold, da det i enkelte år er få land som har besvart undersøkelsen (hver bølge går over fem år), mens det i andre år er mange som har besvart.

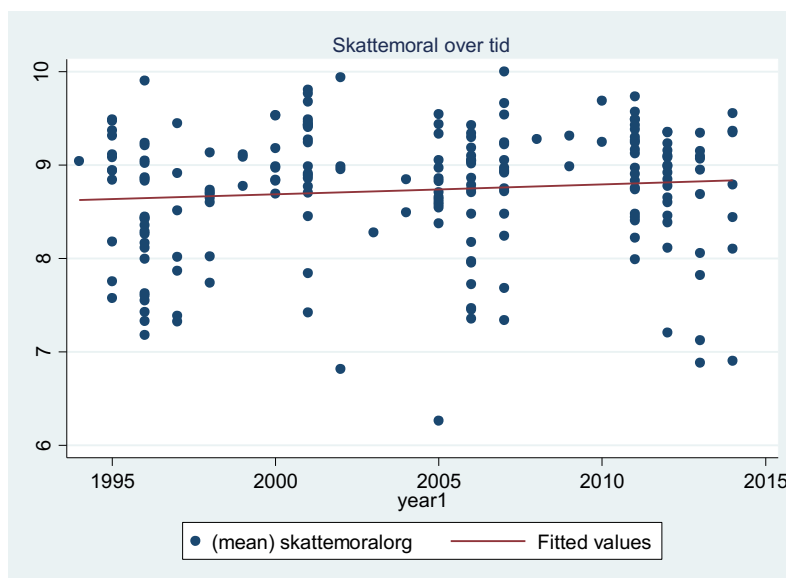
Figur 11. Gjennomsnittlig skattemoral over tid (årlig) verden over, 1994-2014.

Dersom man skiller mellom OECD-medlemsland og land som ikke er medlem av OECD, så viser figuren under at det er en viss forskjell mellom de to segmentene. For selv om den gjennomsnittlige skattemoralen for de to gruppene var tilnærmet lik i bølge 4, så har personer i land som er medlem av OECD gjennomgående høyere skattemoral enn personer hvis land ikke er medlem av OECD, dersom man sammenlikner på et aggregert nivå. Likevel er trenden for både medlemsland og ikke-medlemsland at skattemoralen virker å øke over tid. Dette gjelder særlig for OECD-land. Lavest var snittmoralen i bølge 3, hvilket gjelder for begge gruppene. Høyest snittmoral er observert i bølge 6 for OECD-landene, og i bølge 4 for ikke-medlemmer. Verdt å nevne er at gjennomsnittlig skattemoral for ikke-medlemsland har falt i to bølger på rad siden "topp-bølgen" (bølge 4), hvilket sammen med OECD-landenes generelle økning over tid har bidratt til det store gapet ved siste bølge, noe som ses tydelig i figuren under.

Figur 12. Gjennomsnittlig skattemoral i land som er medlem av OECD og land som ikke er OECD-medlem

Siden det er mange land og land-år med i analysen, er det naturlig å undersøke hvordan gjennomsnittlig skattemoral per land-år varierer. I Figur 13 illustreres gjennomsnittlig skattemoral i ulike land-år. En prikk i diagrammet representerer et gitt land-år. Figuren gir et mer detaljert bilde enn Figur 10 da den bryter de ulike bølgene ned på år. Det er nemlig slik at de forskjellige bølgene i WVS gjennomføres over flere år. Figuren under tilbyr derfor et mer nyansert bilde av utviklingen over tid.

Figur 13. Skattemoral over tid (1994-2014) blant landene i utvalget.

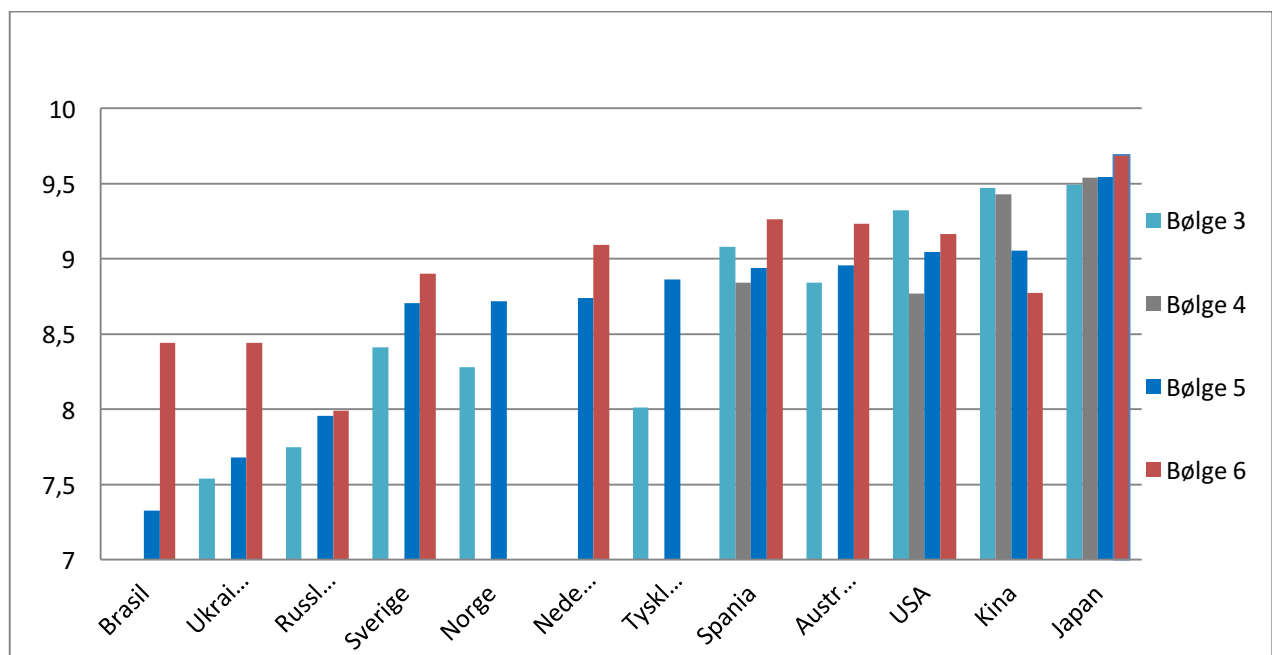
Det er også her tydelig at den gjennomsnittlige skattemoralen er nokså konstant over tid. Bortsett fra de største uteliggerne varierer skattemoralen grovt sett mellom drøye 7 til snau 10 på skalaen. Det er likevel en høyere tetthet av høye verdier dess lenger man kommer mot 2015. Dette antydes også av rette trendkurven, som altså indikerer at skattemoral har økt svakt positivt fra 1994 til i dag, i likhet med trendkurven i Figur 10.

Figur 14 viser derimot hvordan den gjennomsnittlige skattemoralen har utviklet seg over tid i en rekke OECD-land. Fra figuren er det liten tvil om at skattemoral varierer både over tid og rom. Land som Brasil, Ukraina og Russland har gjennomgående lavere nivåer av skattemoral enn blant andre Kina og Japan som befinner seg i den andre enden av skalaen. Verdt å merke seg er det at flere av landene i nedre del av sjiktet har opplevd en tydelig økning i befolkningens gjennomsnittlige skattemoral de siste årene, da primært fra bølge 5 til 6. Land som Brasil og Ukraina, som var ”verstinger” blant de utvalgte OECD-landene, er nå under 0,5 poeng bak land som Sverige i bølge 6 og Norge i bølge 5.

Til tross for at nivåene av skattemoral generelt er relativt høyt, er utviklingen blant kinesiske skattytere bemerkelsesverdig. For selv om kinesere virker å ha høy skattemoral sammenliknet med de andre landene i figuren, er trenden stupbratt. Fra å ha de neste beste nivåene av skattemoral i bølge 3, er ikke kinesere i nærheten av å ligge i toppen i bølge 6. Denne utviklingen har vært jevn hele veien, og ser således ikke ut til å skyldes tilfeldigheter eller andre spesielle omstendigheter. En potensiell forklaring kan være at Kina på 90-tallet var

et vesentlig strengere regime enn det er i dag, og at folk generelt var reddere for å innrømme dårlig moral – eller begå umoralske handlinger.

Angående de øvrige landene som befinner seg i midtsjiktet, som et par av de nordiske og nordeuropeiske landene, må de deskriptive funnene tas med forbehold. Ingen av disse landene har deltatt i samtlige bølger, og man kan derfor ikke gjøre en trendanalyse blant disse landene. Likevel kan tallene være en forsiktig indikasjon på at innbyggere i generøse velferdsstater, representert Sverige og Norge, ikke ser ut til å ha særskilt god skattemoral. Kostnaden ved å ha et høyt skattenivå kan således tenkes å være større en nytten av å ha et statlig apparat som sørger for sosial sikkerhet. Det skal samtidig understrekes at alle landene i figuren under faktisk har nokså høy skattemoral. Skalaen går tross alt fra 1-10, og forskjellene som vises kan virke fremprovoserte i og med at startpunktet på venstre akse begynner på syv. Likevel er det liten tvil om at det finnes forskjeller både mellom og innad i land.

Figur 14. Skattemoral i utvalgte OECD-land, fra bølge 3 til 6.

5.2. Modellutvikling

Regresjonsanalysen består av 59 440 individer, 132 land-år og 46 land. Dette er et relativt stort utvalg som gjør at man kan inkludere flere variabler på nivå 2 uten å måtte bekymre seg for skjeve (biased) resultater (Hox, 2010: 233). Som sagt tidligere benyttes en *random intercept* versjon av flernivåanalyse. Dermed antas det effektene av variablene er de samme, hvilket betyr at regresjonslinjen har den samme *slopen* (kurven), men at *intercepten* (konstantleddet) varierer mellom enhetene på nivå 2 og nivå 3.

I analysen starter jeg med en enkel modell, for så å tilføre mer kompleksitet. Analysen har derfor en nedenfra-og-opp-struktur. I regresjonsanalysen generelt, men flernivåanalysen spesielt, er det bedre å gjøre det på denne måten enn en ovenfra-og-ned-tilnærming, da dette kan føre til problemer med konvergens (Hox, 2010: 55). Det første jeg gjør er å estimere en tom modell, altså en modell uten uavhengige variabler. Nullmodellen kan uttrykkes slik:

$$\gamma_{ijk} = \beta_0 + e_{ijk} + \mu_{0jk} + v_{0k} \quad (5.1)$$

γ_{ijk} representerer avhengig variabel på nivå-1 (i), nivå-2 (j) og nivå-3 (k). β_0 viser til konstantleddet, mens e viser til residualene på nivå-1, μ viser til residualene på nivå-2, mens v representerer residualene på nivå-3.

Siden antall observasjoner er høyest på nivå-1, individnivået, vil dette utgjøre neste modell. Forklaringsvariablene i denne modellen er altså på laveste nivå. Dermed unngås Hausers kontekstuelle feilslutning¹² (Hauser, 1970), og det avsløres hvor mye av variasjonen i nivå-2 og nivå-3 som kan forklares med kompositoriske effekter¹³. Deretter tilføres de uavhengige variablene på nivå-2. Dette gjøres ved å legge til én og én kontekstvariabel. Modellene som inkluderer nivå-2 variablene er modell 2-3 samt modell 5. Det legges til to og to kontekstvariabler, slik at modell 2 består av to nivå-2 variabler, mens modell 3 inneholder samtlige kontekstvariabler. Ved å gjøre dette kan jeg se effekten av ulike nivå-2 variabler på avhengig variabel. Modell 5 består hovedsakelig av variablene i modell 3, men inneholder også tre dummyvariabler for ulike regioner, og er ikke estimert ved flernivåanalyse. Dette skyldes primært at utvalgsstørrelsen blir noe lav når man begrenser analysen til ulike regioner. Koeffisientene blir derfor mye mer usikre, spesielt på nivå-2 som da vil få relativt få

¹² Hauser (1970) brukte begrepet "kontekstuell feilslutning" i sin kritikk av kontekstuelle effekter sin mangel på substans da de var utsatt for feilspesifiserte modeller på individnivå.

¹³ En kompositorisk effekt finner sted når forskjellige utfall mellom grupper (for eksempel skattemoral mellom land) kan tilskrives forskjellige gruppesammensetninger. Forskjeller mellom individer som er tilskrevet individenes kontekst er derimot resultatet av kontekstuelle effekter (Duncan, Jones og Moon, 1998).

observasjoner. Videre er resultatdelen strukturert slik at modellene i OLS-regresjonen presenteres og tolkes først, etterfulgt av presentasjon av den logistiske regresjonen som tolkes og sammenliknes med OLS-regresjonen.

Det ble vurdert å inkludere én eller flere modeller med interaksjonseffekter. Det er riktig nok viktig å begrunne et eventuelt samspillsledd teoretisk. Det er i denne sammenheng blitt vurdert at det ikke finnes noen teoretisk begrunnelse for å inkludere et slikt interaksjonsledd. Det kunne eventuelt vært relevant å teste interaksjonseffekten mellom tillit til folk på den ene siden og utdanningsnivå på den andre siden, da det er teoretisk uenighet om samspillet mellom disse to faktorene. Hovedhensikten med oppgaven er dog ikke å teste denne effekten, og det teoretiske grunnlaget om dette samspillet utgjør kun en liten del av det totale teorigrunnlaget. Så for å unngå type I-feil – altså forkaste nullhypotesen feilaktig og anta at det finnes en effekt – så er dette interaksjonsleddet utelatt i analysen.

5.3. Resultater

I denne delen starter jeg med å presentere og tolke resultatene fra flernivåanalysen med utgangspunkt i OLS-estimeringen. Da får man se effekten av de ulike forklaringsvariablene på skattemoral som betraktes som en numerisk variabel. Deretter presenteres og tolkes den logistiske regresjonsmodellen. På denne måten vil man se om de uavhengige variablene har samme effekt og styrke på skattemoral betraktet som et enten-eller-konsept (dårlig/god). Samtidig unngår man da eventuelle feilestimeringer som kan skyldes den skjeve normalfordelingen av avhengig variabel.

5.3.1. Hva påvirker skattemoral (og hvordan)?

Modell 0-5 er presentert er presentert i Tabell 5 og Tabell 6 nedenfor. Modell 3 i likningsform:

$$\gamma_{ijk} = \beta_0 + \beta_1 X_{ijk1} + \beta_2 X_{ijk2} + \beta_3 X_{ijk3} + \beta_4 X_{ijk4} + \beta_5 X_{ijk} + \beta_6 X_{ijk6} + \beta_7 X_{ijk7} + \beta_8 X_{ijk8} + \beta_9 X_{ijk9} + \beta_{10} X_{ijk10} + \beta_{11} X_{ijk11} + \beta_{12} X_{ijk12} + \gamma_{13} Z_{jk13} + \gamma_{14} Z_{jk14} + \gamma_{15} Z_{jk15} + \gamma_{16} Z_{jk16} + e_{ijk} + u_{ijk} + v_{0jk} \quad (5.1)$$

I likning 5.1. er γ_i verdien av avhengig variabel for individer i , og β_0 konstantleddet (*intercept*). $\beta_{ijk} X_{ijk}$ representerer regresjonskoeffisienten på individnivå i , innen land-år j , i

land k . $\gamma_{jk}Z_{jk}$ representerer på sin side regresjonskoeffisienten på landår-nivå, innenfor land-år j , i land k . e_{ijk} , u_{ijk} og v_{0jk} representerer residualene på individnivå, landår-nivå og landnivå, altså henholdsvis nivå-1, nivå-2 og nivå-3.

Resultatene av regresjonen fremgår av de tre kommende avsnittene. Det viser seg at ingen av variablene på nivå-2 er signifikante ved bruk av logistisk regresjon. Dette skyldes trolig avhengig variabel sin struktur, som ved å være dikotom ikke fanger opp variasjoner mellom 0 og 1, samtidig som det er mindre variasjon på nivå-2 enn nivå-1.

Alle signifikante funn trekkes frem uavhengig av estimeringsmetode. Riktig nok er nivå-2 variablene i flernivåestimeringen kun signifikante ved OLS-regresjon. Derfor blir resultatene av disse – og hypotesene i forbindelse med nivå-2 variablene – bare presentert i dybden i avsnitt 5.3.2 (OLS). Resultatene av nivå-1 variablene vises ved begge estimeringsmetodene, men blir studert nærmest i avsnitt 5.3.3. (logistisk), hvor funnenes implikasjoner for hypotesene diskuteres. For å gjøre resultatene så oversiktlig som mulig presenteres *random effectene* bare i OLS-regresjonen, da estimeringene er lettest å tolke der. Samtidig er funnene og forskjellene på de ulike nivåene nokså like i den logistiske regresjonen. Utover dette skal det igjen nevnes at modell 4 og 5 ikke er estimert som flernivåanalyse. Det er her brukt ordinær regresjonskommando. Hensikten er å avdekke forskjeller (i konstantleddet) mellom ulike regioner. Som analysen viser er det forskjeller mellom regioner. Av den grunn blir den endelige modellen avslutningsvis kjørt for spesifikke regioner for å se om variablenes effekter holder stand, eller om de endrer seg.

5.3.2. Regresjonsanalyse OLS

Tabell 5. *Random intercept* modell, estimert ved OLS-regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Regresjonskoeffisienter med standardfeil i parentes.

	0	1	2	3	4	5
					(1 inkl. dum.)	(3 inkl. dum.)
Konstant	8.766*** (.083)	8.619*** (.134)	8.575*** (.160)	8.008*** (.218)	8.657*** (.055)	8.593*** (.067)
Nivå 1						
<i>Alder</i>		.006*** (.000)	.006*** (.000)	.006*** (.000)	.006*** (.000)	.005*** (.000)
<i>Kjønn (mann=1)</i>		.168*** (.013)	.171*** (.014)	.169*** (.014)	.134*** (.015)	.127*** (.015)
<i>Sivilstatus (gift/samboer=1)</i>		.041** (.015)	.043** (.015)	.048** (.015)	.071*** (.016)	.057*** (.016)
<i>Utdanning (høyere utdanning=1)</i>		-.033 (.044)	-.049 (.045)	-.036 (.045)	.017 (.016)	.025 (.016)
<i>Samfunnsklasse (overklasse=1)</i>		.254*** (.042)	.253*** (.042)	.241*** (.043)	.030 (.016)	.066*** (.016)
<i>Bransje (privat=1)</i>		-.076*** (.016)	-.075*** (.016)	-.079*** (.016)	-.079*** (.017)	-.059*** (.018)
<i>Akseptabelt å motta offentlig ytelse man ikke har rett på</i>		-.342*** (.003)	-.340*** (.003)	-.333*** (.003)	-.341*** (.003)	-.336*** (.003)
<i>Staten bør skatlegge mer rettferdig</i>		.014*** (.002)	.013*** (.002)	.015*** (.002)	.013*** (.002)	.019*** (.002)
<i>Sosial tillit</i>		-.049** (.016)	-.049** (.017)	-.045** (.017)	-.125*** (.017)	-.125*** (.017)
<i>Tillit til myndighetene</i>		.136*** (.014)	.137*** (.015)	.138*** (.015)	.129*** (.015)	.131*** (.015)
<i>Holdning til demokratiet</i>		.289*** (.023)	.285*** (.023)	.296*** (.023)	.473*** (.025)	.436*** (.025)
<i>Tilfredshet med privatøkonomi</i>		.005 (.003)	.005 (.003)	.004 (.003)	.000 (.003)	.002 (.003)
Nivå 2						
<i>Myndighetenes kvalitet</i>			.312*** (.061)	.313*** (.060)		.375*** (.068)
<i>Arbeidsledighetsrate</i>			.008 (.005)	.011** (.005)		-.005 (.005)
<i>Skatteinntekt (% av BNP)</i>				-.002 (.003)		.022 (.003)
<i>Svart økonomi</i>				.014** (.005)		.022*** (.006)
<i>Nordiske land</i>					-.331*** (.037)	-.305*** (.039)
<i>Europa</i>					-.278*** (.017)	-.271*** (.018)
<i>OECD</i>					.354*** (.016)	.356*** (.023)
Random effects						
$\sigma_{s_e}^2$	2.127 (.003)	1.827 (.004)	1.829 (.004)	1.822 (.004)		
$\sigma_{s_u_0}^2$.626	.541	.546	.501		

	(.060)	(.056)	(.058)	(.055)		
$\sigma_{s_v^2_0}$.211	.174	.193	.200		
	(.112)	(.099)	(.102)	(.098)		
-2LL:	17894**	5776***	5168***	4873***		
	*					
R2					.196	.204
N =	189 680	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440

Merk: *** = $p < 0.01$. ** = $p < 0.05$. * = $p < 0.1$. s_e^2 = standardavviket til konstantleddet på nivå-1, $s_u^2_0$ = standardavviket til konstantleddet på nivå-2 (innenfor hvert land), $s_v^2_0$ = standardavviket til konstantleddet på nivå-3.

I tabellen over vil en lavere $-2LL$ indikere at modellen har større forklaringskraft. $-2LL$ synker fra modell til modell, og modell 3 har lavest $-2LL$ -verdi. Dette forteller at modell 3 har størst forklaringskraft. Å legge til forklaringsvariabler vil oftest gi en modell med høyere forklaringskraft, tilsvarende høyere log likelihood ($-2LL$), og lavere LR-test (UCLA, 2016). Regresjonstabellen over viser utover dette at variablenes effekter holder seg nokså konstante når nye variabler inkluderes, og modellene skiller seg sånn sett ikke mye fra hverandre. Av den grunn er det lagt til to og to variabler på nivå-2 i nye modeller. Dette bildet kunne fort vært annerledes dersom variablene på nivå-1 var gruppert i ulike kategorier, eksempelvis i en første bolke som inkluderer demografiske variabler, og i andre bolke som inkluderer syn- og holdningsvariabler.

Tabellen over viser først en tom modell (0). Deretter inkluderes variabler på nivå-1 i modell 1, mens modell 2 og 3 også inneholder henholdsvis to og fire nivå-2 variabler. Ved interesse kan man vedlagt finne regresjonstabeller, én som OLS og én som logistisk, som inkluderer alle nivå-2 variablene progressivt (én og en legges til). Modell 4 og 5 er ikke estimert som flernivåanalyse. Det er her blitt lagt til nye dummyvariabler for region, verdensdel og OECD. Dette for å undersøke om det kan være fruktbart å teste endelig modell for spesifikke områder/regioner senere. I modell 4 er nivå-2 variablene, kontekstvariablene, utelatt. Deretter inkluderes nivå-2 variablene i modell 5, slik at variablene i denne modellen er de samme som inngår i den endelige modellen (3). De nye dummyvariablene for ulike land er delt opp slik: Region er delt opp i 1 = de nordiske landene (Norge, Sverige, Danmark, Finland og Island) og 0 = øvrige land/regioner. For verdensdel er 1 = Europa, og 0 = resten, mens for OECD er 1 = OECD-land, og 0 = ikke-OECD-land. I tabellen under er derfor fortsatt variablenes *slope* konstant for alle observasjoner. De dikotome variablene viser således hvordan konstantleddet, eller startpunktet, for de ulike landene og regionene.

Videre vil regresjonskoeffisientene studeres nærmere. I modell 3, altså den endelige modellen grunnet lavest $-2LL$, er alle variablene på nivå-1 signifikante bortsett fra HØYERE UTDANNING OG TILFREDSHET MED PRIVATØKONOMI. Av nivå-1 variablene som er signifikante, er alle bortsett fra to signifikante på 1%-nivå. Ingen av variablene på nivå-1 har forandret seg nevneverdig etter å ha inkludert variablene på landår-nivå, altså fra modell 1 til modell 3.

Det viser seg at flere av de demografiske variablene er statistisk signifikante. ALDER, KJØNN, SAMFUNNSKLASSE OG BRANSJE er signifikante på 1 %-nivå, mens CIVILSTATUS er signifikant på 5%-nivå. Koeffisientene indikerer at skattemoral øker dess eldre en blir, og at menn samt personer som er gift eller bor sammen som gift har høyere skattemoral. SAMFUNNSKLASSE har en positiv effekt på skattemoral, med en regresjonskoeffisient på .239, noe som er av en vesentlig størrelse sammenliknet med en del andre variabler. Dette betyr at skattytere som anser seg selv som del av overklassen har høyere skattemoral enn andre. Derimot har BRANSJE en negativ effekt, og viser at individer ansatt i privat sektor har dårligere skattemoral enn andre. Dette er også en forventet sammenheng, da eksempelvis Kleven m. fl. (2011) problematiserer at offentlige ansatte ikke har spillerom til å manipulere eller påvirke lønnsutbetalingen sin, da oppgavene rundt lønnsutbetaling er gjort av en form for tredjepart, oftest enten av økonomimedarbeidere internt eller eksternt. I privat sektor derimot, spesielt om man er selvstendig næringsdrivende, er det enklere å unndra skatt uoppdaget. Variabelen for utdanning, HØYERE UTDANNING, hadde også negativt fortegn, men var ikke statistisk signifikant.

Ikke overraskende har personer som er kapable til å MOTTA YTELSER DE IKKE HAR RETT PÅ, vesentlig lavere skattemoral enn andre. Dette tyder på at personer som snyter på andre områder jevnt over har lavere skattemoral enn personer som ikke gjør det. Sammenliknet med de andre variablene er denne effekten nokså sterk, noe regresjonskoeffisienten på $-.333$ indikerer. T-verdien, som ikke er inkludert i tabellen, bekrefter også dette, da den i høy grad sier at nullhypotesen kan forkastes.

Resultatene av STATEN BØR SKATTLEGGE MER RETTFERDIG indikerer at det er en effekt mellom holdninger til skattlegging, rettere sagt fordelingen av skattebyrden, og viljen til å betale skatt. Mer konkret er det en signifikant sammenheng om at individer som mener staten bør skattlegge mer rettferdig – i praksis vil det oftest bety mer skatt for de rikeste og mindre for de fattige – har høyere vilje til å betale skatt. Regresjonskoeffisienten er

på .015 og er signifikant på .01-nivå. Dette kan være en forsiktig indikasjon om at innbyggere i land med store økonomiske forskjeller har god skattemoral, relativt sett.

Et annet interessant funn er at SOSIAL TILLIT og TILLIT TIL MYNDIGHETENE har motsatt effekt av hverandre. Sistnevnte har en positiv effekt med en koeffisient på .138, mens førstnevnte har en negativ effekt på skattemoral (-.045). Selv om styrken på effektene ikke ser ut til å være veldig stor, er sammenhengene statistisk signifikante på henholdsvis 5%- og 1 %-nivå. Samtidig virker det som effekten av tilliten til myndighetene har en sterkere relativ betydning på skattemoral enn sosial tillit, noe som fremgår av regresjonskoeffisientene og variablenes t-verdier.

Resultatene i modell 6 viser videre at HOLDNING TIL DEMOKRATIET har en positiv effekt på skattemoral. Det vil si at individer som har god holdning til demokratiet har bedre skattemoral enn de som ikke har så god holdning til demokratiet. I forhold til H₆: ”*Desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man.*”, så var dette en forventet effekt. Dette da Lipset (1959) og Norris (2011) påstår at det er en positiv sammenheng mellom gode politiske institusjoner, holdningene til innbyggerne og moralen til befolkningen, da det politiske systemet og lederskapet har høy legitimitet.

På nivå-2, altså kontekstvariablene, var det flere interessante funn. Tre av fire variabler er statistisk signifikante, alle på 5%-nivå eller høyere. Som forventet har MYNDIGHETENES KVALITET en signifikant, positiv effekt på skattemoral, med en regresjonskoeffisient på .297 ($p < 0.01$). Denne effekten er altså tilsynelatende sterkere enn effekten av arbeidsledighet og svart økonomi. Dette er i grunn oppløftende, da det kan være ”enkler” å påvirke kvaliteten på både myndighetene og offentlige tjenester sin kvalitet, i motsetning til arbeidsledighet og svart økonomi. Funnet impliserer dermed at innbyggere i land med politiske institusjoner og myndigheter som skaper legitimitet, og som arbeider for samfunnets velferd – gjerne ved å bekjempe korrupsjon og innføre universalistiske og solidariske verdier – og som åpenlyst tror på good governance, utviser høyere grad av skattemoral. H₃, som lød: ”Høy institusjonell kvalitet/kvalitet blant myndighetene er forbundet med høy grad av skattemoral”, **beholdes** derfor.

Kanskje noe overraskende viser det seg at en liten økning i et lands ARBEIDSLEDIGHET, har en tendens til å gi *økt* skattemoral. Regresjonskoeffisienten er her .011. Det vil si at skattytere i land med eksempelvis 15 % arbeidsledighet vil ha drøye 0.1 poeng høyere skattemoral enn skattytere i land med 5 % ledighet. Den positive effekten er

altså ikke som forventet, da H_7 ”*Desto høyere arbeidsledigheten i et land er, desto lavere aggregerte nivåer av skattemoral*” antar et negativt forhold mellom de to variablene. Hypotesen **forkastes** derfor. På mange måter er dette oppløftende funn, da dette tyder på at mennesker utviser mer solidaritet og samhold i økonomiske nedgangstider som den globale økonomien jo har gjort de siste årene.

Avslutningsvis viser det seg at dess større omfang av SVART ØKONOMI, dess bedre skattemoral har skattyterne. Styrken på denne effekten er på samme nivå som for arbeidsledighet, om enn noe sterkere, med en regresjonskoeffisient på .016 ($p < .05$). En mulig forklaring på sammenhengen kan være at skattyterne, spesielt dersom den svarte økonomien er særlig stor, forstår at en stor skyggeøkonomi ikke er bra med tanke på innbyggernes velferd og produksjon av felles goder. Med bakgrunn i den påviste positive effekten mellom svart økonomi og skattemoral **forkastes** H_{10} , som lød: ”Dess mer utbredt den svarte økonomien er, dess lavere skattemoral har man”.

I bunn av regresjonstabellen er det også tre parameterestimeringer under ”Random effects”. Hver av disse tallfester det gjennomsnittlige avviket på hvert nivå i den hierarkiske strukturen. Det fremgår her at skattemoral varierer betydelig mer på individnivå/nivå-1 (s_e^2) enn på landår-nivå (s_u^2), og videre at skattemoralen varierer mindre på nivå-3/land-nivå (s_v^2) enn land-år (nivå-2). Dette er naturlig, da det vil være mer variasjon i avhengig variabel dess lavere man kommer i nivå-strukturen.

I Tabell 6 under vises den tilsvarende regresjonstabellen estimert ved logistisk regresjonsanalyse. Modellene inneholder de samme forklaringsvariablene, men regresjonskoeffisientene fra Tabell 5 er nå byttet ut med *oddsrate*. Tabell 6, som viser kan leses komplementært og parallelt med Vedlegg 2 som er identisk med Tabell 6, bortsett fra at Vedlegg 2 inneholder oddskoeffisienter i stedet for oddsrater. Likevel er det Tabell 6 som er av mest interesse, da oddsraten som sagt sier noe om den marginale endringen i oddsen for et positivt utfall. Se tilbake på avsnitt 3.5.2 for nærmere forklaring av oddsraten.

5.3.3. Logistisk regresjon

Tabell 6. *Random intercept* modell, estimert ved logistisk regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Oddsrate med standardfeil i parentes.

	0	1	2	3	4 (1 inkl. dum.)	5 (3 inkl. dum.)
Konstant	1.841*** (.172)	1.528*** (.201)	2.049 (.122)	2.191 (.127)	1.037 (.068)	.983 (.078)
Nivå 1						
<i>Alder</i>		1.009*** (.000)	.009*** (.000)	1.009*** (.000)	1.009*** (.000)	1.009*** (.000)
<i>Kjønn (mann=1)</i>		1.223*** (.023)	1.224*** (.023)	1.224 (.023)	1.140*** (.020)	1.136*** (.020)
<i>Sivilstatus (gift/samboer = 1)</i>		1.016 (.021)	1.016 (.020)	1.016 (.020)	1.032 (.020)	1.029 (.020)
<i>Høyere utdanning</i>		.977 (.020)	.972 (.020)	.972 (.020)	1.049** (.020)	1.053** (.020)
<i>Overklasse</i>		1.153*** (.024)	1.153*** (.024)	1.153*** (.024)	1.091*** (.021)	1.102*** (.021)
<i>Bransje (privat=1)</i>		.891*** (.020)	.891*** (.020)	.891*** (.020)	.938** (.020)	.943** (.020)
<i>Akseptabelt å motta offentlig ytelse man ikke har rett på</i>		.729*** (.003)	.729*** (.003)	.729*** (.003)	.742*** (.002)	.742*** (.002)
<i>Staten bør skattlegge mer rettferdig</i>		1.031*** (.003)	1.031*** (.003)	1.031*** (.003)	1.032*** (.027)	1.034*** (.003)
<i>Sosial tillit</i>		.861*** (.019)	.860*** (.019)	.860*** (.019)	.729*** (.015)	.743*** (.015)
<i>Tillit til myndighetene</i>		1.129*** (.023)	1.129*** (.023)	1.129*** (.023)	1.151*** (.021)	1.158*** (.021)
<i>Holdning til demokratiet</i>		1.271*** (.040)	1.268*** (.040)	1.268*** (.040)	1.402*** (.041)	1.388*** (.041)
<i>Tilfredshet med privatøkonomi</i>		1.016*** (.004)	1.016*** (.004)	1.016*** (.004)	1.018*** (.004)	1.021*** (.004)
Nivå 2						
<i>Myndighetenes kvalitet</i>			.936 (.164)	.936 (.164)		1.070*** (.018)
<i>Arbeidsledighetsrate</i>			1.002 (.024)	1.002 (.024)		.996* (.001)
<i>Skatteinntekt (% av BNP)</i>				.985 (.017)		.991*** (.001)
<i>Svart økonomi</i>				.998 (.010)		1.006*** (.000)
<i>Nordiske land</i>					.587*** (.025)	.619*** (.028)
<i>Europa</i>					.742*** (.015)	.735*** (.016)
<i>OECD</i>					1.366*** (.027)	1.388*** (.039)
-2LL:	17894***	5088***	4940***	4858***		
R2					.106	.107
N	189 680	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440

Merk: *** = p<0.01. ** = p<0.05. * = p<0.1.

I tabellene over er det igjen modell 3 som er av interesse, til tross for at ingen av nivå-2 variablene er signifikante her. Dette fordi -2LL har lavest verdi i modell 3, noe som tilsvarer at denne modellen forklarer avhengig variabel best. Studerer man nivå-2 variablene i modell 4 og 5, hvor variablene er testet med logit-kommando uten flernivåaspektet, ser man at kontekstvariablene er signifikante. Dette kan være årsaken til at -2LL er lavere i modell 3, til tross for at ingen av nivå-2 variablene er signifikante på 10%-nivå. Sammenlikner man (flernivå)modellene i tabellen over ser man at forklaringsvariablene har tilnærmet like oddsrater, og signifikansen til de respektive variablene endrer seg minimalt fra modell til modell. Den eneste endringen som fremgår i de ulike modellene, er at konstantleddet er signifikant i de første modellene, men mister sin statistiske signifikans når fler og fler nivå-2 variabler tillegges. Dette gjelder for øvrig også for variabelen KJØNN, som er statistisk signifikant på 1 % - nivå til og med modell 2, men som i modell 3 ikke engang er signifikant på 10 %-nivå.

Blant de demografiske variablene i den endelige modellen (3), er tre stykker statistisk signifikante: ALDER, SAMFUNNSKLASSE OG BRANSJE. Alle er signifikante på 1%-nivå. SAMFUNNSKLASSE og BRANSJE står her for de mest interessante funnene. Oddsraten til de to variablene avslører at sammenhengene går i forskjellig retning. SAMFUNNSKLASSE har en positiv sammenheng med skattemoral, med en oddsrate på 1.153. Det vil si at oddsen til SAMFUNNSKLASSE øker med 15.3 % når variabelen øker med én enhet. Dette betyr at overklassen har høyere skattemoral, i tråd med funnene i OLS-regresjonen. Derimot har BRANSJE negativ påvirkning på skattemoral, med en oddsrate på -.891. Sannsynligheten for et positivt utfall synker altså med 10.9 % om man er ansatt i privat sektor. Ansatte i privat sektor ser altså ut til å ha lavere skattemoral enn ansatte i offentlig sektor. Dette stemmer som nevnt overens med Kleven m. fl. (2011) som understreker at ansatte i privat sektor har større mulighetsrom til å unndra skatt.

Av de andre demografiske variablene er ALDER statistisk signifikant, med en odds på 0.010 og oddsrate på 1.009. Altså øker sannsynligheten for å ha høy skattemoral med 0.9 % når man blir ett år eldre. Selv om dette er en oddsrate som fremstår som lavere enn for de andre variablene, må man huske på at ALDER er en metrisk variabel. Derfor er oddsraten på 1.009 faktisk relativt høy. Eksempelvis vil en person på 40 år ha 9 % større sannsynlighet for å ha god skattemoral enn en person på 30 år. Det er derfor utvilsomt at voksne og/eller eldre

mennesker har signifikant høyere skattemoral enn unge mennesker. Dette er en sammenheng som man kan anta henger sammen med den strukturalistiske forklaringen på årsaker til å delta i det svarte arbeidsmarkedet som nevnt tidligere.

I den endelige modellen, modell 3, skal man legge merke til at *få* av de teoretisk interessante variablene verken har en ekstremt positiv eller ekstremt negativ effekt på skattemoral. Dog har AKSEPTABELT Å MOTTA OFFENTLIGE YTELSER MAN IKKE HAR RETT PÅ også her en negativ oddseffekt på skattemoral som overgår de andre signifikante negative effektene. Dette bekreftes av oddsraten i Tabell 6, som ligger på .729. Som nevnt i metodeseksjonen innebærer en oddsrate på under 1 at det er en negativ sammenheng. Én enhets økning i denne variabelen vil i følge denne modellen bety at oddsen for å ha høy (1) skattemoral blir redusert med 23,1 %. H1 ”*Gratispassasjer, i dette eksempelet de som er åpen for å motta ytelser man ikke har krav på, har dårligere skattemoral enn de som ikke "free rider"*”, **beholdes** derfor.

Én enhets økning i MER RETTFERDIG SKATTELEGGING medfører på sin side at oddsen for et positivt utfall, tilsvarende god skattemoral, øker med 3.1 %, da oddsraten er .031. Sammenhengen er signifikant på 1 %-nivå. Dette er i samsvar med regresjonskoeffisienten i OLS-regresjonen, og kan tyde på at land som lider av økonomiske ulikheter har mindre problemer med lav vilje til å betale skatt og dermed også skatteunndragelser. Som sagt er en tenkelig forklaring at innbyggere i slike samfunn opptrer solidarisk, noe som motsier teorier om rasjonelle aktører. Det kan videre også tenkes at skattytere i disse samfunnene ikke ønsker å risikere å jukse på skatten, da det vil få svært store følger dersom de blir oppdaget. Blant andre vil det i samfunn hvor mange har dårlig råd være mange som er villig til å ta over jobben til en som blir sparket. Effekten er i tråd med H2, ”*Individer som ønsker mer økonomisk likhet og mindre klasseskille, herunder mer rettferdig skattelegging, har høyere skattemoral enn andre*”. Hypotesen **beholdes**.

Videre er effekten den samme i den logistiske regresjonen som ved OLS-regresjonen for de to ”tillitsvariablene”. Sammenhengene går altså fremdeles i motsatt retning og har dermed ulik effekt på skattemoral. TILLIT TIL MYNDIGHETENE har en relativt høy oddsrate på 1.129, hvilket betyr at oddsen for et positivt utfall for denne variabelen øker med knappe 13 % ved én enhets økning ($p < 0.01$). SOSIAL TILLIT har derimot en oddsrate under 1, nærmere bestemt .860, som tilsier at økt sosial tillit minker sannsynligheten, altså oddsen, for et positivt utfall med 14 % ($p < 0.01$). H4 (*Sosial tillit er en form for sosial kapital, og høy*

sosial tillit vil derfor medføre høy etterlevelse/ høy skattemoral, da man kan stole på at andre yter på samme måte som seg selv) må derfor **forkastes**, mens H5: ”*Høyere tillit til myndighetene, gir høyere skattemoral*”, **beholdes**. Det tyder altså på at skattemyndighetene kan tjene mye på å arbeide for å skape vertikal tillit, altså tillit mellom stat og skattyter. Samtidig er sosial tillit som forklaringsfaktor trolig mer kompleks enn først antatt, da det tyder på at høy sosial tillit ikke gir den positive effekten som var forventet, blant annet i Scholz og Lubell (1998) sitt golfklubb-eksempel.

Oddsene til DEMOKRATIHOOLDNING har også en statistisk signifikant effekt. Effekten av denne variabelen er positiv og forholdsvis sterk. Oddsraten tilsier at oddsene vil øke med 1.268 ved én enhets økning i demokratiholdning. Altså øker variabelens odds med 26.8 % når variabelen øker med én enhet. Denne variabelen går som nevnt fra 0-1, og en økning i odds på nesten 30 % er derfor relativt mye når man tar i betraktning alle enhetene som er med i studien. Dermed kan det faktisk være en enorm forskjell i skattemoral mellom individer med dårlig holdning og god holdning til demokratiet når man snakker om rene penger. H6 lød: ”*Desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man*”. I likhet med den estimerte effekten fra OLS-regresjonen, er denne sammenhengen som forventet. Dette indikerer at et såkalt demokratisk underskudd som følge av en skjevhet mellom tilbud og etterspørsel gir en negativ konsekvens i form av lavere etterlevelse med regjeringen (Norris, 2011). H6 **beholdes**.

Til forskjell fra OLS-regresjonen har TILFREDSHET MED PRIVATØKONOMI (egosentrisk) nå en positiv effekt på skattemoral, en effekt som er statistisk signifikant på 1 % -nivå. I følge oddsraten øker oddsene med 1.016 ved én enhets økning i tilfredsheten med egen økonomi. Oddsraten på over 1 betyr som sagt at det er en positiv sammenheng. Oddsraten på 1.016 innebærer derfor at én enhets økning i TILFREDSHET MED PRIVATØKONOMI medfører at oddsene for å ha høy skattemoral øker med 1.6 %. Sammenhengen er ikke spesielt stor, men den er likevel tilstede. Variabelen går tross alt fra 1-10, så effekten må likevel ikke undervurderes. Det kan derfor antas at personer som har større økonomisk frihet har høyere skattemoral, og derfor i mindre grad unndrar skatt. Dette passer inn med teorien til Williams og Round (2010) og Pfau-Effinger (2009) som i korte trekk går ut på at personer med akutt behov for såkalt ”poverty escape”, altså et behov for å unngå ekstrem varig fattigdom, er mer tilbøyelig til å unndra skatt, hvilket betyr lav skattemoral. H8, ”*Økt tilfredshet med egen økonomi er forbundet med gode framtidutsikter, noe som medfører høy skattemoral*” **beholdes**.

Som nevnt er derimot ingen av de fire variablene på nivå-2 statistisk signifikante. Oddsene til de ulike nivå-2-variablene tilsier relativt svake sammenhenger med skattemoral, samtidig som standardavvikene er relativt store, noe som kjennetegner mye heterogenitet. Sammenliknes retningen på variablene på nivå-2 i OLS og den logistiske regresjonsanalysen – og her må generalisering ikke forekomme – så er det slik at to av variablene går i samme retning, mens to av variablene går i ulik retning. De to som går i samme retning er ARBEIDSLEDIGHET OG SKATTEINNTAK. SVART ØKONOMI og MYNDIGHETENS KVALITET går derimot i ulik retning om variablene i OLS-estimeringen sammenliknes med den logistiske tilnærmingen.

Noe av årsaken til at variablene på nivå-2 er signifikante i OLS-regresjonen, men ikke i den logistiske analysen, kan være at dikotomiseringen av avhengig variabel har ført til mindre varians i observert skattemoral. Mens skattemoralen i OLS-regresjonen ble vurdert fra 1-10, er skattemoral i den logistiske regresjonen enten *god* eller *dårlig*, og det er ikke tatt hensyn til ulike grader av skattemoral. I en modell med dikotom avhengig variabel, kan dette føre til mangel på nyansert variasjon, noe som gir usikre predikasjoner. Samtidig er det betydelig færre observasjoner/enheter på nivå-2 (og nivå-3), noe som gir større (uheldige) utslag i en modell med dikotom avhengig variabel. FARE FOR TYPE I/II FEIL, MEN VELGER Å STOLE PÅ OLS RESULTATENE FOR NIVÅ-2 VARIABLENE.

Det er så langt kommentert lite av modell 4 og 5. Disse består i korte trekk av den endelige modellen, både med og uten kontekstvariabler. Modell 4 og 5 er testet ved vanlig regresjon, altså ikke som flernivåanalyse. Dette er som nevnt gjort for gi en indikasjon på om det er verdt å undersøke om sammenhengene som er påvist hittil er robuste når de kontrolleres for ulike typer land og regioner. Det faktum at kontekstvariablene i langt større grad er statistisk signifikante i modell 5 tyder på at flernivåanalysen er langt strengere enn vanlig regresjon. Signifikante nivå-2 variabler i modell 5 ses derfor på en som en indikasjon, og generaliseres ikke med mindre de er signifikante også i flernivåanalysen.

I og med at dummyvariablene for ulike regioner er statistisk signifikante, er det avslutningsvis blitt undersøkt hvordan de uavhengige variablene opptrer om man tester modellen for spesifikke land og regioner. Som følge av at antall nivå-2 observasjoner nå vil være betraktelig lavere, er regresjonstabellene som følger estimert ved vanlig regresjon (ikke flernivå). Da denne metoden tidligere ga signifikante verdier ved logistisk regresjon, også for kontekstvariablene, benyttes logistisk regresjon når endelig modell testes for utvalgte regioner

og land. I neste tabell vises effekten av forklaringsvariablene for enheter i *nordiske* land, *europaiske* land og land som er medlem av *OECD*. N er her derfor lavere enn i flernivåanalysen, 3 050, 24 944 og 25 222 for henholdsvis Norden, Europa og OECD¹⁴. Både kontekstvariabler og variabler på individnivå er inkludert.

Tabell 7. Ordinær logistisk regresjon i utvalgte landområder. Oddsrate med standardfeil i parentes.

Logistisk regresjon (ikke flernivå)			
	Modell 3 (OECD-land)	Modell 3 (Europaiske land)	Modell 3 (nordiske land)
	Oddsrate	Oddsrate	Oddsrate
Konstant	7.352*** (1.188)	.946 (.125)	1.60e+45** (7.62e+46)
Nivå 1			
<i>Alder</i>	1.010*** (.000)	1.006*** (.000)	1.005 (.002)
<i>Kjønn (mann=1)</i>	1.415*** (.040)	1.140*** (.003)	1.752*** (.142)
<i>Sivilstatus (gift/samboer = 1)</i>	1.033 (.031)	1.083** (.033)	.954 (.082)
<i>Høyere utdanning</i>	1.053 (.032)	.960 (.030)	.843 (.076)
<i>Overklasse</i>	1.184*** (.039)	1.058 (.034)	1.220** (.120)
<i>Bransje (privat=1)</i>	.997 (.032)	.868*** (.027)	.872 (.072)
<i>Akseptabelt å motta offentlig ytelse man ikke har rett på</i>	.766*** (.005)	.642*** (.005)	.699*** (.019)
<i>Staten bør skattlegge mer rettferdig</i>	1.026*** (.005)	1.038*** (.005)	1.021 (.016)
<i>Sosial tillit</i>	.773*** (.024)	.640*** (.021)	.740*** (.066)
<i>Tillit til myndighetene</i>	1.136*** (.033)	1.018*** (.037)	1.286*** (.106)
<i>Holdning til demokratiet</i>	1.039 (.051)	1.110** (.057)	1.179 (.264)
<i>Tilfredshet med privatøkonomi</i>	1.030*** (.007)	1.018** (.006)	1.073*** (.021)
Nivå 2			
<i>Myndighetenes kvalitet</i>	.465*** (.028)	1.086** (.033)	<i>omitted</i>
<i>Arbeidsledighetsrate</i>	.978*** (.004)	1.055*** (.004)	.006** (.013)
<i>Skatteinntekt (% av BNP)</i>	.969***	1.007**	.049**

¹⁴ 34 land er medlem av OECD: Australia, Belgia, Canada, Chile, Danmark, Estland, Finland, Frankrike, Hellas, Island, Irland, Israel, Italia, Japan, Luxembourg, Mexico, Nederland, New Zealand, Norge, Polen, Portugal, Slovakia, Slovenia, Spania, Storbritannia, Sverige, Sveits, Sør-Korea, Tsjekkia, Tyrkia, Tyskland, Ungarn, USA og Østerrike.

	(.003)	(.002)	(.064)
<i>Svart økonomi</i>	.994 (.004)	1.003** (.001)	1.091 (.128)
Pseudo R2	.081	.137	.092
N	25 222	24 944	3 050

Merk: *** = $p < 0.01$. ** = $p < 0.05$. * = $p < 0.1$.

Fra Tabell 7 ser man at alle nivå-1 variablene går i samme retning som i Tabell 6. Det var her knyttet mye spenning til om hypotesene som ble forkastet i flernivåanalysen kunne ”reddes” om man testet de blant land med blant andre høy velferd, gode institusjoner og myndigheter av høy kvalitet. Mest spenning var det knyttet til den negative effekten som SOSIAL TILLIT hadde i flernivåanalysen, ettersom de teoretiske antakelsene tydelig forventer en positiv effekt. Det viser seg likevel at effekten av variabelen går i samme negative retning, både når man foretar regresjonen for OECD-land, europeiske land og til og med nordiske land.

MYNDIGHETENES KVALITET hadde positiv påvirkning på skattemoral i OLS-regresjonen. Det har den fortsatt for europeiske observasjoner, men faktisk ikke for OECD-land. For OECD-land generelt vil altså høy kvalitet hos myndighetene i gjennomsnitt medføre relativt lav sannsynlighet for god skattemoral, noe som må sies å være overraskende. Denne variabelen er omittet for modellen med nordiske land. Dette skyldes at utvalget her er lite, og at variasjonen i variabelen er marginal. Alle de nordiske landene scorer høyt på vurderingen av myndighetenes kvalitet, og har således høy korrelasjon.

ARBEIDSLEDIGHET hadde også en positiv effekt på skattemoral i flernivåanalysen. Tabellen over viser at sammenhengen også er positiv for europeiske land, med en positiv oddsrate på 1.055. Her skiller riktig nok både nordiske land og OECD-medlemsland seg ut: høyere ledighet gir lavere skattemoral. Dette stemmer overens med hypotesen om et negativt forhold mellom ledighet og skattemoral. Likevel er det plausibelt at den positive sammenhengen som flernivåanalysen avslørte er gjeldende dersom alle land analyseres samlet. Noe overraskende er det likevel at oddsraten for arbeidsledighet er på .006 ($p < .05$) i de nordiske landene, noe som indikerer at høy arbeidsledighet vil ha store konsekvenser for etterlevelsen for innbyggerne i disse landene.

SKATTEINNTEKT var ikke signifikant i flernivåanalysen. Koeffisienten tilsa en fraværende effekt. For OECD-land er den negative effekten dog sterkere ($p < .01$). For europeiske land vil økt skattenivå gi høyere skattemoral, mens for nordiske land vil økt skatteinntekt gi lavere skattemoral. Det faktum at de nordiske landene har høyere skattenivå

enn de fleste andre europeiske land i dag kan spille en rolle her. Høyere marginalsatt vil således trolig føles mer urettferdig for nordiske skattytere.

SVART ØKONOMI var derimot signifikant i flernivåanalysen. Den påviste sammenhengen med skattemoral var positiv. Dersom denne variabelen testes i de forskjellige regionene ser man at effekten er nokså svak. Variabelen er kun signifikant for de europeiske landene, og der går variabelen i samme retning som i flernivåanalysen.

Tabell 8. Oppsummert: endelig modell (3) som OLS og logistisk regresjon.

	OLS	Logistisk
	<u>Koeffisient</u>	<u>Oddsrate</u>
<i>Konstant</i>	8.008*** (.218)	2.191 (.127)
Nivå 1		
<i>Alder</i>	.006*** (.000)	1.009*** (.000)
<i>Kjønn (mann=1)</i>	.169*** (.014)	1.224 (.023)
<i>Sivilstatus (gift/samboer = 1)</i>	.048** (.015)	1.016 (.020)
<i>Høyere utdanning</i>	-.036 (.045)	.972 (.020)
<i>Overklasse</i>	.241*** (.043)	1.153*** (.024)
<i>Privat sektor</i>	-.079*** (.016)	.891*** (.020)
<i>Akseptabelt å motta offentlig ytelser man ikke har rett på</i>	-.333*** (.003)	.729*** (.003)
<i>Staten bør skatlegge mer rettferdig</i>	.015*** (.002)	1.031*** (.003)
<i>Sosial tillit</i>	-.045** (.017)	.860*** (.019)
<i>Tillit til myndighetene</i>	.138*** (.015)	1.129*** (.023)
<i>Holdning til demokratiet</i>	.296*** (.023)	1.268*** (.040)
<i>Tilfredshet med privatøkonomi</i>	.004 (.003)	1.016*** (.004)
Nivå 2		
<i>Myndighetenes kvalitet</i>	.313*** (0.060)	.936 (.164)
<i>Arbeidsledighetsrate</i>	.011** (.005)	1.002 (.024)
<i>Skatteinntekt (% av BNP)</i>	-.002 (.003)	.985 (.017)
<i>Svart økonomi</i>	.014** (.005)	.998 (.010)
Random effects		
σs_e^2	1.822	

	(.004)
σs_u^2	.501 (.055)
σs_v^2	.200 (.098)
-2LL:	4873***
N	59 440

6. Diskusjon

I denne analysen har jeg blant annet undersøkt hvordan økonomiske svingninger (i form av varierende arbeidsledighet) og myndighetenes kvalitet påvirker skattyternes skattemoral. Det er også blitt undersøkt hvordan variabler på individnivå, som tillit til myndighetene og tilfredshet med privatøkonomi påvirker skattemoral. Det er altså blitt testet for både kontekstuelle variabler og ulike variabler på individnivå sin effekt på skattemoral. For sistnevnte var det spenning knyttet til de fleste variablene, men særlig til tilliten til myndighetene, sosial tillit, samfunnsklasse og hvilken sektor man er ansatt i. Jeg har svart på ti hypoteser angående effekten av de valgte variablene sin effekt på avhengig variabel SKATTEMORAL.

6.1. Økonomiske nedgangstider fører til høyere skattemoral

Et av de store spørsmålene i denne oppgaven er hvordan skattyternes skattemoral påvirkes av varierende grad av arbeidsledighet. Hypotesen om økonomiske nedgangstider (arbeidsledighet) er H7: *Desto høyere arbeidsledigheten i et land er, desto lavere aggregerte nivåer av skattemoral.* Denne hypotesen er basert på blant andre Easton (1975) som beskriver at individers private og politiske holdninger avhenger av individenes evaluering av systemets produksjon og output. Det viser seg derimot at den forventede negative effekten ikke var sann, og jeg hevder derfor i denne studien at borgere i land som opplever høye nivåer av arbeidsledighet har høyere skattemoral enn borgere i land med forholdsvis lav ledighet.

Avhengig av hvordan man tolker funnene, kan dette både bekrefte og avkreftede vanlige økonomiske modeller om rasjonalitet. I henhold til økonomisk teori er alle aktører økonomisk rasjonelle og opptatt av forholdet mellom kost og nytte. Økonomiske nedgangstider vil, med denne antakelsen i minnet, føre til at flere mennesker står uten arbeid. Den overordnede velferden vil dermed falle. Det er derfor logisk at en større andel av befolkningen vil måtte ty til svart, urapportert arbeid. Både fordi de må, i henhold til ”poverty escape”-teorien, men også fordi det vil være lettere å komme unna med svart arbeid siden man ikke er alene om det. Dette var som sagt bakgrunnen for hypotesen. Det at resultatene tyder på motsatte, kan derfor virke avkreftende for de økonomiske teoriene som man belagde skatteforskningen på tidligere.

Samtidig kan det positive forholdet mellom skattemoral og arbeidsledighet også virke bekreftende for disse tradisjonelle modellene. For dersom ledigheten i et land er høy, vil det være lett å erstatte arbeidere med arbeid, da det er mange som er uten jobb og som står klare til å overta en arbeider sin jobb. Når situasjonen er slik, er arbeiderne klar over at egen arbeidskraft er lett å erstatte. Den potensielle risikoen ved å ha lav skattemoral og unndra skatt er derfor høy, og konsekvensen kan være stor. Mister man jobben sin i tider med lav sysselsetting står man naturligvis i fare for å bli utsatt for langvarig ledighet og dermed langt dårligere framtidsutsikter. Rasjonelle aktører er klar over dette, og vurderer derfor kostnaden ved å unndra skatt som høyere enn nytten av å unndra. Fra et slikt perspektiv bekrefter den påviste (positive) sammenhengen mellom aggregerte nivåer av arbeidsledighet og skattemoral de vanlige økonomiske modellene.

6.2. Myndigheter og institusjoner av høy kvalitet, samt god tillit til disse, gir god skattemoral

Et annet større, overordnet spørsmål i denne oppgaven var hva ulik grad av kvalitet hos myndigheten har å si for borgernes skattemoral. Hypotesen om myndighetenes kvalitet, H3 var: *”Høy institusjonell kvalitet blant myndighetene er forbundet med høy grad av skattemoral”*. Det viste seg at myndighetenes kvalitet hadde en positiv effekt på skattemoral, med en regresjonskoeffisient på .297 som var statistisk signifikant på 1%-nivå. Dette er dermed den nivå-2 variabelen med tilsynelatende sterkest effekt, sterkere enn eksempelvis arbeidsledighet og svart økonomi. Hypotesen bekrefter derfor Rothsteins (1998, 2005a, 2005b) teoretiske antakelser om institusjonenes rolle for solidaritet og tillit. Den institusjonelle faktoren som fikk gruvearbeiderne i Pale Rider-fortellingen til å handle mot sine individuelle preferanser ser ut til å være valid også i denne konteksten, da skattyterne i en reell verden har individuelle preferanser som stort sett tilsier nullskattyting. Likevel, i kombinasjon med den institusjonelle faktoren, tenker nok de fleste at det å skatte skaper mange fortrinn – for eksempel gratis sykehus (i Norge) dersom uhellet skulle treffe.

Som nevnt før skulle MYNDIGHETENES KVALITET også fungere som en proxy for de tradisjonelle økonomiske forklaringsfaktorene (oppdagelsesrisiko og straff). Dette da variabelen reflekterer statens evne til å kontrollere eksempelvis priser, urettferdig beskatning og privat investeringsfrihet. På dette vis underbygger den påviste sammenhengen Allingham og Sandmo (1972) og Becker (1968) sine klassiske modeller om at økt kontroll medfører økt

etterlevelse. Det tyder altså på at kontrollvirksomhet fra skattemyndighetene fortsatt har en effekt, hvilket selvsagt er positivt. Og som Turner (2005) påpeker trenger ikke makt være negativt assosiert – den trenger ikke være påtvungen, men kan også være legitim.

Riktignok var det i denne oppgaven spenning knyttet til om tillit til myndighetene hadde en effekt på skattemoral, og i så fall hva slags effekt. For den påviste positive effekten av myndighetenes kvalitet gir støtte til Hodess, Banfield og Wolf (2001) og Root (1996: 129-130), som hevder at korrupsjonsbekjempelse, både innad i det politiske systemet og i samfunnet ellers, og innføring av universelle institusjoner, gir en spesielt god effekt på tillit og moral. Det trenger dog ikke nødvendigvis å være et kausalt forhold mellom tillit til myndighetene og skattemoral. Det kan være slik at tillit til myndighetene gir *lavere* skattemoral, fordi skattyterne eksempelvis tror – og har tillit til – at staten vil klare seg fint selv om mange unndrar skatt.

Likevel, basert på blant andre slippery-slope rammeverket, ble H5 foreslått: ”*Høyere tillit til myndighetene, gir høyere skattemoral*”. Argumentet for dette var at et synergistisk skatteklima vil gjøre at skattyterne oppfatter at myndighetene gjør samfunnet en tjeneste ved å sørge for fundamentale tjenester og rettigheter, tilsvarende NPM hvor myndighetene ses på som en ”serviceaktør” (Kirchler og Wahl, 2008: 211). I denne verdenen er den sosiale avstanden mellom skattyter og myndigheter kort, og behovet for en streng og stor makt for å sikre god etterlevelse er dermed ikke nødvendig. Tilliten mellom de to partene er nok for å oppnå høy etterlevelse av skatt og god skattemoral. Den antatte positive sammenhengen mellom tillit til myndighetene og skattemoral bekreftes i regresjonsanalysen. Variabelens oddsrate tilsier at oddsen for et positivt utfall (god skattemoral) øker med ca. 13 % ved enhets økning, altså når skattyteren går fra lav til høy tillit. Mye tyder derfor på at god etterlevelse (høy skattemoral) kan være et resultat av både tillit og makt, slik Kirchler og Wahl (2008) formidler i sitt slippery-slope rammeverk. Det er derimot vanskelig å si hva som er mest effektivt av tillit og makt, men som rammeverket tilsier er nok tillit viktig når maktbruken er lav, mens makt er viktig når graden av tillit er lav.

Det kan videre nevnes kort at det ble forsøkt testet effekten av et interaksjonsledd bestående av tillit til myndighetene og arbeidsledighet. Dette fordi det kan være aktuelt og relevant å vite hvor viktig tillit til myndighetene er når landets økonomi er laber, slik som ved siste finanskrise. Men grunnet mangel på teoretiske argumenter for å inkludere samspillsleddet i analysen, falt valget på å utelate den. Uansett, resultatet av samspillsleddet

viste en avtakende effekt av tillit til myndighetene når ledigheten går opp. Effekten av tillit til myndighetene ser ut til å ha positiv effekt på skattemoral ved lave nivåer av arbeidsledighet, men avtar gradvis helt frem til rundt 20 % ledighet, hvor effekten av denne tilliten begynner å få negativ effekt på skattemoral. Man må riktig nok ta høyde for at effekter av enkeltvariabler generelt har en tendens til å avta ved høye verdier (avtakende marginaeffekt). Samtidig viste samspillsleddet at residualene var nokså høye ved høy grad av ledighet, og kan henge sammen med at det er få observasjoner i datasettet hvor datasettet er spesielt høyt (>20 %).

Likeledes er disse funnene interessante blant andre i forhold til finanskrisen på 2000-tallet. Den høye arbeidsledigheten som fulgte med finanskrisen – og som i mange utsatte land fortsatt er svært høy – er i henhold til funnene i denne oppgaven ikke fullt så avhengig av et intensivt arbeid for å skape tillit til myndighetene som først antatt. For hvis arbeidsledighetene er svært høy vil tillit til myndighetene ha en negativ effekt på skattemoral. En mulig forklaring kan være at borgerne i så tilfelle har stor tiltro til at myndighetene er i stand til å få landet opp av den økonomiske nedgangstiden, og at de derfor mener at myndighetene ikke er så avhengig av å få hele den teoretiske skatteinngangen. Det kan dermed være at skattyterne i en slik situasjon tillater seg å unndra skatt, gitt at de har muligheten til det. Dette svarer til både strukturalistisk og neo-liberalistisk forklaring på svart arbeid, der skattyterne enten unndrar skatt fordi de ”må” (strukturalisme), eller fordi de føler de ”kan” (neo-liberalisme), i henhold til henholdsvis Williams og Round (2010) og Gerxhani (2004).

6.3. Forskjeller mellom land

For å teste ytterligere forskjeller mellom land hadde jeg H9: ”*Desto høyere et lands skattenivå er, desto dårligere skattemoral utviser skattyterne*” og H10: ”*Dess mer utbredt den svarte økonomien er, dess lavere skattemoral har man*”. Dessuten testet jeg H3 (myndighetenes kvalitet) og H7 (arbeidsledighet) som nevnt over. Argumentet bak H9 var at svart arbeid er legitimt om man betaler sin pliktige skatt i sitt daglige arbeid, men jobber svart på egen fritid. Særlig i enkelte bransjer blir dette sett på som en ”heroisk” handling og et motsvar på overregulering av markedet og komplekse systemer (Kopczuk, 2006). Regresjonsanalysen viste derimot at variabelen hadde minimal effekt på skattemoral, og den var heller ikke statistisk signifikant. Det er derfor ikke hensiktsmessig å konstatere noen sammenheng, og kanskje er det ikke noen sammenheng her uansett. Et større datasett med flere observasjoner

over lengre tid vil eventuelt kunne si noe mer om sammenhenger mellom skattenivå og skattemoral.

Videre var argumentet for H10 basert på et post-strukturalistisk paradigme. Den negative sammenhengen mellom svart økonomi og skattemoral skal i følge post-strukturalismen skyldes at man påvirkes av venner, naboer og andre skattytere. Det å delta i den svarte økonomien er altså sosialt betinget, og gjør det fordi det er akseptert i samfunnet. Beslutningen om å tre ut av det hvite arbeidsmarkedet har videre lite å gjøre med teorier om rasjonelle beslutninger, men mer om at det er sosialt akseptert. Når mange unndrar skatt er dessuten den potensielle risikoen for å bli oppdaget lav.

Regresjonsresultatene viste likevel at skattyterne har høyere skattemoral når svart økonomi er utbredt. Dette fremgår av modell 3 (OLS), der variabelen har en statistisk signifikant regresjonskoeffisient på .016. En mulig forklaring på effekten kan relateres til teori om allmenningens tragedie og kollektiv adferd. Resultatene tyder på at borgerne forstår at de, i økende grad, nyttemaksimerende handlingene skaper en tragedie for allmennheten som skaper lavere velferd for alle i og med at statens skatteinntekter synker og hemmer finansieringen av velferdssystemet. Så i stedet for å la denne tragedien skje, begynner man å handle kollektivt. Man får her et insentiv eller en motivasjon for å opptre kollektivt, noe Olson (1965) hevder er viktig for å unngå store gratispassasjerproblemer og lav velferd.

Det blir her en tilstand hvor det skilles mellom de som unndrar skatt og de som ikke gjør det, og det kan tenkes at det er mer skambelagt å unndra skatt. Stort omfang av svart økonomi vil i et mikroøkonomisk perspektiv gi urettferdig og skjev konkurranse i det frie markedet og lede vei for enda mer svart arbeid og sosial dumping. I denne sammenheng er det som nevnt gjort studier om effekten av såkalt ”shaming”-verktøy. Sosiale sanksjoner som ”Hall of shame” der man (firmaer og privatpersoner) blir eksponert i eksempelvis lokalaviser, radio, tv eller på internett har vist seg å ha god effekt på etterlevelse. Dette er også et insentiv eller en motivasjon, om enn noe utradisjonelt, for å sikre god skatteetterlevelse og kollektiv adferd (Perez-Truglia og Troiano, 2015).

Utenom ovennevnte forskjeller mellom land, kan den deskriptive statistikken fra 5.1 også fortelle mye om forskjeller mellom land. Avsnitt 5.1 viser at skattemoral i verden har hatt to store topper i mellom 1994 og 2014. Figur 10, som viser skattemoral i de fire ulike rundene, avslører en stor topp i runde 4 (1999-2004), mens Figur 11 som bryter skattemoral ned på år, viser en ny topp i slutten av runde 5 og begynnelsen av runde 6. Den andre toppen

finner altså sted midt under finanskrisen, fra 2007 til 2011. Ut i fra figurene kan det se ut som skattemoralen var relativt lav før finanskrisen, og at skattemoralen økte underveis i krisen. Dette tyder på at lav skattemoral bidro til å utløse krisen, men at moralen tok seg opp når krisen var et faktum, og ikke omvendt. Men det er likevel vanskelig å si noe håndfast om årsakssammenhenger ut i fra disse grafene.

6.4. Forskjeller mellom individer

De øvrige hypotesene i analysen tar for seg forskjeller mellom individer. I modell 6 undersøkte jeg om individer som var villig til å være gratispassasjer, altså som synes det var akseptabelt å motta statlige ytelser de ikke hadde rett på, hadde en effekt på skattemoral. H1: *”Gratispassasjerer, i dette eksempelet de som er åpen for å motta ytelser man ikke har krav på, har dårligere skattemoral enn de som ikke ”free rider”.* Bakgrunnen for hypotesen er at mange vil la vær å yte til fellesskapet hvis de er sikre på at fellesgodene likevel blir produsert, eller dersom de har får insentiver til å bidra (Olson, 1965: 2). Det bør derfor være en sammenheng mellom det å være villig til å jukse på andre tilsvarende områder, og det å jukse på skatten, slik Daude, Gutierrez og Melguizo (2012) finner.

Analysen i denne oppgaven viser at potensielle gratispassasjerer er mest sannsynlig er gratispassasjerer på mange områder. Har man først dårlig moral på ett område, så er sannsynligheten høy for at man har lav moral også på andre områder, i dette tilfellet beskatning. I følge kollektivistene som Ostrom (2011) vil en mulig løsning være å synliggjøre verdien av skatten man betaler. Det å få folk til å føle seg som en ”verdifull kunde”, for å bruke Daude, Gutierrez og Melguizo (2012: 17) sine ord, og som opplever at de får noe positivt i *retur* for skatten sin, vil høyst trolig ha mye større vilje til å betale skatten sin. Ali, Fjeldstad og Sjursen (2014: 837-838) støtter dette funnet i sin studie av skatteetterlevelse i Kenya, Tanzania, Uganda og Sør-Afrika. De konkluderer med at forenkling av komplekse skattesystemer er en motivasjon i seg selv – en motivasjon som til og med kan overgå kontroll- og avskrekkelsesverktøy – og at kunnskap om hva skattepengene brukes til, vil øke skattemoralen.

Resultatene viser videre at H2: *”Individer som ønsker mer økonomisk likhet og mindre klasseskille, herunder mer rettferdig skattlegging, har høyere skattemoral enn andre”* kan beholdes. Den svakt positive oddsraten på 3,1 % viser at individer som ønsker mer økonomisk likhet og mindre klasseskille, oftest individer i land som er preget av nettopp økonomiske

ulikheter og klasseskille, har god skattemoral. Argumentet for hypotesen var basert på marxistisk tankesett: middelklassen er den største samfunnsklassen og har gjennom tidene alltid vært opptatt av å viske ut klasseskiller. Dersom borgere i middelklassen er misfornøyd med store økonomiske ulikheter i samfunnet, eksempelvis ved at staten i et markedsliberalistisk økonomisk system favoriserer de rikeste og gir denne gruppen skattelette, vil disse skattyterne (de i middelklassen) ha god skattemoral og etterleve skattereglene. Dette kan skyldes at individer som ønsker større økonomisk likhet ser nytten av å betale sin skatt, i søken etter et samfunn med høyere velferd og mindre fattigdom.

Videre var H4: ”*Sosial tillit er en form for sosial kapital, og høy sosial tillit vil derfor medføre høy etterlevelse/ høy skattemoral, da man kan stole på at andre yter på samme måte som seg selv*”. Argumentet for denne hypotesen var at sosial tillit er en form for sosial kapital som dyrker (Braithwaite og Makkai, 1994) høy moral og god etterlevelse. Det kan dermed antas at høy sosial tillit i denne sammenheng medfører at man ønsker å betale skatten sin, fordi man føler seg trygg på at andre gjør det samme.

Overraskende nok viser resultatene i denne analysen det motsatte. Høy sosial tillit reduserer oddskoeffisienten, altså sannsynligheten for å ha god skattemoral, med 14 %. Dårlig behandling fra skattemyndighetene, eksempelvis dersom de misbruker sin makt eller opptrer urimelig og uten godvilje, kan skape dårlig tillit til myndighetene og en generell motstand mot myndighetenes politikk (Murphy, 2004). Dersom institusjonene i liten grad viser noen vilje til å øke denne vertikale tilliten, kan det tenkes at den horisontale tilliten øker desto mer, da det blir et mer ”de mot oss” scenario. Det er derfor ganske logisk at skattemoralen avtar når man har høyere tillit til at andre, eksempelvis familie, kollegaer eller naboer, ikke tipser skattemyndighetene. Disse funnene tyder derfor på at overvåkning og kontroll er to tiltak som kan intensiveres når den sosial tilliten er stor og tilliten til myndighetene er lav, noe som motsier Coleman (1990) og Levi (1988) som antar at begge former for tillit alltid korrelerer positivt med skatteetterlevelse og skattemoral.

En annen forklaring på funnet kan henge sammen med såkalt ”in-group- og out-group trust”. Eksperimenter har vist at økonomiske ulikheter kan redusere sosial tillit (out-group trust) ved at det bygges ulike sosiale identiteter basert på inntekt, noe som danner in-group tillit. Videre er det også bevis for at individer med relativt lav og moderat inntekt – i dette tilfellet førstegangskjøpere av bolig – ikke diskriminerer mellom in-group og out-group, men når de blir mer erfarne og etablerte får de betydelig større tillit til de rike og desto lavere tillit

til de fattige (Lei og Vesely, 2010: 1049). I forhold til den påviste sammenhengen til sosial tillit i denne oppgaven, kan det virke som fraværet av tillit mellom grupper gjør skattyterne mindre villig til å betale skatt. Kanskje tenker grupper med lav inntekt at det er mer rettferdig om de rike tar skattebyrden, samtidig som de rike gruppene ikke har spesielt lyst til å finansiere de fattige gruppene sin velferd.

Den nest siste hypotesen på individnivå var H6: ”*Desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man*”. Denne hypotesen var interessant fordi Anderson og Guillory (1997: 66-81) finner en klar sammenheng mellom politiske systemer og folkets tilfredshet med demokratiet. Det var derfor knyttet spenning til hvorvidt skattemoral er påvirket av holdninger til det demokratiske systemet. Argumentet for H6 var at et demokratisk underskudd vil skape lav etterlevelse, da borgerne i følge Norris (2011) vil vise en ”dårligere” adferd når staten og det demokratiske systemet ikke tilfredsstiller borgernes stadig høyere forventninger. Dette er en form for protest mot omstridt politikk som også Dalton (2014: 33-34) anerkjenner. Det antas derfor implisitt at skattemoral påvirkes av holdninger til det politiske systemet, som igjen påvirkes av de politiske institusjonene og deres ”performance”.

Med en statistisk signifikant oddsrate på 26,8 % er det i henhold til disse dataene liten tvil om at holdningen til det demokratiske systemet korrelerer positivt med skattemoral og etterlevelse. Inglehart (1981: 880-900) har en av de mest innflytelsesrike teoriene på endringer i holdninger og verdier. Hans *knapphetshypotese* kan bidra til å forklare sammenhengen mellom demokrati/systemholdning og skattemoral. Denne går ut på at individer i stor grad verdsetter ting man har *lav* tilgang til, som vann i tørkeperiode, mens de verdsetter den samme tingen mindre når man har stor tilgang, som når det regner mye. Trekker man parallellen til Norris (2011), kan dette bety at høy produksjon (tilbud) fra staten sin side vil bety en likevekt mellom tilbud (stat) og etterspørsel (borgere), som medfører at holdningen til det demokratiske og politiske systemet er høy og at innbyggerne verdsetter (skatte)unndragelser mindre.

Videre var argumentet for H8: ”*Økt tilfredshet med egen økonomi er forbundet med gode framtidsutsikter, noe som medfører høy skattemoral*”, at mennesker som er misfornøyd med egen inntekt i større grad må ”ty” til skatteunndragelser enn mennesker som har økonomisk frihet. Dette for å unngå å havne i ekstrem fattigdom. Oddsraten på 1.016 indikerer et positivt forhold mellom egosentrisk tilfredshet med økonomien og skattemoral,

og er en forventet sammenheng. I en feltstudie gjort på vegne av EU-kommisjonen (2014), hevdes det at folk som har utført svart arbeid i løpet av de siste årene hovedsakelig gjør dette fordi det er fordelaktig for begge parter (50 %) og fordi man ikke kan få tak i en vanlig jobb (21 %). Dette forteller at folk som deltar aktivt i det svarte markedet gjør dette fordi enten ikke evner å få en vanlig jobb, eller fordi de vil øke sin egen inntekt. Dette er altså to faktorer som som underbygger den strukturalistiske forklaringen på deltakelse i det svarte arbeidsmarkedet, og passer godt inn med Pfau-Effinger (2009: 84-89) sin såkalte ”poverty escape”.

Det ble dessuten undersøkt om sammenhengene påvist i regresjonsanalysen gjelder for individer i bestemte land og områder. Endelig modell ble blant andre testet for kun nordiske land, europeiske land og OECD-medlemsland. Her viser det seg at nivå-1 variablene har relativt lik effekt på skattemoral i de ulike områdene. Retningene på koeffisientene er like for alle grupper av land testet her. Verdt å merke seg er det likevel at TILLIT TIL MYNDIGHETENE har en betraktelig større oddsrate i modellen for nordiske land. Dette er nokså naturlig, da staten har en langt større rolle i de nordiske landene sammenliknet med resten av Europa. Eksempelvis kan arbeidernes basisrettigheter i stor grad tilskrives dette statlige samarbeidet, som markedsliberalismen forsøker å unngå for å skape effektive markeder. Den høye oddsraten i modellen med de nordiske landene tyder således på at myndighetene faktisk gjør et godt stykke arbeid, men samtidig – som et resultat av den høye oddsraten – ser skattemoralen ut til å være en del lavere for innbyggere med lav tillit til myndighetene. De nordiske landene har sånn sett noe å gå på når det gjelder å lage eksempelvis rettigheter som er universelle og gode nok.

Avslutningsvis viser den logistiske regresjonen at flere demografiske variabler påvirker hva slags holdning man har til skatt. Det er interessant at SAMFUNNSKLASSE har en signifikant effekt på skattemoral. Det at overklassen tilsynelatende har bedre skattemoral enn andre samfunnsklasser er meget oppløftende funn. Det at de som har mye penger har lyst til å betale sin pliktige skatt kommer andre til gode, og det er mange eksempler på at rike mennesker viser en høy vilje til å betale skatten sin (Dahl og Bruaset, 2012). Også Slemrod (2007: 30) hevder at rike mennesker unndrar mindre i skatt enn andre, målt som andel av reell inntekt. Derimot understreker han at *”the poor evade and the rich avoid”*, hvilket betyr at de rike har en tendens til å redusere sine skatter gjennom lovlige skatteomgåelsesmetoder som blant andre skatteparadiser. Dette kan ha noe å gjøre med at rike har større tilgang til sofistikerte ressurser som kan finne og utnytte smutthull i regelverket.

Dette med tilgang kan også forklare effekten av BRANSJE. Det viser seg at skattytere i privat sektor har betydelig dårligere skattemoral enn ansatte i andre sektorer, hovedsakelig offentlig sektor. Kleven m. fl. (2011) hevder som sagt at ansatte i privat sektor har mye større grad til å unndra da offentlig ansatte får utbetalt sin lønn gjennom et skattekontor, mens private bedrifter i større grad gjør det formelle utbetalingsarbeidet selv. Derfor understreker han at selv om offentlig ansatte ikke er i stand til å unndra skatt, kan de likevel være lite villige til det. Resultatene fra denne analysen kan derimot indikere at offentlig ansatte er *mer* villig til å betale skatt til tross for at de har mindre mulighet til å unndra.

For å summere hvilke hypoteser som kan bekreftes og avkreftes har jeg repetert de 10 hypotesene i tabell 9:

Tabell 9. Sammendrag av hypotesene.

Hypotese	Beholdes	Forkastes
H1: Gratispassasjer, i dette eksempelet de som er åpen for å motta ytelser man ikke har krav på, har dårligere skattemoral enn de som ikke "free rider".	X	
H2: Individier som ønsker mer økonomisk likhet og mindre classeskille, herunder mer rettferdig skattlegging, har høyere skattemoral enn andre.	X	
H3: Høy institusjonell kvalitet/kvalitet blant myndighetene er forbundet med høy grad av skattemoral.	X	
H4: Sosial tillit er en form for sosial kapital, og høy sosial tillit vil derfor medføre høy etterlevelse/ høy skattemoral, da man kan stole på at andre yter på samme måte som seg selv.		X
H5: Høyere tillit til myndighetene, gir høyere skattemoral.	X	
H6: Desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man.	X	
H7: Desto høyere arbeidsledigheten i et land er, desto lavere aggregerte nivåer av skattemoral.		X
H8: Økt tilfredshet med egen økonomi er forbundet med gode framtidutsikter, noe som medfører høy skattemoral.	X	
H9: Desto høyere et lands skattenivå er, desto dårligere skattemoral utviser skattyterne.		X
H10: Dess mer utbredt den svarte økonomien er, dess lavere skattemoral har man.		X

7. Konklusjon

Det overhengende forskningsspørsmålet i denne studien er hva som påvirker skattemoralen til skattytere verden over. Effekten av økonomiske svingninger var her av spesiell interesse, men studien tester også andre variabler av teoretisk relevans. Ved å bruke individdata fra WVS og kontekstuelle data fra QoG (Teorell m. fl., 2015), Schneider, Buehn og Montenegro (2010) og WGI (2014), har jeg undersøkt forholdet mellom blant andre arbeidsledighet og viljen til å betale skatt ved å bruke flernivåanalyse. Funnene viser at økt arbeidsledighetsrate, ensbetydende med økonomiske nedgangstider, har en positiv effekt på skattemoral. Altså høyere ledighet en tendens til å gi økt skattemoral blant innbyggerne. I dette kapittelet oppsummerer jeg hovedfunnene i analysen.

7.1. Funn

Skatt er for de fleste land den viktigste inntektskilden for å finansiere felles goder. Kontekstvariablene er i denne studien av aller størst interesse, siden det hittil ikke har vært vanlig å inkludere variabler på dette nivået i studier av skattemoral. Eksempelvis vil høy arbeidsledighet direkte påvirke folks disponible inntekt. Mange vil miste jobben, og mange vil ha store problemer med å finne ny. Dette har igjen konsekvenser for mennesker økonomiske og sosiale liv, og mange kan derfor måtte se seg nødt til å opptre uærlig for å opprettholde en viss levestandard og for å unngå å bli konfrontert med ekstrem fattig dom – ”poverty escape” Pfau-Effinger (2009).

Dette er hovedtemaet i denne studien og bakgrunnen for å hevde at: ”*desto høyere arbeidsledigheten i et land er, desto lavere aggregerte nivåer av skattemoral*”. Det er derfor veldig overraskende at effekten av arbeidsledighet ikke var som forventet. Høyere arbeidsledighet gir ikke lavere, men *høyere* skattemoral. Dette kan likevel tyde på at skattyterne er rasjonelle. Når de vet at konsekvensen av å bli oppdaget for å ha unndratt skatt mest sannsynlig er å miste jobben, vurderer de nytten av å unndra skatt som for lav i forhold til kostnaden, som er å bli langtidsarbeidsledig når mange arbeidere står klare for å overta arbeidet.

Bakgrunnen for hypotesen ”*høy institusjonell kvalitet/kvalitet blant myndighetene er forbundet med høy grad av skattemoral*”, var at jeg antok at myndighetene kan få folk til å gå vekk fra sine egoistiske preferanser og heller få skattyterne til å innse hva som er best for

felleskapet. Denne hypotesen kan bekreftes og viser således at Rothsteins (1998, 2005a, 2005b) teorier om institusjonenes rolle fortsatt er gyldig. Lav kvalitet hos myndighetene vil dermed skape større følelse av urettferdighet i samfunnet (Pale Rider-historien), mens gode institusjoner vil tilrettelegge for gode arenaer for diskusjon og åpenhet som minimerer behovet for en ovenfra-og-ned maktbruk.

Videre var argumentet for *”dess mer utbredt den svarte økonomien er, dess lavere skattemoral har man”*, at man unndrar skatt fordi det er akseptert i samfunnet. Når man unndrar skatt er dessuten den marginale risikoen for å bli oppdaget lav. Resultatene viste likevel det motsatte: Stort omfang av svart økonomi gir høyere skattemoral. Dette kan igjen ha med at skattyterne er rasjonelle, men ikke på en egoistisk måte. De forstår at en stor svart økonomi truer finansieringen av velferdssystemet, noe som skal lavere nytte for alle i samfunnet. Det blir her upopulært å unndra skatt, og det kan her skilles mellom de som betaler og de som unndrar skatt.

For øvrig viste analysen at mange av hypotesene på individnivå var gyldige. Argumentet bak hypotesen *”desto bedre holdning man har til det demokratiske systemet, desto høyere skattemoral har man”*, var basert på antakelsen om et demokratisk underskudd (Norris, 2011). Når det demokratiske systemet og de folkevalgte gjør det godt, vil innbyggerne etterleve lover og regler, i henhold til funnene i oppgaven. Eksisterer det derimot en ubalanse mellom borgernes etterspørsel og statens tilbud, vil dette få konsekvenser for innbyggernes holdninger til myndighetene og det demokratiske systemet generelt. Stater er derfor avhengig av å prestere for å unngå høyt omfang av skattekriminalitet.

Av den grunn var det ikke uventet at høy tillit til myndighetene gir økt skattemoral. Dette bekrefter slippery-slope rammeverket (Kirchler og Wahl, 2008) som sier at et synergistisk og godt skatteklime vil gjøre at skattyterne vil etterleve fordi de føler å få noe tilbake for innsatsen sin. Da vil dessuten behovet for en streng og sterk stat som driver utbredt kontrollvirksomhet, være lav. Den vertikale tilliten er derfor svært avgjørende for god skattemoral.

Det er derimot ikke nødvendigvis den horisontale tilliten, altså den sosiale tilliten. Argumentet for *”Sosial tillit er en form for sosial kapital, og høy sosial tillit vil derfor medføre høy etterlevelse/ høy skattemoral, da man kan stole på at andre yter på samme måte som seg selv”*, var at sosial tillit er en form for sosial kapital som fremmer god moral. Effekten er ikke som forventet, og det ble derfor foreslått at såkalt *”out-group”* teori, som går ut på at

ulike grupper ikke vil ha noe med hverandre å gjøre, kan forklare sammenhengen (Lei og Vesely, 2010).

Videre testet jeg den strukturalistiske forklaringen for deltakelse i det svarte arbeidsmarkedet. Argumentet for *”økt tilfredshet med egen økonomi er forbundet med gode framtidsutsikter, noe som medfører høy skattemoral”*, var at mange mennesker er nødt til å unndra skatt for å overleve. Beslutningen om å tre ut av det legitime arbeidsmarkedet er derfor basert på individets oppfatning av egne framtidsutsikter Williams og Round (2010). Analysen bekreftet den forventede effekten, og kan forklares med at svart arbeid både gir penger til arbeideren, men også lavere kostnader for den som betaler for arbeidet. I og med at økt arbeidsledighet som nevnt før gir økt skattemoral, kan det her tenkes at personer som allerede har falt vekk fra arbeidsmarkedet (de med dårligere framtidsutsikter) er villige til å unndra skatt, mens de som fortsatt har vært så heldige å beholdt jobben sin viser større vilje til å betale skatt.

7.2. Begrensninger og videre forskning

Ved å gjøre flernivåanalyse har jeg hatt muligheten til å bruke data fra en rekke land over lengre tid. Utvalget av land er relativt stort, og mange har derfor vært negativt påvirket av finanskrisen som rammet den globale økonomien på 2000-tallet. Likevel burde det vært ytterligere land med i utvalget som ble hardt rammet av krisen, land som Irland, Hellas og Italia for å nevne noen. Dette både for å gjøre kontekstvariablene mer robuste, men også fordi det kan være forskjellige drivere for skattemoral. Det er dermed også en svakhet at enkelte land kun er med i undersøkelsen i eksempelvis én eller to runder. Liknende studier bør derfor gjøres også i fremtiden når flere runder av spørreundersøkelsen blir offentliggjort.

Samtidig viser resultatene at økonomiske svingninger har påvirket individers skattemoral i forskjellige land på ulikt vis. Til videre forskning kan man derfor kjøre liknende regresjonsmodeller som i denne oppgaven, for de to siste bølgene og for spesielt utsatte land. Man kan dessuten med fordel også inkludere bølgedummyer i regresjonsmodellen. Ved å gjøre dette får man kontrollert for trender over tid (som finanskrisen) som antas å være felles for alle individene i utvalget. Etter som dette ikke er gjort i denne studien kan effekter av slike faktorer ende opp å bli feilaktig fanget opp i estimatene av forklaringsvariablene. Nivå-2 variablene kan fange opp mye av dette, men det kan være problematisk om eksempelvis arbeidsledighet ikke måles likt fra land til land. Videre, ved å gjøre en casestudie av landene

som var verst rammet av finanskrisen, kan ytterligere nyanser og detaljer rundt hvert av landene bli studert og forklart nærmere.

Videre forskning kan også stille spørsmål ved hvordan ulike nivåer av innvandring påvirker folks skattemoral. Varierer dette avhengig av eksempelvis type velferdssystem? Eller hvordan påvirker ulike lands økonomiske ulikheter innbyggernes skattemoral, og er det her en forskjell i skattemoral mellom de velstående og mindre velstående? Her kan GINI-indeksen være et eksempel på en ny interessant nivå-2 variabel. Med stadig flere surveyer som finnes der ute, gjelder det å stille gode forskningsspørsmål og se mulighetene for å knytte datakilder sammen for å belyse forskningsspørsmålet og skape innsikt. For selv om statistiske analyser basert på spørreundersøkelser gir mye informasjon, så kan denne innsikten med fordel suppleres med nye datakilder (big data) som i den digitale verden stadig øker i omfang.

Like fullt skal det understrekes at skattemoral og skatteunndragelse i utgangspunktet er et vanskelig og skjørt tema. Som kjent er det ikke noe automatikk (kausalitet) i at god skattemoral garanterer fravær av skatteunndragelse. For denne studien gir kun svar på hva respondentene opplyser, og ikke hva de faktisk foretar seg. Dette er generelt et problem i spørreundersøkelser om adferd og holdninger, hvor blant andre måten (skjema, personlig intervju, web) man spør på har innvirkning på resultatene.

Det er med andre ord mange utfordringer for fremtidig forskning, og det eksisterer helt klart flere ubesvarte spørsmål som videre forskning kan undersøke. Denne studien gir likevel svar på mange av de mest interessante spørsmålene.

8. Litteraturliste

- ALI, M., FJELDSTAD, O. H. & SJURSEN, I. H.** 2014. To Pay or Not to Pay? Citizens' Attitudes Toward Taxation in Kenya, Tanzania, Uganda, and South Africa. *World Development*, 64, 828-842.
- ALLINGHAM, M. G. & SANDMO, A.** 1972. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1, 323-338.
- ALM, J., JACKSON, B. & MCKEE, M.** 1992. Estimating the determinants of taxpayer compliance with experimental-data. *National Tax Journal*, 45, 107-114.
- ALM, J., MCCLELLAND, G. & SCHULZE, W.** 1999. Changing the Social Norm of Tax Compliance by voting. *KYKLOS*, 52, 141-171.
- ALM, J., SANCHEZ, I. & DE JUAN, A.** 1995. Economic and noneconomic factors in tax compliance. *Kyklos*, 48, 3-18.
- ALM, J. & TORGLER, B.** 2005. Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27, 224-246.
- ALM, J. & TORGLER, B.** 2011. Do Ethics Matter? Tax Compliance and Morality. *Journal of Business Ethics*, 101, 635-651.
- ANDERSEN, R. K., ELDRING, L. & STEEN, J. R.** 2014. Privatmarkedet i byggenæringen. Usynlig arbeidsmarked i de tusen hjem. Fafo.
- ANDERSON, C. & GUILLORY, C.** 1997. Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems. *American Political Science Review*, 91, 66-81.
- ANDERSON, E.** 2000. Beyond Homo Economicus: New Developments in Theories of Social Norms. *Philosophy & Public Affairs*. Princeton: Princeton University Press.
- ANDREONI, J., ERARD, B. & FEINSTEIN, J.** 1998. Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, 36, 818-860.
- ARIELY, D.** 2013. *The Honest Truth About Dishonesty: How We Lie to Everyone--Especially Ourselves*, New York, Harper Perennial.
- BAY, A.-H.** 2000. Teoretiske tilnærminger til studiet av den politiske opinionen. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 16, 134-150.
- BECKER, G. S.** 1968. Crime and Punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy* 76, 169-217.
- BICCHIERI, C.** 1993. *Rationality and Coordination*, Cambridge, Cambridge University Press.
- BILES, J. J.** 2008. Informal work and livelihoods in Mexico: Getting by or getting ahead? *Professional Geographer*, 60, 541-555.
- BILES, J. J.** 2009. Informal work in Latin America: Competing perspectives and recent debates. *Geography Compass*, 3, 214-236.
- BLANTHORNE, C. & KAPLAN, S.** 2008. An egocentric model of the relations among the opportunity to underreport, social norms, ethical beliefs, and underreporting behavior. *Accounting, Organizations and Society*, 33, 684-703.
- BOBEK, D. D., HAGEMAN, A. M. & KELLIHER, C.** 2012. Analyzing the Role of Social Norms in Tax Compliance Behavior. *Journal of Business Ethics*, 115, 451-468.
- BOBEK, D. D. & HATFIELD, R.** 2003. An Investigation of the Theory of Planned Behavior and the Role of Moral Obligation in Tax Compliance. *Behavioral Research in Accounting*, 15, 13-38.
- BOGARDUS, E. S.** 1928. *Immigration and race attitudes*, Boston, D.C. Heath and Company.
- BOTT, K., CAPPELEN, A., SØRENSEN, E. Ø. & TUNGODDEN, B.** 2014. You've got mail: A randomised field experiment on tax evasion. *NHH department of Economics Discussion Paper*, 26.
- BRADY, H. E. & COLLIER, D.** 2010. *Rethinking Social Inquiry: diverse tools, shared standards*, Lanham, Md, Rowman and Littlefield.
- BRAITHWAITE, J. & MAKKAI, T.** 1994. Trust and compliance. *Policing and Society*, 4, 1-12.
- BRAITHWAITE, V.** 2003. Dancing with tax authorities: Motivational postures and non-compliant actions. In: BRAITHWAITE (ed.) *Taxing democracy. Understanding tax avoidance and tax evasion*. Aldershot: Ashgate.

- BRITTAN, S.** 1975. The Economic Contradictions of Democracy. *British Journal of Political Science*, April, 129-159.
- CARRUTHERS, I. & STONER, R.** 1981. Economic Aspects and Policy Issues in Groundwater Developments. *World Bank staff working paper*, 496.
- CIALDINI, R.** 1996. The triple tumor structure of organizational behavior. In: MESSICK, D. M. & TENBRUNSEL, A. E. (eds.) *Codes of conduct*. New York: Sage.
- CIALDINI, R. & TROST, M.** 1998. Social influence: Social norms, conformity, and compliance. In: D. T. GILBERT, S. T. F., & G. LINDZEY (ed.) *The handbook of social psychology*. Boston: Oxford University Press.
- CLARKE, H. D., DUTT, N. & KORNBERG, A.** 1993. The Political Economy of Attitudes toward Polity and Society in Western European Countries. *Journal of Politics*, 55, 998-1021.
- COLEMAN, J.** 1990. *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- COWELL, F. A.** 1990. *Cheating the Government*, Cambridge, MA: MIT Press.
- DAHL, C. A. & BRUASET, I.** 2012. 89-åring bidrar med mest i skatt. *Aftenposten*.
- DALTON, R.** 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices*, Oxford, Oxford University Press.
- DALTON, R.** 2014. *Citizen Politics*, University of California, Irvine.
- DAUDE, C., GUTIERREZ, H. & MELGUIZO, A.** 2012. What Drives Tax Morale? *OECD Development Centre, Working Paper No. 315*.
- DE SOTO, H.** 1989. *The Other Path*, London, Harper and Row.
- DELLA PORTA, D.** 2000. *Social Capital, Beliefs in Government, and Political Corruption*, Princeton, Princeton University Press.
- DEMARIS, A.** 1993. Odds versus Probabilities in Logit Equations: A Reply to Roncek. *Social Forces*, 71, 1057-1065.
- DN.** 2015. Tar lang tid å bygge opp skattemorale. *Dagens Næringsliv*, 25. februar 2015.
- DUNCAN, C., JONES, K. & MOON, G.** 1998. Context, Composition, and Heterogeneity: Using Multilevel Models in Health Research. *Social Science & Medicine*, 46, 97-117.
- DUNLEAVY, P. & O'LEARY, B.** 2009. *Theories of the Democratic State*, Palgrave Macmillan.
- EASTON, D.** 1965. *A Systems Analysis of Political Life*, New York, John Wiley.
- EASTON, D.** 1975. A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5, 435-437.
- ECKBLAD, B.** 2014. Norske Google tjener ikke penger. *Dagens Næringsliv*, 5. september 2014.
- EIKEMO, T. A. & CLAUSEN, T. H.** 2007. *Kvantitativ analyse med SPSS*, Trondheim, Tapir Akademiske Forlag.
- ELSTER, J.** 1989. *The Cement of Society*, Cambridge Cambridge University Press.
- ELSTER, J.** 2009. Emotional Choice and Rational Choice. In: PETER, G. (ed.) *The Oxford Handbook of Philosophy of Emotion*. Oxford University Press.
- ETZIONI, A.** 1988. *The Moral Dimension: Towards a New Economics*, New York, The Free Press.
- EU-KOMMISJONEN** 2014. Undeclared Work in the European Union. *Special Eurobarometer*.
- FELD, L. & FREY, B.** 2005. *Illegal, immoral, fattening or what?: How deterrence and responsive regulation shape tax morale*, Aldershot: Ashgate.
- FJELDSTAD, O. H.** 2004. What's trust got to do with it? Non-payment of service charges in local authorities in South Africa. *Journal of Modern African Studies*, 42, 539-562.
- FREY, B.** 2003. Deterrence and tax morale in the European Union. *European Review*, 11, 385-406.
- FREY, B. & POMMEREHNE, W.** 1984. The Hidden Economy: State and Prospect for Measurement. *Review of Income and Wealth*, 30, 1-23.
- FRIEDLAND, N.** 1982. A note on tax evasion as a function of the quality of information about the magnitude and credibility of threatened fines: some preliminary research. *Journal of Applied Social Psychology* 12, 54-59.
- FRIEDLAND, N., MAITAL, S. & RUTENBERG, A.** 1978. A simulation study of income tax evasion. *Journal of Public Economics*, 10, 107-116.
- GEORGE, A. L. & BENNETT, A.** 2005. *Case studies and theory development in the social sciences*, Cambridge, Mass, MIT Press.

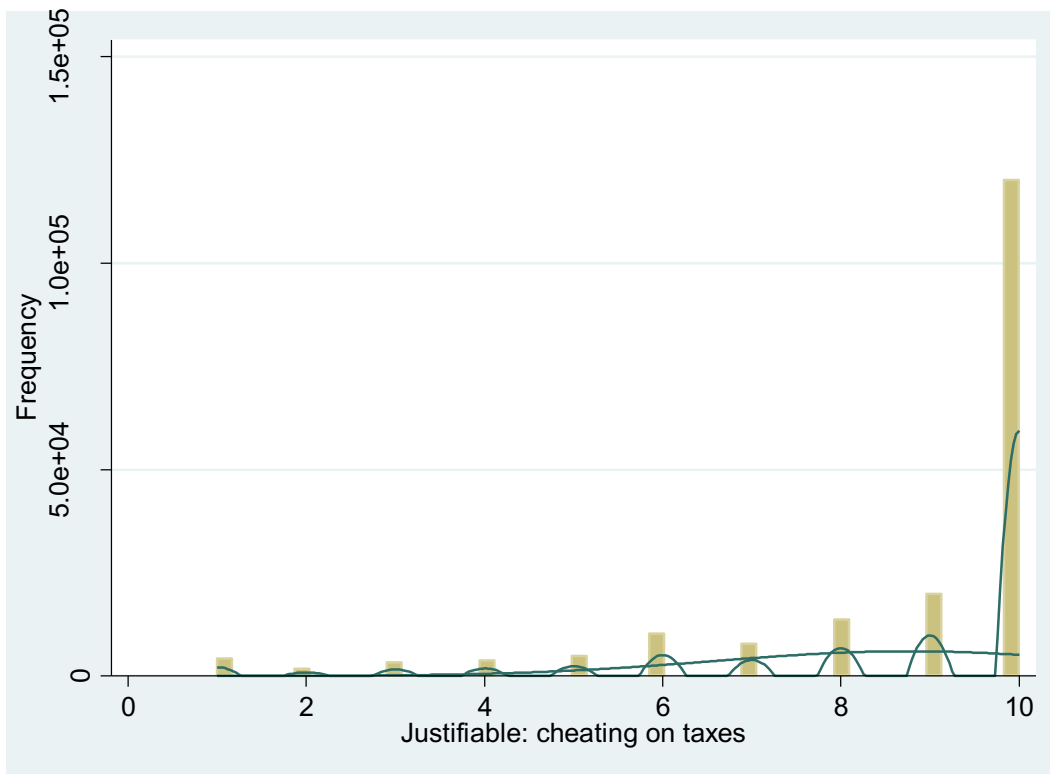
- GERXHANI, K.** 2004. The informal sector in developed and less developed countries: A literature survey. *Public Choice*, 120, 267-300.
- GILES, D. & TEDDS, L. M.** 2002. Taxes and the Canadian Underground Economy. *Canadian Tax Paper*, No. 106.
- GORDON, H. S.** 1954. The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery. *Journal of Political Economy*, 62, 124-142.
- GREEN, D. P. & SHAPIRO, I.** 1994. *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*, New Haven, Yale University Press.
- GRØNMO, S.** 2004. *Samfunnsvitenskapelige metoder*, Bergen, John Grieg AS.
- GUJARATI, D. N. & PORTER, D. C.** 2010. *Essentials of Econometrics*, New York, McGraw-Hill/Irwin.
- HAIR, J. F., BLACK, W. C., BABIN, B. J., ANDERSON, R. E. & TATHAM, R. L.** 2006. *Multivariate Data Analysis*, Upper Saddle River, New Jersey, Pearson Prentice Hall.
- HARDIN, R.** 1968. The Tragedy of the Commons. *Science*, 162, 1243-1248.
- HARDIN, R.** 1978. *Political Requirements for Preserving our Common Heritage*, Washington, D.C., Council on Environmental Quality.
- HARDIN, R.** 1998. *Trust in Government*, New York, Russell Sage Foundation.
- HAUSER, R.** 1970. Context and consex: A cautionary tale. *American Journal of Sociology*, 75, 645-664.
- HEILBRONER, R. L.** 1974. *An Inquiry Into the Human Prospect*, New York, Norton.
- HERMANSSON, J.** 1990. *Spelteorins nytta. Om rationalitet i politik och vetenskap.*, Uppsala, Statsvetenskapliga Foreningen.
- HODESS, R., BANFIELD, J. & WOLF, T.** 2001. Global Corruption Report 2001. Berlin: Transparency International.
- HOLTSMARK, B.** 2005. Kyoto-avtalen - nyttig eller bortkastet? *Økonomiske analyser*, 3, 55-62.
- HOX, J. J.** 2010. *Multilevel Analysis*, New York, Routledge.
- HUBER, C.** 2013. Vertikal hierarkisk struktur, med observasjoner gruppert i landår, som igjen gruppert innen land. Stata Blog.
- HUDSON, R.** 2005. *Economic Geographies: Circuits, Flows and Spaces*, London, Sage.
- HUNTINGTON, S.** 1974. Postindustrial Politics: How Benign Will It Be. *Comparative Politics*, January, 163-191.
- INGLEHART, R.** 1981. Post-materialism in an environment of insecurity. *American Political Science Review*, 75, 880-900.
- INGLEHART, R.** 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*, Princeton, Princeton University Press.
- IRS** 2007. Reducing the Federal Tax Gap. A Report on Improving Voluntary Compliance. U.S. Department of the Treasury.
- JACKSON, B. R. & MILLIRON, V. C.** 1986. Tax compliance research: Findings, problems, and prospects. *Journal of Accounting Literature*, 5, 125-166.
- KAHNEMAN, D. & TVERSKY, A.** 1979. Prospect theory. *Econometrica*, 47, 263-292.
- KILI, T., THORSTENSEN, A. & AASTVEDT, A.** 2008. Svart økonomi i bygge- og anleggsbransjen. Med særlig vekt på Grenland. *Telemarksforskning*, TF-rapport nr. 242.
- KIRCHLER, E., MUEHLBACHER, S., KASTLUNGER, B. & WAHL, I.** 2007. Why Pay Taxes? A Review of Tax Compliance Decisions *International Studies Program*, 7.
- KIRCHLER, E. & WAHL, I.** 2008. Enforced versus voluntary tax compliance: The "slippery slope" framework. *Journal of Economic Psychology*, April 29, 210-225.
- KLEVEN, H. J., KNUDSEN, M. B., KREINER, C. T., PEDERSEN, S. & SAEZ, E.** 2011. Unwilling or Unable to Cheat? Evidence From a Tax Audit Experiment in Denmark. *Econometrica*, 79, 651-692.
- KOPCZUK, W.** 2006. Tax Simplification and Tax Compliance: An Economic Perspective. *Bridging the Tax Gap*.
- KOROBOW, A., JOHNSON, C. & AXTELL, R.** 2007. An agent-based model of tax compliance with social networks. *National Tax Journal*, 60, 589-604.
- KYMLICKA, W.** 1990. *Contemporary Political Philosophy*, Oxford, Clarendon Press.

- LEI, V. & VESELY, F.** 2010. In-Group versus Out-Group Trust: The Impact of Income Inequality. *Southern Economic Journal*, 76, 1049-1063.
- LEVI, M.** 1988. *Of Rule and Revenue*, Berkeley, University of California Press.
- LEVI, M.** 1990. *A Logic of Institutional Change*, Chicago, The University of Chicago Press.
- LICHBACH, M. I.** 1994. Rethinking Rationality and Rebellion. *Rationality and Society*, 6.
- LIJPHART, A.** 1971. Comparative Politics and the Comparative Method. *The American Political Science Review*, 65, 682-693.
- LIPPERT, O. & WALKER, M.** 1997. *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact.*, Vancouver, B. C., The Frazer Institute.
- LIPSET, S. M.** 1959. Some social requisites of democracy, economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53, 69-105.
- LISTHAUG, O. & WIBERG, M.** 1995. Confidence in Political and Private Institutions. In: FUCHS, H.-D. K. O. D. (ed.) *Citizens and the State*. New York: Oxford University Press.
- MANSBRIDGE, J. J.** 1990. *The Rise and Fall of Self-interest in the Explanation of Political Life*, Chicago, The University of Chicago Press.
- MIDTBØ, T.** 2007. *Regresjonsanalyse for samfunnsvitere - Med eksempler i SPSS*, Oslo, Universitetsforlaget.
- MIDTBØ, T.** 2012. *Stata – en entusiastisk innføring*, Oslo, Universitetsforlaget.
- MUEHLBACHER, S., KIRCHLER, E. & SCHWARZENBERGER, H.** 2011. Voluntary versus enforced Tax Compliance: empirical Evidence for the "slippery slope" Framework. *European Journal of Law and Economics*, March, 89-97.
- MURPHY, K.** 2004. The role of trust in nurturing compliance: A study of accused tax avoiders. *Centre for Tax System Integrity*, 49.
- NORRIS, P.** 2011. *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*, New York, Cambridge University Press.
- OLSON, M.** 1965. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- OSTROM, E.** 2011. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York, Cambridge University Press.
- PARK, C. G. & HYUN, J. K.** 2003. Examining the determinants of tax compliance by experimental data: a case of Korea. *Journal of Policy Modeling*, 25, 673-684.
- PEREZ-TRUGLIA, R. & TROIANO, U.** 2015. Shaming Tax Delinquents: Theory and Evidence from a Field Experiment in the United States. *NBER Working Paper*, 21264.
- PFAU-EFFINGER, B.** 2009. Varieties of Undeclared Work in European Societies. *British Journal of Industrial Relations*, 47, 77-99.
- PODESTA, F.** 2002. Recent Developments in Quantitative Comparative Methodology: The Case of Pooled Time Series Cross-section Analysis. *DSS Papers SOC*, 3, 1-44.
- POMMEREHNE, W. & FREY, B.** 1992. *The effects of tax administration on tax morale (Series II, No. 191)*, University of Konstanz.
- POMMEREHNE, W., HART, A. & FREY, B.** 1994. Tax morale, tax evasion, and the choice of tax policy instruments in different political systems. *Public Finance*, 49, 52-69.
- POMMEREHNE, W. & WECK-HANNEMANN, H.** 1992. Steuerhinterziehung: Einige romantische, realistische und nicht zuletzt empirische Befunde. *Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, 112, 433-466.
- PORCANO, T. & PRICE, C.** 1993. The effects of social stigmatization on tax evasion. *Advances in Taxation*, 5, 197-217.
- PUTNAM, R. D.** 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press.
- RABE-HESKETH, S. & SKRONDAL, A.** 2012. *Multilevel and Longitudinal Modeling Using Stata*, Texas, Stata Press.
- RAWLS, J.** 1971. *A Theory of Justice*, Massachusetts, Belknap Press of Harvard University Press.

- ROOT, H. R.** 1996. *Small Countries, Big Lessons: Governance and the Rise of East Asia*, Hong Kong, Oxford University Press.
- ROTHSTEIN, B.** 1998. *Just Institutions Matter: The moral and political logic of the universal welfare state*.
- ROTHSTEIN, B.** 2005. Social Traps and the Problem of Trust.
- SANDMO, A.** 2004. The theory of tax evasion: A retrospective view. *NHH Discussion Paper*, 31/04.
- SASSEN, S.** 1997. *Informalisation in Advanced Market Economies*, Geneva, ILO.
- SCHIEMANN, J. W.** 2000. Meeting Halfway Between Rochester and Frankfurt: Generative Salience, Focal Points, and Strategic Interaction. *American Journal of Political Science*, 44, 1-16.
- SCHNEIDER, F.** 2000. The Increase of the Size of the Shadow Economy of 18 OECD Countries: Some Preliminary Explanations. *CESifo Working Paper Series*, Working Paper No. 306.
- SCHNEIDER, F., BUEHN, A. & MONTENEGRO, C. E.** 2010. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. *Policy Research Working Paper*, 5356.
- SCHOLZ, J. & PINNEY, N.** 1995. Duty, fear, and tax compliance: The heuristic basis of citizenship behavior. *American Journal of Political Science*, 39, 490-512.
- SCHOLZ, J. T. & LUBELL, M.** 1998. Trust and taxpaying: Testing the heuristic approach to collective action. *American Journal of Political Science*, 42, 398-417.
- SKATTEVERKET** 2008. Skattefeskarta för Sverige 2008.
- SKOG, O. J.** 2010. *Å forklare sosiale fenomener. En regresjonsbasert tilnærming*, Oslo, Gyldendal Akademisk.
- SLEMROD, J.** 2007. Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion. *Journal of Economic Perspectives*, 21, 25-48.
- SMITH, P.** 1994. Assessing the Size of the Underground Economy. The Statistics Canada Perspectives. *Canadian Economic Observer*. Canadian Tax Journal/Revenue Fiscale Canadienne, 41(2): 247-258.
- STAVINS, R. N.** 2010. The problem of the commons: Still unsettled after 100 years. *NBER Working Paper*, 16403.
- STEIGUM, E.** 2004. *Moderne Makroøkonomi*, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.
- STIMSON, J. A.** 1985. Regression in Space and Time: A Statistical Essay. *American Journal of Political Science*, 29, 914-947.
- STORTINGSMELDING** 2015-2016. 4.3 Strukturledighet. In: FINANSDEPARTEMENTET (ed.). Oslo.
- STRABAC, Z.** 2007. Flernivåanalyse. In: (RED.), A. E. O. T. H. C. (ed.) *Kvantitativ analyse med SPSS*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- TEORELL, J., DAHLBERG, S., HOLMBERG, S., ROTHSTEIN, B., HARTMANN, F. & SVENSSON, R.** 2015. The Quality of Government Standard Dataset. version Jan15 ed. University of Gothenburg: The Quality of Government Institute.
- THEGLOBALECONOMY.** 2016. *Unemployment Rate* [Online]. Available: http://www.theglobaleconomy.com/rankings/Unemployment_rate/ [Accessed].
- THOMAS, J. J.** 1992. *Informal Economic Activity*, LSE, Handbooks in Economics, London, Harvester Wheatsheaf.
- TILTON, T.** 1990. *The Political Theory of Swedish Social Democracy*, Oxford, Clarendon Press.
- TORGLER, B.** 2001. Is tax evasion never justifiable? *Journal of Public Finance and Public Choice*, 19, 143-168.
- TORGLER, B.** 2002. Speaking to theorists and searching for facts: Tax morale and tax compliance in experiments. *Journal of Economic Surveys*, 16, 657-683.
- TORGLER, B.** 2003. Tax Morale and Institutions. *Center for Research in Economics, Management and the Arts*, Working Paper.
- TORGLER, B.** 2005. Tax morale and direct democracy. *European Journal of Political Economy*, 21, 525-531.
- TORGLER, B.** 2007. *Tax compliance and tax morale*, Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.
- TORP, H., BARTH, E. & MAGNUSSSEN, O.** 1994. *Arbeidsmarkedsøkonomi*, Stavanger, Rogaland Mediesenter.

- TUFTE, P. A.** 2000. En intuitiv innføring i logistisk regresjon. *Statens Institutt for Forbruksforskning*, Arbeidsnotat nr. 8.
- TURNER, J. C.** 2005. Explaining the nature of power: A three-process theory. *European Journal of Social Psychology*, 35, 1-22.
- TYLER, T.** 2001a. Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 215-235.
- TYLER, T.** 2001b. Trust and law abidingness: A proactive model of social regulation. *Boston University Law Review*, 81, 361-406.
- UCLA, S. C. G.** 2016. *Introduction to nested tests* [Online]. Available: http://www.ats.ucla.edu/stat/mult_pkg/faq/general/nested_tests.htm [Accessed 25. mars 2016].
- USLANER, E. M.** 1999. *The Moral Foundation of Trust*, New York, Cambridge University Press.
- VERDENSBANKEN** 2016. Tax revenue (% of GDP).
- WEATHERFORD, M. S.** 1984. Economic 'Stagflation' and Public Support for the Political System. *British Journal of Political Science*, 14, 187-205.
- WENZEL, M.** 2004. An analysis of norm processes in tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 25, 213-228.
- WENZEL, M.** 2005. Motivation or rational? Causal relations between ethics, norms and tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 26, 491-508.
- WGI** 2014. Regulatory Quality. In: KAUFMANN, D. & KRAAY, A. (eds.).
- WHITSON, R.** 2007a. Beyond the crisis: Economic globalization and informal work in urban Argentina. *Journal of Latin American Geography*, 6, 121-136.
- WHITSON, R.** 2007b. Hidden struggles: Spaces of power and resistance in informal work in urban Argentina. *Environment and Planning*, 39, 2916-2934.
- WILDAVSKY, A.** 1991. Can Norms Rescue Self-interest? *Critical Review*, 5.
- WILLIAMS, C. C. & ROUND, J.** 2010. Explaining Participation in Undeclared Work. *European Societies*, 12, 391-418.
- YAMAGISHI, T.** 2001. *Trust as a Form of Social Intelligence*, New York, Russell Sage Foundation.

9. Vedlegg

Vedlegg 1. Normalfordeling av avhengig variabel. Figuren viser stor skjevhet.

Vedlegg 2. *Random intercept* modell, estimert ved logistisk regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Koeffisienter med standardfeil i parentes.

	0	1	2	3	4	5
Konstant	.610 *** (.093)	.424*** (.200)	.697* (.369)	.763 (.469)	.036*** (.065)	-.016 (.079)
Nivå 1						
<i>Alder</i>		.010*** (.000)	.010*** (.000)	.010*** (.000)	.009*** (.000)	.009*** (.000)
<i>Kjønn (mann=1)</i>		.201*** (.019)	.201*** (.019)	.201*** (.019)	.131*** (.018)	.127*** (.018)
<i>Sivilstatus (gift/samboer = 1)</i>		.019 (.020)	.019 (.020)	.019 (.020)	.031 (.019)	.028 (.019)
<i>Høyere utdanning</i>		-.023 (.021)	-.023 (.021)	-.023 (.021)	.048** (.019)	.051** (.019)
<i>Overklasse</i>		.143 *** (.021)	.143 *** (.021)	.143 *** (.021)	.087*** (.019)	.097*** (.019)
<i>Bransje (privat=1)</i>		-.114*** (.022)	-.114*** (.022)	-.114*** (.022)	-.063** (.021)	-.058** (.021)
<i>Akseptabelt å motta offentlig ytelse man ikke har rett på</i>		-.315 *** (.004)	-.315 *** (.004)	-.315 *** (.004)	-.298*** (.003)	-.297*** (.004)
<i>Staten bør skattlegge mer rettferdig</i>		.031*** (.003)	.031*** (.003)	.031*** (.003)	.032*** (.003)	.034*** (.003)
<i>Sosial tillit</i>		-.149 *** (.022)	-.149 *** (.022)	-.149 *** (.022)	-.314*** (.020)	-.308*** (.021)
<i>Tillit til myndighetene</i>		.121 *** (.020)	.121 *** (.020)	.121 *** (.020)	.140*** (.018)	.146*** (.018)
<i>Holdning til demokratiet</i>		.239 *** (.031)	.239 *** (.031)	.239 *** (.031)	.338*** (.029)	.328*** (.029)
<i>Tilfredshet med privatøkonomi</i>		.015*** (.004)	.015*** (.004)	.015*** (.004)	.018*** (.004)	.021*** (.004)
Nivå 2						
<i>Myndighetenes kvalitet</i>			-.001 (.010)	-.001 (.010)		.006*** (.000)
<i>Arbeidsledighetsrate</i>			-.063 (.175)	-.063 (.175)		.068*** (.016)
<i>Skatteinntekt (% av BNP)</i>				.002 (.024)		-.003 (.001)
<i>Svart økonomi</i>				-.015 (.017)		-.008*** (.001)
<i>Nordiske land</i>					-.532*** (.043)	-.478*** (.045)
<i>Europa</i>					-.297*** (.020)	-.307*** (.021)
<i>OECD</i>					.312*** (.020)	.327*** (.028)
-2LL:	17894***	5088***	4940***	4858***		
Pseudo R2:					.106	.107
N =	189 680	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440

Merk: *** = p<0.01. ** = p<0.05. * = p<0.1.

Vedlegg 3. *Random intercept* modell, estimert ved OLS-regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Regresjonskoeffisienter med standardfeil i parentes. Kontekstvariables legges til én og én.

	Modell 0	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5	Modell 6
Konstant	8.766*** (.083)	8.619*** (.134)	8.561*** (.143)	8.575*** (.160)	8.403*** (.166)	8.008*** (.218)	7.900*** (.282)
Nivå 1							
Akseptabelt å motta offentlig ytelser man ikke har rett på		-.342*** (.003)	-.342*** (.003)	-.340*** (.003)	-.333*** (.003)	-.333*** (.003)	-.333*** (.003)
Staten bør skattlegge mer rettferdig		.014*** (.002)	.014*** (.002)	.013*** (.002)	.014*** (.002)	.015*** (.002)	.015*** (.002)
Sosial tillit		-.049** (.016)	-.049** (.016)	-.049** (.017)	-.046** (.017)	-.045** (.017)	-.045** (.017)
Tillit til myndighetene		.136*** (.014)	.137*** (.015)	.137*** (.015)	.138*** (.015)	.138*** (.015)	.138*** (.015)
Holdning til demokratiet		.289*** (.023)	.288*** (.023)	.285*** (.023)	.295*** (.023)	.296*** (.023)	.296*** (.023)
Tilfredshet med privatøkonomi		.005 (.003)	.005 (.003)	.005 (.003)	.004 (.003)	.004 (.003)	.004 (.003)
Alder		.006*** (.000)	.006*** (.000)	.006*** (.000)	.006*** (.000)	.006*** (.000)	.006*** (.000)
Menn		.168*** (.013)	.168*** (.014)	.171*** (.014)	.169*** (.014)	.169*** (.014)	.169*** (.014)
Gift		.041** (.015)	.041** (.015)	.043** (.015)	.047** (.015)	.048** (.015)	.048** (.015)
Høyere utdanning		-.033 (.044)	-.033 (.044)	-.049 (.045)	-.036 (.045)	-.036 (.045)	-.037 (.045)
Overklasse		.254*** (.042)	.253*** (.042)	.253*** (.042)	.255*** (.042)	.241*** (.043)	.239*** (.043)
Privat sektor		-.076*** (.016)	-.076*** (.016)	-.075*** (.016)	-.080*** (.016)	-.079*** (.016)	-.079*** (.016)
Nivå 2							
Arbeidsledighetsrate			.007 (.005)	.008 (.005)	.011** (.005)	.011** (.005)	.011** (.005)
Skatteinntekt (% av BNP)				.000 .003	-.001 (.003)	-.002 (.003)	-.001 (.003)
Svart økonomi (korr.m/TT)					.007 (.005)	.014** (.005)	.016** (.006)
Myndighetenes "kvalitet"						.312*** (.061)	.297*** (.066)
OECD							.131 (.212)
Random effects							
$\sigma_{s_v^2_0}$.211 (.112)	.174 (.099)	.178 (.101)	.193 (.102)	.167 (.098)	.200 (.098)	.214 (.102)
$\sigma_{s_u^2_0}$.626 (.060)	.541 (.056)	.552 (.058)	.546 (.058)	.518 (.059)	.501 (.055)	.500 (.055)
$\sigma_{s_e^2}$	2.127 (.003)	1.827 (.004)	1.827 (.004)	1.829 (.004)	1.822 (.004)	1.822 (.004)	1.822 (.004)
-2LL:	17894***	5776***	5269***	5168***	5161***	4873***	4774***
N =	189 680	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440

Merk: *** = p<0.01. ** = p<0.05. * = p<0.1. s_e^2 = variansen av residualene på nivå-1, $s_u^2_0$ = variansen av residualene på nivå-2, $s_v^2_0$ = variansen av residualene på nivå-3.

Vedlegg 4. *Random intercept* modell, estimert ved logistisk regresjon, med SKATTEMORAL som avhengig variabel. Oddsrate med standardfeil i parentes. Kontekstvariables legges til én og én.

	Modell 0	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5	Modell 6
Konstant	1.841*** (.172)	1.528*** (.201)	1.519* (.340)	2.049	2.024	2.191 (1.027)	2.320 (1.177)
Nivå 1							
Akseptabelt å motta offentlige ytelser man ikke har rett på		.729*** (.003)	.729*** (.003)	.729*** (.003)	.729*** (.003)	.729*** (.003)	.729*** (.003)
Staten bør skattlegge mer rettferdig		1.031*** (.003)	1.031*** (.003)	1.031*** (.003)	1.031*** (.003)	1.031*** (.003)	1.031*** (.003)
Sosial tillit		.861*** (.019)	.861*** (.019)	.860*** (.019)	.860*** (.019)	.860*** (.019)	.860*** (.019)
Tillit til myndighetene		1.129*** (.023)	1.129*** (.023)	1.129*** (.023)	1.129*** (.023)	1.129*** (.023)	1.129*** (.023)
Holdning til demokratiet		1.271*** (.040)	1.271*** (.040)	1.268*** (.040)	1.268*** (.040)	1.268*** (.040)	1.268*** (.040)
Tilfredshet med privatøkonomi (egosentrisk)		1.016*** (.004)	1.016*** (.004)	1.016*** (.004)	1.016*** (.004)	1.016*** (.004)	1.016*** (.004)
Alder		1.009*** (.000)	1.009*** (.000)	.009*** (.000)	1.009*** (.000)	1.009*** (.000)	1.009*** (.000)
Menn		1.223*** (.023)	1.223*** (.023)	1.224*** (.023)	1.224 (.023)	1.224 (.023)	1.224 (.023)
Gift		1.016 (.021)	1.019 (.021)	1.016 (.020)	1.016 (.020)	1.016 (.020)	1.016 (.020)
Høyere utdanning		.977 (.020)	.977 (.020)	.972 (.020)	.972 (.020)	.972 (.020)	.972 (.020)
Overklasse		1.153*** (.024)	1.153*** (.024)	1.153*** (.024)	1.153*** (.024)	1.153*** (.024)	1.153*** (.024)
Privat sektor		.891*** (.020)	.891*** (.020)	.891*** (.020)	.891*** (.020)	.891*** (.020)	.891*** (.020)
Nivå 2							
Arbeidsledighetsrate			1.001 (.024)	1.002 (.024)	1.002 (.024)	1.002 (.024)	1.003 (.024)
Skatteinntekt (% av BNP)				.983 (.017)	.983 (.017)	.985 (.017)	.984 (.017)
Svart økonomi (korr.m/TI)					1.000 (.008)	.998 (.010)	.997 (.010)
Myndighetenes ”kvalitet”						.936 (.164)	.964 (.195)
OECD							.909 (.296)
<i>Random effects</i>							
σ_{Sv0}^2	.523 (.085)	.450 (.148)	.450 (.148)	.452 (.144)	.452 (.144)	.447 (.147)	.448 (.146)
σ_{Su0}^2	.584 (.048)	.729 (1.022)	.729 (1.022)	.722 (.100)	.722 (.100)	.724 (.101)	.723 (.101)
σ_{Se}^2	.144 (.008)	.153 (.016)	.153 (.016)	.155 (.016)	.151 (.017)	.145 (.017)	.149 (.017)
-2LL:	17894***	5088***	5053***	4940***	4914***	4858***	4821***
N =	189 680	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440	59 440

Merk: *** = p<0.01. ** = p<0.05. * = p<0.1. s_e^2 = variansen av residualene på nivå-1, s_u^2 = variansen av residualene på nivå-2, s_v^2 = variansen av residualene på nivå-3.